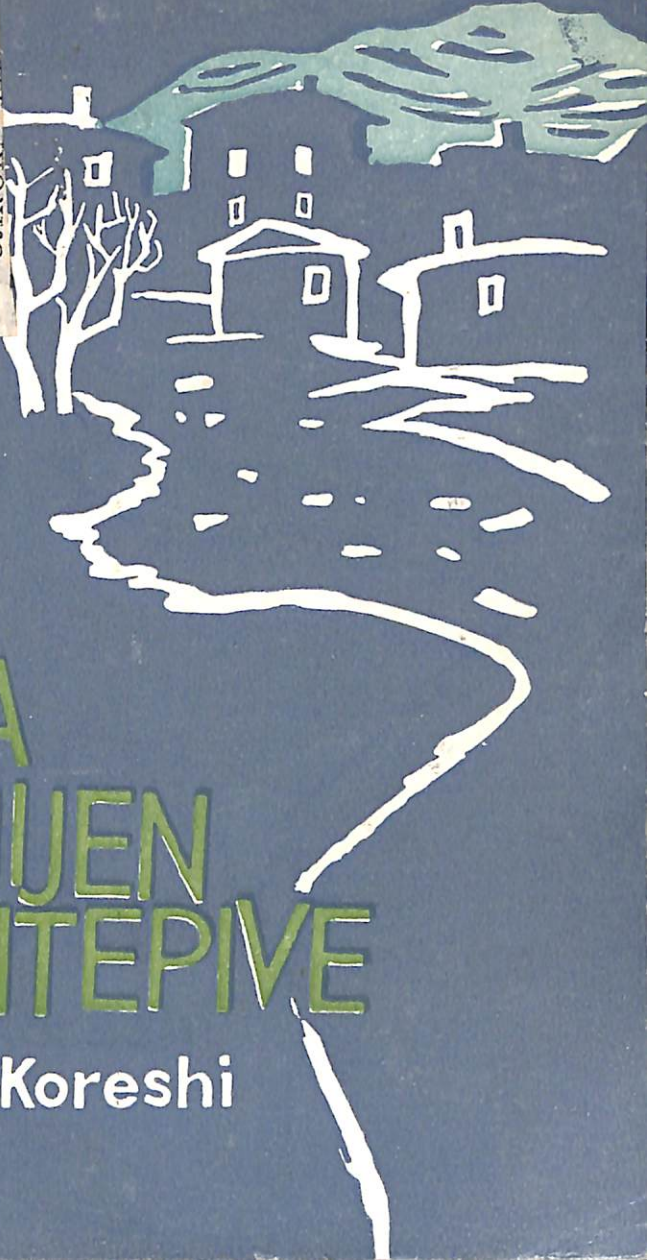

BIBLIOTEKA E

GJIROKASTËR

15-91

TOKA NE HIJEN E SHTEPIVE

Vath Koreshi

854-32

12 91

VATH KORESHI

854-32

5

TOKA NË HIJEN E SHTËPIVE

- TREGIME E REPORTAZHE -

~~48447~~

1589

SHKURTORI E SHTËPIVE
D. 1989

SHTËPIA BOTONJËSE "NAIM FRASHËRI,,

NË R R U G Ë

Binte shi i imtë e monoton, që shushurinte në pullazet prej llamarine të depove. Ky shi kish zënë qysh në pasdrekën e një dite më parë dhe rrugët qenë mbushur nga ujërat. Fushës së gjerë vërtiteshin erëra të lagështa, që rrëzonin gjethet mbi pellgjet e trubullt. Larg, në horizontin e përhimë, dukej një varg patash të egra që fluturonin lart, shenja këto që tregonin se vera kish ikur njëherë e përgjithmonë e se tashti vinte dimri me çap të heshtur e të padukshëm. Kamioni im, një «Zis» i vjetër dhe i rraskapitur nga vitet e nga rrugët e fushës, i ngjyrosur dhe i ndotur nga baltërat, lagej në këtë shi. Rrotat e para i qenë kredhur në një llonxhë uji e të ngjante se aty kish mbetur përgjithmonë, pas rrugëve dhe lodhjeve të gjata.

— Sa të mbarojë dhe kjo fushatë — më tha kryetari, — pa do ta fusim dhe këtë rosak për revizionim kapital.

Ai hapi çipin e buzës, ku i dukej një dhëmb i florinjhtë dhe qeshi pak, kurse unë ja kisha ngulur sytë rrugës tërë llonxha uji që niste te fundi i depove e çante gjer tej, e gjerë dhe e zezë nga balta, përmes ca shelgjeve të shtrembër e gjysmë të xhveshur.

Hipa në kabinë, ndeza motorin që bubulliu e nxori shtëllunga tymi të zi. Kryetari duke më parë kështu të heshtur, buzëqeshi e më tha:

— Po s'ta mori mendja, mos u nis. Po ti e di, jemi ca keq me plehun kimik.

— Po mbeta, mbeta, shoku kryetar, — i them.
— Unë po nisem një herë.

Kur mora kthesën dhe dola nga oborri i depove, ktheva kokën dhe pashë se kryetari vazhdon të rrinte në shi, duke parë gomat e kamionit, që hidhnin stërkala balte mbi gjerdhjet e rrugës.

Kështu, atë ditë vjeshte me shi, unë udhëtoja për në depon qëndrore për të marrë pleh kimik për kooperativën. Gjer te mullarët, afër stallave të lopëve, rruga ish e keqe e unë prisja timonin sa majtas djathtas për t'u shpëtuar grackave të baltes. Pastaj, te mullarët, toka ish ranore dhe nuk zinte baltë. Në atë copë rrugë të del koha të mbushesh me frymë lirisht, e t'ja shkelësh ca pedalen gazit.

Në të djathtë, mbi kurrizin e një kodre të vogël, lart, syri më zuri një njeri, që rendte e që ma bënte me dorë të qëndroja. Ish një djalë nja njëzet-njëzet e dy vjeç, me një xhup pambuku të qullur nga shiu e më kapele bojë bari në kokë. E mbajta kamionin dhe djali rendi drejt meje, kapërxeu një gardh, duke u futur gjer në gjunjë në ujën e hendekut, e u avit duke gulçuar.

— Ngadalë, or asllan, — i them, — unë qëndrova që qëndrova, pse e merr me kaq ngut?

— Thashë se na ike, — tha djali përmes gullcimeve. — Do presësh pak, të lutem.

— Shiko — i them, — po pate për të ardhur, hajde, s'kam nge të pres.

I futa marshin maqinës, kurse djali i lëshoi duart poshtë, si të prera, e tha gati me dëshpërim:

— Aman, or vëlla ne kemi një hall, kemi një të sëmurë... Të ishte për vete...

Rrobat i qenë përbaltur, uji i rridhte çurg nga xhupi e një çizme i qe mbushur plot baltë në hendek.

— Po ku e keni? — e pyes, duke shikuar në rrëpirën matanë mullarëve.

— Ja, tashti po e bie — tha dhe rendi prapë duke shkelur pllaq e plluq përmes llonxhave të ujit. Kapërceu gardhin, iu ngjit së përpjetës së vogël dhe u zhduk. Mbas pak, në kurrizin e kodrinës lart, u dukën tre veta, që mbartnin një vig. Njëri nga ata mbante një çadër të hapur mbi kokën e të sëmurit. Ata zbritën përmes mullarëve, kapërcyen te shtegu në rrugë dhe iu avitën maqinës. Ai që mbante vigun në krye ishte një fshatar i veshur me shallvare e me një mjekër të dendur e të parruar, që i nxinte si shkorret që tej.

— Si e keni punën? — i pyes duke dalë nga kabina.

— S'dimë as ne gjë, or dashamir, — foli fshatari që mbante vigun në krye. — Ishte mirë, po këto ditët e fundit u bë keq e më keq. — Ke vend përpara?

— Hajde, futeni! — u thashë e djali me një burrë të heshtur, që e mbante vigun prapa, e ngri-tën të sëmurin në krahë dhe e futën në kabinë. Ishte një grua e re me fytyrë të zbetë e të ligur, që rrënkonte dhe rrudhte vetullat e buzët nga dhëmbja.

— A, të falemnderit, or dashamir, të falemnderit, — thosh fshatari i parruar prapa krahëve të mi. — Na shpëtove se kush e mbarte vigun nëpër shi.

— Je mirë kështu, Dete? Do të t'i mbështjell krahët me kuvertë?

— Mi-irë, mi-irë jam.

Djali e rregulloi mirë e mirë gruan e re në kabinë, pastaj, me një të kërcyer të vrullshëm, hipi në karroceri. Mbas tij u ngjit dhe fshatari i heshtur, që kish mbështjellë qafën me një peshqir të ndotur e të lagur.

— Mjaft jemë ne dy, or Beqir, — i foli burrit të heshtur me një ton pak si të ashpër.

Tjetri nxori një zë nëpër hundë e diç tha pa i lëvizur buzët, duke shikuar diku me ata sytë e vegjël në bojën e lules së lirit. Siç dukej, ai nuk donte të kthehej. Më shikoi me bisht të syrit në do t'i thosha gjë unë e pastaj ktheu kurrizin e u tulat në qoshe të spondit.

U nisëm. Kamioni shungullonte, tundej e lëkundej sa majtas djathtas nëpër gropa dhe e sëmura rrudhte fytyrën dhe kafshonte buzët nga dhëmbja.

— E kishim mirë, or dashamir, po ja, na u bë keq e më keq. Ka tri ditë që as ha e as pi e se ç'ka një dhëmbje këtu në anën e majtë.

— S'e kini vizituar gjë te doktori.

— Vizituar po, or, të pyet e mira, po ja në ambulancë s'i kanë nxjerrë gjë. Çojeni në qytet, thanë.

— Sa kohë ka që është vizituar?

— Ka, posi, po bëhen nja tri javë. Tri javë, moj Dete?

Gruaja tundi kokën me mundim e diç belbëzoi me një zë të mekur e të dobët.

— Shumë e keni mbajtur, or të uruar! Kur ju thanë ta çonit, ta kishit çuar.

— Ehu — ja bëri fshatari si me psherëtimë e nxori një shami të madhe të kuqe, hoqi qeleshen e nisi të fshijë kokën.

Ai ish një burrë rreth të dyzetave, me nofulla pak si të dala përpara e me dy sy të imtë bojë kafe gjithë gjallëri. Gruaja i kish mbushur a s'i kish mbushur të tridhjetat, fytyrën e kish të mprehtë me dy vetulla të holla e të gjata, që i ngriheshin hark në ballin e vogël.

— Grua e ke? — e pyeta fshatarin.

— Ah, jo, or dashamir, e kam motër.

Kish mbledhur në grusht shaminë e kuqe, e kish mbështetur mbas buzëve dhe shikonte jashtë. Si kishim bërë nja tri-katër kilometra nëpër ato rrugë, gruaja nisi të ndjehej keq. Në fillim lëshoi ca rënkime të largëta e të thella, pastaj u lëkund e u përpëlit duke u kapur mbas krahut të vëllait dhe, më në fund u lëshua mbas sediles si pa jetë. Fshatari u kthye me rrëmbim nga ajo, e kapi për supesh dhe e shkundi:

— Dete, Dete...

Po gruaja kish humbur në kllapi.

Mbajta maqinën dhe hapa derën që të hynte ajri i freskët.

Në tokë u hodh nga maqina një trup i rëndë dhe u zgjat në kabinë. Ishte djali me xhup.

— I ra prapë të fikët? — pyeti ai duke u përkulur mbi të sëmurën.

Pastaj rendi drejt një llonxhe uji, lagu shaminë e ja vuri gruas në ballë. Ajo rrudhi buzët e

një zë i humbur i gurgulloi në fyt. Fshatari e shkundte dhe përsëriste herë mbas here:

— Dete, oj Dete! Thuaj, ku të dhëmb?

Më erdhi keq. Një lëmsh m'u mblodh në fyt duke parë atë grua të re si një bisk të pafuqishëm, që luftonte me vdekjen.

— Ç'keni bërë! — bërtita unë pa ditur se pse. — Mbahet në shtëpi kjo tri javë pa e çuar te doktori?!

— Të na thoshte, — bërtiti fshatari i parruar, duke ja bërë me kokë nga burri. — Kur s'e çonte vetë te doktori, të na thoshte se e çonim ne.

Burri që kthyer mënjandë e ata sytë e vegjël në bojën e lules së lirit i kish ngulur diku. Duke lëvizur vetëm fikthin, që spikaste mirë në pamjen e ngrirë të fytyrës së tij, ai tha me gjysmë zëri.

— S'ma mori mendja dhe aq.

— S'ta mori mendja, ë?

— S'ma mori mendja dhe aq.

— A, mor byrazer! Ti s'ke qenë për motrën time, po ç'ti bësh.

Burri i heshtur, që quhej Beqir, s'i hiqte sytë nga ai vend i padukshëm, ku i kish mbërthyer dhe thosh herë pas here pa i lëvizur buzët, sikur t'i nxirrte fjalët nga hunda:

— Pse s'kam qenë?... S'ma mori mendja... Thasë se... nejtë, s'ma mori mendja...

— Nise, or dashamir, pa e di unë — m'u kthye fshatari. — E duron s'e duron rrugën kjo, s'kemi si rrimë këtu:

Rruga ish e gjatë, e murme e gjithë baltë. Në kohë të mirë kjo rrugë s'mbante më shumë se njëzet e pesë minuta me maqinë, po në atë mot e

përmes asaj balte të pabesë, që të kurdiste lloj lloj kurthesh, të dukej sikur do të duhej një jetë e tërë gjersa të arrije në xhadenë e asfaltuar.

— Në krye të tri javëve të çon fjalë lumëmadhi, ejani se motrën e keni keq. Pse, ore, në fund të botës ishim ne? Shkojmë dhe e gjejmë pestil. Pa le, s'ma mori mendja thotë. He, more he!

Fshatari grindej me vete dhe mbante motrën prej supesh; ajo mbushej me zor me frymë e nxirte një rënkim të zgjatur sa herë që maqina lëkundej.

Te xhami i maqinës vari kokën dikush e më zuri dritën. Ishte burri me sy në bojën e lules së lirit, që qe varur nga spondi sa mënt rrëzohej dhe mundohej të shikonte brenda. Ai vuri dorën si strehë te xhami, i hodhi sytë në kabinë dhe vështroi i heshtur për një hop, pastaj u zhduk si një hije.

— Me atë e keni martuar? — pyeta fshatarin.

— Me atë, or dashamir, me atë.

— Po atë djalin ç'e keni?

— Vëllai im i vogël është.

— Nuk ju lajmëroi që motrën e kishit sëmure?

— Ç'i kllat bretkun, or, të pyet e mira. Vetëm kur shkon njeriu në gradë të fundit, të thonë hajde ta shohësh para se të vdesë.

Kishim kapërcyer kodrat dhe kishim arritur te bokërimat argjiloze. Para nesh ngrihej një e përpjetë me vraga të thella e uji i shiut rrëshqiste mbi faqen e lëmuar të tokës. Kamioni u ngjiti nga vrulli gjer në mes të së përpjetës, pastaj nisi të dridhet e rrotat nisën të rrotullohen në vend gjersa, më në fund, bishti i karrocërisë

shkoi mënjanë e kamioni rrëshqiti në kanal. Mbetëm. Hapa derën e pashë se djali kish kërcyer nga karrocERIA e po shikonte gomat që kishin mbetur në mesin e rrjedhës së ujërave të kanalit. Mbas tij zbriti dhe Beqiri, nxori çadrën, që e kish futur në qafë te jaka e xhaketës dhe u përkul të shohë dhe ai.

— Janë zhytur thellë, — tha djali.

Vërtet kishim mbetur keq. Diferenciali edhe pak çikte tokën dhe kamioni kish shkuar mënjanë.

— Shikoni se mos na gjeni ca gurë — thashë unë.

Pa thënë unë ende këto, fjalë burri i heshur që ja thoshin Beqir, ish hedhur në një ugar e po shkulte një gur me gju të mbështetur në mes të baltës. Ai u duk mbi ferrat e gardhit me gurin e madh, që e mbante para duarve, erdhi te maqina, u fut poshtë saj në ujin e kanalit dhe e vendosi nën rrota. Pastaj shkoi prapë e solli një gur tjetër, u ul më gjunjë në baltë, shtriu kra-hun poshtë diferencialit dhe e vuri te rrotat. Mbas një hopi vendin e kishim mbushur me gurë dhe mbas disa përpjekjeve maqina doli nga kanali.

...Afër drekës dualëm në rrugën e asfaltuar dhe unë ja shkela mirë gazin kamionit. Në spital arritëm rreth orës një. E zbritëm të sëmurën nga maqina, pastaj atë e muarën dy infermiere të veshura me të bardha dhe e futën në dhomën e vizitave. Dera u mbyll dhe ne të katër mbetëm në paradhomë, të ulur në stola. Burri kish ngri-rë me vështrimin te dera e vizitave dhe kullonte i tëri ujë. Te këmbët i qe sajuar një pellg i vo-

gël dhe ai u përkul dhe e fshiu me pëllëmbë atë pellg duke i dhënë ujit drejt rrëzës së murit. Në fillim e kisha marë inat atë njeri, po ai se si ishte prerë ashtu që s'mund t'i mbaje inat. Diçka e pa përcaktuar më vërtitej në mend rreth karakterit të tij. Dukej i fjetur dhe i ngrirë; kur i flisje, rrallë të jepte përgjegje dhe s'të shikonte kurrë në sy, po nga ana tjetër, s'e kursente veten, zhytej në baltë, futej poshtë kamionit që si e si ta çonin sa më parë të sëmurën në spital. Po ishte prapë ky njeri që e kishte mbajtur të shoqen tri javë në shtëpi, të dergjur e të munduar nga sëmundja. Ishte i mirë ai? Ishte i keq ai? «S'ma mori mendja dhe aq» ky ishte vlerësimi që i bënte kësaj ngjarjeje ky njeri.

Ndërsa mendohesha, dera u hap dhe doli mjeku, një burrë i gjatë me fizionomi të butë, me gjyslykë të hollë në sy e me ca duar të vogla e të imta, që bënin kontrast me shtatin e tij të madh. Ai dukej si i pezmatuar; na vështroi një hop të gjithëve në heshtje e foli ngadalë:

— Ju e keni sjellë atë të sëmurë?

— Ne, or dashamir, ne — kërceu fshatari i parruar dhe iu avit mjekut.

Mjeku kapi mjekrën me dorën e vogël, lëshoi një «po» të zvergur dhe pastaj e shikoi fshatarin drejt:

— Sa kohë ka sëmurë?

— Po bëhen, posi, po bëhen nja tri javë.

Burri kish zgjatur qafën në mënyrë komike dhe dëgjonte ashtu i ngrirë e i palëvizur.

— Po ç'e keni mbajtur kaq! — bërtiti mjeku në mënyrë krejt të papritur dhe fytyra iu mbush gjithë pulla të kuqe. — Ku e shpini tashti?!...

Ktheu shpinën e u bë gati të hynte brenda, po u ndal si i penduar, u kthye nga fshatari dhe i tha:

— Ç'e ke ti atë?

— Motër e kam, motër e kam, or të pyettë e mira — iu përgjegj ai duke iu marrë goja.

— Hajde, hyrë, — i tha mjeku më tepër me lëvizje të kokës se sa me zë.

Fshatari e mjeku u zhdukën matanë derës së dhomës së vizitave, kurse burri me sy në bojën e lules së lirit e tkurri atë qafë të zgjatur në mënyrë komike dhe sytë i nguli në një vend tjetër. Asnjeri nga ne s'fliste e, në ato çaste pritjeje, zotëronte një heshtje e thellë dhe e rëndë. Mbas nja pesë minutash dera u hap prapë dhe që andej doli fshatari me fytyrë disi të rrudhur e të shtrembëruar.

Burri ja nguli sytë vetëtimthi dhe ja bëri, duke thithur me vrull ajrin:

— E?!

— Hajde, or Selam, — i foli fshatari vëllait të vogël — hajde, or byrazer, hajde!

Djali kërceu nga stoli dhe i shkoi pranë. Infermierët e kishin vënë në vig të sëmurën, e nxorën nga dhoma dhe, të heshtura e nisën për në pavion. Fshatari, Beqiri dhe djali shkuan mbas tyre.

Pashë që në prak të derës u dha trupi i madh i mjekut, që mbështeti një dorë pas murit e nisi ta shikojë këtë grumbull, që po largohej në hesh-tje. Ende nuk i qenë zhdukur nga fytyra e bardhë dhe e lëmuar ato njollat e kuqe. Më shtynte një

kuresshtje e jashtzakonshme për ta pyetur se si qëndronin punët. Qeshë futur në atë ngjarje krejt papritur e tashti qeshë lidhur në mënyrë të çuditshme pas fatit të asaj gruaje të re. Bëra një hap të lodhur drejt mjekut, nxora paqetën dhe ja zgjata pa i folur.

— Nuk e pi, të falemnderit, — më tha mjeku duke u përmendur nga një mendim që i ziente në mend. Ai më ktheu krahët, bëri ca hapa të ngathata drejt një tavoline, u ul dhe se ç'nisi të shkruajë në regjistër.

— Si e ka punën ajo e sëmurë? — e pyes unë duke hyrë mbas tij.

— Si? — më pyeti mjeku pa e pasur mendjen aty.

— Si e ka punën ajo e sëmurë? — përsërita unë.

— Si do ta ketë — tha ai me një ton të rëndë, duke tundur kokën lehtë. — Rëndë është.

— Nuk shpëton?

Mjeku nuk m'u përgjegj. U ngrit, shkoi pranë dritares e murmuriti diçka. Pastaj u kthye nga unë e tha duke folur më tepër si me vete:

— Miliona e miliona lekë shkojnë për ruajtjen e shëndetit të popullit, por ja... ky mentalitet i tmerrshëm. Për të gjithë mjekimi është falas, gjithshka falas. As që mund të merret me mend se ç'gjë kolosale që është kjo. Mjekë me shumicë në çdo qytet, mjekë në lokalitete e fshatra, spitale e ambulanca dhe në qoshtet më të largëta. Dhe të gjitha këto herë-herë ndeshen me këtë mentalitet të tmerrshëm...

Ai u ul prapë në tavolinë, u zhyt një hop në mendime, pastaj m'u kthye mua:

— Kështu është puna. Populli kurrë nuk ka

qenë në gjendje të mjekohej me para, dhe u mësua të sëmurej e të vdiste larg mjekut; ç'është e vërteta mjeku as ekzistonte për të. Tashti i ka të gjitha, i ka falas, megjithatë ka raste që sëmuret e vdes, pa mjekun pranë. Pse? Pse? Merre me mend se ç'problem është ta mësosh atë fshatar që për shqetësimin më të vogël, që ndjen në trup, të shkojë te mjeku. Po ja, mentaliteti. Kështu është mësuar. Dhe ky mentalitet e merr më qafë, e bën të jetë në mënyrë të pandërgjegjshme, vrasës i të afërmëve të tij.

Mjeku u përkul mbi regjistër, diç kërkonte nëpër faqet e tij, duke shkuar gishtin radhë më radhë, po mendjen s'e kish aty. Diç murmuriste nëpër dhëmbë dhe çonte shpesh majën e gishtit për të ngritur ata rrathët e hollë të gjyslykëve, ndonëse gjyslykët i rrinin mirë e s'i binin poshtë.

— Ditën e mirë, doktor, — e përshëndeta unë dhe dola.

Ai tundi lehtë kokën, pa i hequr sytë nga radhët e regjistrit, ku kërkonte diçka.

Jashtë shiu kishte reshtur për një hop dhe në ciell dukeshin ca mbeturina resh, që vozitnin ngadalë. Mbi çimenton e trotuarit pikonin strehët dhe mua më vinte shumë keq për atë grua të re, të sëmure rëndë.

TOKA NË HIJEN E SHTEPIVE

Kish ditë që agronomi nuk ja kish zënë më në gojë punën e atyre tokave kryetarit, po atë mbrëmje, në prakun e mbledhjes së asamblesë, ja përmendi prapë.

Po zbrisnin poshtë nga arat dhe kryetari, me duar të mbërthyera prapa, dëgjonte e ecte ngadalë gjatë një mezhde me bar të ri. Në fillim rrudhë vetullat, pastaj gjaku i kërceu në kokë e më vonë u bë i heshtur e i zymtë.

Kryetari ishte një burrë trupshkurtër e i ngjeshur, me një zverk të fuqishëm, ku i dallohej shenja mavi e një plage të vjetër. Agronomi ishte një djalë i ri, s'kish veçse katër muaj që kish ardhur në kooperativën «Çlirimi» dhe kryetarit s'ja kish mbushur synë ky çunak me push të hollë në faqe. Që sa e pati parë, kish marrë në telefon shokët e seksionit në Komitetin Ekzekutiv e u kish thënë: «Ku ma gjetët këtë axhami, mor të uruar?»

Po ja se ç'havaze na nxirrte ky axhami! Pa shkelur mirë ja kish nisur të tijave: pse hangarët kështu, pse rrugët ashtu, pse ndërtimet janë bërë kështu e jo ashtu e plot e plot të tjera. Kryetar Sadikut i digjnin kritikën e agronomit. Kish dymbë-

dhjetë vjet që punonte me mish e me shpirt për atë kooperativë; kish derdhur mund e djersë për ta bërë punën mirë e më mirë, po ja si na dilte. Agronomi i thosh se tokën e kish shpërdoruar, i kishin bërë ndërtimet e rrugët pa pikën e planit.

Për këto po i fliste dhe këtë natë, ndërsa ecnin krah njëri-tjetrit në mezhdën e një kanali. Kryetari heshti një hop të gjatë dhe pastaj tha:

— Domethënë kështu, more shoku agronom! Po mirë. Jeni të kënduar ju rinia tashti, pa ç'na i vini re neve? Gjindje pa shkollë jemi, s'dimë dhe aq!

Shfryu hundët me nervozizëm dhe sytë i hodhi diku andej nga arat e mbetura shkretë e të mbytura nga ujërat e vjeshtës.

— Mos u zemëro, or xha Sadik! Për të mirën e punës flas, jo për gjë tjetër, — tha agronomi.

«— He, xhaxha. Pa le, po më thotë dhe xhaxha — mendoi kryetari me inat. — Të fryn e të fryn dhe të thotë xhaxha. Sikur ne paskëshim ngrënë bar e na duhej të vinte ky për të na dhënë mëndje. O moj pikë e zezë.»

Kthyen në të djathtë e nisën të ngjitin të përjetën e një kodre të vogël. Te zyrat e kryesisë dukeshin grumbuj njerëzish, që kishin ardhur për mbledhjen. Edhe pak e dielli do të perëndonte. Nga perëndimi dukeshin togje resh të zeza e kjo tregon-te se moti do të prishej prapë. Agronomi nxori paketën dhe ndezi një cigare. «Mbase ja thashë pa takt?» thoshte me vete ai, duke shikuar shapkën e kryetarit me një vijë lëtyre anës si edhe zverkun e tij të skuqur nga zemërimi. Gjatë atyre katër muajve ai s'qe zënë kurrë me kryetarin. S'e kish

parë kurrë aq të nevrikosur. Kryetar Sadiku ish njeri i mirë, punëtor i pa lodhur, prandaj agronomin nisi ta brejë dyshimi «Mos vallë s'dita t'ja them si duhet dhe me takt mendimin tim?»

I u afrua më pranë dhe i tha:

— Mirë, or shoku kryetar, mbase unë s'kam të drejtë. Po ama s'ke pse më zemërohesh, s'ta kam me të keq.

— Ngrehu e folë në mbledhje — tha kryetari rreptë. — Ta shohim këtë punë fshatshe.

Po edhe agronomi kish zënë të nxehej si pa e kuptuar.

— Jo — i tha — Meqenëse të djegka kaq shumë, unë s'po ngrihem në mbledhje. Ty ta thashë, ti thuaje në mbledhje po deshe.

— Pse, ç'më pandeh ti, lepur?

Kryetari kërceu sikur të kish shkelur gjëmb murrizi.

— Të kesh turp, or agronom! Mua s'më ka bërë syri tërr kur kisha gjermanin përpara e jo të trembem nga një kritikë në mbledhje. Ç'pandeh ti?

Gjaku i hipi me vrull në fytyrë dhe damarët e qafës iu frynë. Ai shfryu prapë hundët me nervozizëm e u nis përpara me nxitim duke lëkundur shpatullat e gjëra e të fuqishme.

Atë copë rrugë, që mbetej gjer të kryesia, e bënë në heshtje. Kur arritën në sheshin e zyrave, përpara u dualën tre fshatarë. Njeri nga ata, një burrë i gjatë me fytyrë vrarëlie, i tha kryetarit:

— Shoku kryetar! S'ka ardhur hala Kasemi dhe s'e kemi çelësin për të hapur vatrën e kulturës.

— A ç'më çan kokën me gjithë çelës — i shfryu kryetari — Oj, unë do të ta gjej çelësin ty?

~~48447~~
1589

Fshatari u hoq mënjanë dhe s'bëri zë. Kryetari u kthye në furrë të bukës, diç u bërtiti grave, që gatuanin brumin në magje, u zu me një tjetër, që rregullonte drurë në oborr e krisi e iku për nga hangarët. Agronomi mbeti pas e u kthye u ul në një pirq gurësh.

— Se ç'paska kryetari! — tha njeri.

Nga perëndimi po fikej muzgu i shkurtër vjeshtak, e nëpër dritare nisën të xixëllojnë dritat.

* * *

Kish tri orë e ca që vazhdonte mbledhja e asamblesë në vatrën e kulturës. Dritaret i kishin lënë hapur po prapëseprapë salla që mbushur me tym e kutërbonte era e rëndë e duhanit. Agronomi që mbështetur mbas murit dhe herë-herë shikonte kryetarin në presidium, që orë e çast kthehej nga ai. Zemërimi i parë sikur i kish rënë kryetarit, po prapë, buza nuk i qeshte.

Ishin diskutuar shumë gjëra e tani njerëzit sikur qenë lodhur. Njerit s'iu durua e u ngrit e tha:

— Me lejë?

— Fjalën e ka Fatriu — tha kryetari.

— Unë them që mbledhjen ta mbyllim. Jemi për punë nesër.

— Po prit, or i uruar. S'ke për të thënë gjë ti? Kemi mbledhjen e asamblesë sonte e ti mund të na thoshe ndonjë gjë.

— Ja, këtë kisha unë — tha Fatriu dhe u ul.

Disa qeshën mbytur. Mbas kësaj ra prapë heshtje. Si e pa që agronomi s'po e hapte gojën, kryetari u ngrit dhe iu drejtua atij:

— Ti, shoku Astrit, kishe diçka për të thënë,

apo jo? Thuaje, mor djalë, ja, këtu jemi të gjithë.
Mos prit që ta them unë.

Ndërsa thoshte këto, prapë i kërceu gjaku në fytyrë dhe damarët e qafës iu frynë.

Dhe agronomi ndjeu t'i skuqet fytyra nga gjaku, që i hipi me vrull.

— Po hë, thuajna propozimin tënd. Ti qëparë më fole gjërë e gjatë për punën e atyre tokave. Ja, këtu është gjithë fshati dhe ta pleqërojmë këtë punë.

Në sallë ra një heshtje e thellë.

— Po — tha agronomi me sy, që i lëshonin shkëndija — kam një propozim, kam për të thënë diçka që është në interes të gjithë kooperativës. Propozimi im është ky: t'i shfrytëzojmë të gjitha tokat e lëna djerr kot së koti brendapërbrenda fshatit.

Ai futi dorën në xhep e nxori paketën e cigareve. Gishtërinjtë i dridheshin lehtë e faqet i qenë zbehur. Salla për një çast mbajti frymën pa e marrë vesh mirë ku ishte fjala, e pastaj nisi të zhurmërojë:

— Për ç'toka bën fjalë ti, mor shoku agronom? — u ngrit e tha një fshatar më zë të trashë.

— Ku na qenkan këto djerrina? — thirri një tjetër.

— Ç'djerrina, or byrazer. Ashtu i thotë mendja, axhami hesapi.

— Mbani qetësi, shokë — bërtiti kryetari — Agronomi thotë të prishim zyrat e kryesisë, shtëpitë, rrugët dhe t'i bëjmë toka buke. Kështu, more shoku agronom?

Në sallë disa qeshën, disa të tjerë zgjatnin ko-

kat për të marrë vesh në ish me të vërtetë kështu.

Astritit iu drodh një muskul i fytyrës. «Ke sëmër të sëmurë, or shoku kryetar» mendoi me vete, ndërsa ia nguli sytë drejt me vetulla të rrudhura.

— Nuk është për t'u tallur ky propozim, shoku kryetar — i tha ai.

— E po na thuaj pra, ku janë këto toka? — bërtiti kryetari.

— Ja ku i ke — bërtiti agronomi pa u përmbajtur më. Doli me rrëmbim nga bangat, iu afrua dritares e nisi të tragojë me gisht: Ja tek i ke, shoku kryetar, po s'doni t'i shihni.

Shumë veta u ngritën nga vendet e zgjatnin qafat e shikonin andej nga tregonte agronomi.

Astriti e mblodhi veten dhe u kthye në vend. Nxori nga xhepi një blok e tha:

— Unë kam katër muaj që kam ardhur këtu. Këto toka i kam vënë re qyshkur, i kam thënë diu kryetarit, po thashë se nuk ish koha që të merreshim me to. Në verë kishim gjithë ato punë, dhe në të hyrë të vjeshtës po ashtu. Po tashti s'mban më ujë orizi. Ne duhet të vëmë dorë me një herë në këtë problem e të bëjmë sistemimin e tokave brenda për brenda fshatit. Dhe për këtë duhet të mobilizohemi të gjithë. Sipas llogarive del se ne mund të fitojmë një tridhjetë hektarë. Ku janë këto toka? Ja se ku janë.

Agronomi mori frymë thellë dhe vazhdoi:

— A s'u bie në sy, shokë, gjithë ai shesh i madh rreth e rreth zyrave të kryesisë ku janë vënë vandak-vandak shkurre e dru të thata për fuqinë e bukës? Po gjithë ai oborr i madh para garazhit të traktorëve që rri kot më kot? Po hangarët

që janë ndërtuar njëri këtu njëri atje, kryq e tër-thor pa pikën e planit duke zënë gjithë atë tokë të mirë buke? A s'mund t'i vëmë këta hangarë afër njëri-tjetrit e të fitojmë gjithë atë sipërfaqe nën ujë? Po shtallat e lopëve që i kemi bërë varg e varg me gjithë ata oborrë përpara, po koçekët e misrit? Leri pastaj mezhdat e gjera të kanaleve, rrugët. Dhjetë-dymbëdhjetë rrugë, të gjera sa të shkojnë tre kamjonë njëherësh. A s'janë toka djerrë këto, shokë? Dhe a e dini sa janë? Gadi tridhjetë hektarë, tridhjetë hektarë tokë e mirë, nën ujë, mu në mesin e fshatit. Ne jemi nevojtarë për tokë. Ju vjet keni harxhuar trembëdhjetë mijë ditë pune për të hapur 13 hektarë tarraca në mal, kurse këto toka i kemi qelepër. Këto kisha unë.

Astriti u ul. Salla gumëzhinte.

Fjalën e kërkoi Ibrahim, një burrë rreth të tridhjetave.

— Unë mendoj — tha ai — se agronomi ka të drejtë. Vërtet ne e kemi përdorur tokën pa nikoqirllëk. Këtë problem duhet ta shohim mirë. Kryesia të hartojë një projekt se si t'i shpëtojmë ato...

Dhe Rahmani, sekretari i organizatës së partisë, e përkrahu mendimin e agronomit.

Diskutimet muarën zjarr.

U ngrit xha Kozmai, me atë syrin e vetëm që e rrotullonte si astrit mbi gjindjen rreth 'e qark.

— S'është punë që bëhet ajo — i tha agronomit. — Kemi paguar leshtë e kokës për të bërë hangarë e koçekë e shtalla. Tashti t'i prishim? Ku ja kemi takatin, mor bir? Mirë thua ti, toka të mira janë këto, po deshë menduar më vaftit kjo punë.

— Ne do t'i shpërngulim, dërrasa janë — tha

agronomi. — Nuk na kushton sa na kushtojnë tokat.

— Mirë e ke, o agronom; — u hodh e tha Estrefi. — Sa punë u dashka për t'i lëvizur hangarët e koçekët? Hiç gjë. Thuaj që s'na kish vajtur mendja më parë, po punë s'të duan shumë ato, jo.

— Shiko ti, Estref — e ndërpreu kryetari — për rrugët e mezhdat, hajde de, mirë, po për hangarë e sheshe unë s'jam në një mëndje me agronomin. Ku do t'i lemë traktorët e veglat bujqësore po s'patëm shesh te garazhi? Ku do ta nderim duhanin në verë, po s'patëm vend në mes të hangarëve? Kështu dhe te shtallat duhet oborr për lopët, dhe te koçekët për t'u vërtitur kamjonët dhe qerret. Si u bëka kështu si thotë agronomi, shokë?

— A, shoku Sadik, s'keni të drejtë — ndërhyri Rahmani. — Te garazhi ne kemi lënë aq oborr për traktorë e vegla bujqësore sa të futim gjithë SMT-në brenda. Ç'na duhet gjithë ai shesh? Po kështu dhe në mes të hangarëve. Ka atje vend edhe për ta nderur duhanin edhe për të përfituar tokat.

Kryetari nxirrte shaminë e fshinte herë mbas here ballin e dirsur.

— Dakord, shoku Rahman, ngremë komisionin dhe...

Për propozimin e agronomit folën gjatë e gjer afër mesit të natës. Shumica që e mendjes se agronomi kish të drejtë dhe kështu u vendos që kryesia të ngrinte një komision për t'iu futur punës menjëherë.

Pastaj mbledhjes i dhanë fund. Njerëzit dilnin me radhë dhe salla dalëngadalë po zbrazej. Doli dhe kryetari me Rahmanin krah për krah.

Bisedonte me sekretarin e partisë e diç i thosh duke lëvizur duart me gjallëri. Agronomi u shkoi pranë.

— Po si kështu, paskeni bërë ca fjalë me kryetarin sot, ë? — i tha Rahmani.

Astriti nuk foli menjëherë. Kryetari qëndronte aty pranë e shtypte tokën me majën e çizmës.

— S'di se si e ka marrë kryetari — tha pastaj. — Mbase kam folur pa takt, ku ta di? Po s'ja kam pasur me të keq. Përpiqem për të mirën e kooperativës.

— Pse, unë për të mirën e kujt përpiqem? — kërcëu kryetar Sadiku.

— Mos u nxeh Sadik, — i tha Rahmani. — U tregove ca sedërçar sonte. Mendimi i agronomit është shumë i mirë. Pse, keq thotë ai? I kemi lënë batall kot së koti gjithë këto toka...

Po agronomi qe larguar, si të mos donte ta dëgjonte kritikën për kryetarin. Ai u dha dorën e u largua përmes oborrit të errët. Kryetari dhe Rahmani bënë dhe një copë rrugë së bashku, pastaj u ndanë. Sadiku mori poshtë për nga shtëpia me një barrë mendimesh në kokë.

* * *

Ora mund të kish shkuar dymbëdhjetë e tash-ti nga fusha frynte një erë e freskët, që shushurinte nëpër drurë dhe rrëzonte gjethe të verdha. Llofkat e ujit zbardhnin nëpër baltën e zezë e kryetar Sadiku mendohej të gjente monopatin, që shkonte mezhdës së kanalit. Qielli ishte i qëruar dhe atë mbrëma dukej mjaft e ulët gjithë ajo kube e zezë e qëndisur nga dantellat e arta të yjeve, që dridheshin me një dritë të ftohtë.

Tani që doli në ajër të pastër, në mes të qetësisë së natës, kryetarit sikur nisi t'i kthjellohej mendja dalëngadalë. Ç'e kish pasur vallë gjithë atë zemërim me agronomin?

Po zbriste në një rrugë të errët gjithë gurë. Ama ç'është e drejta, me të dalë nga mbledhja, Rahmani i kish dhënë një dush të mirë, po tashti kryetarin e mundonte diçka tjetër. Ai rufjan agronomi s'ish djalë i keq. Qëpari, kur Rahmani kritikonte, ai fët kish bërë mënjanë dhe kish ikur. Doemos, njeri me terbijet.

Para nja një ore kish rënë shi e tani rrëketë lloçitnin e gjerdhet e lagura pikonin, «Djali ta marrë dhe këtë punë — nisi të grindej vetë me vete kryetari. — Po edhe do zihesh, po edhe do shahesh. Ç't'i bësh?»

Ai mendohej e përpiquej të gjente përse ishte zemëruar aq shumë me agronomin. Bile tashti i vinte zor që në mbledhje kish dashur që fshatarët të flisnin kundër propozimit të agronomit.

«Eh, mor Sadik — nisi të thotë me vete. — S'duron sikur dhe një qime të bjerë në sedër».

E gjykonte me gjak të ftohtë propozimin e agronomit e kthente nga të gjitha anët dhe s'gjente asgjë të keqe.

Pastaj kjo ishte një nga detyrat kryesore të ditës. 30 hektarë tokë të re, s'i thoshin shaka.

«Ç'djallin pata me agronomin, xhanëm?»

Nxori kutin' e duhanit dhe drodhi një cigar të trashë me duhan kërxhallë. I kujtohej koha kur kish vajtur për herë të parë në atë kooperativë. Kjo kish ndodhur aty e dymbëdhjetë vjet më parë. Asokohe fshati kish shumë punë për të bërë. Dhe ai, Sadik Bardhi, iu fut kësaj pune me mish e

me shpirt. Fshatarët nisën të bëjnë shtëpi të reja, prodhimet e kooperativës shtoheshin. Shtohesh gjëja e gjallë, vreshtat e kopshtijet. Dhe ajo qendër fshati me hangarë e me garazh, koçekë e me shtalla lopësh, të gjitha, të gjitha këto ishin bërë duke punuar e duke vrarë mëndjen deri natën vonë ai, kryetar Sadiku. Gjithmonë ish bërë copë që t'i bënte sa më mirë punët. Po ja, na dalka se ai kryetar Sadiku qenka treguar një tuaf njeri e se tokën e paska shpërdoruar kot së koti. Kjo i digjte shumë, shumë.

«He, vjen e të mëson axhamiu» kish menduar kur agronomi kritikonte gjithë ato ndërtime.

Po tashti inati i mëparshëm i kish rënë. Bile kish zënë t'i vijë keq që s'kish dashur t'ja vëjë veshin atij djali të ri, i cili sapo kish dalë nga shkolla në jetë.

«Ehu, more Sadik. Kësaj i thonë të kesh mbeturina» qortonte veten. «Ti ke punuar, ke punuar sa ke pasur takatin. Bukuri. Po jo të rritet mendja, ama. Të erdhi keq pse ta shau punën një axhami? Thua ti: dale, unë kam dymbëdhjetë vjet që mezi i bëj këto dhe ja, i kamë bërë. Mirë, mor vëlla, po ja që s'i ke bërë dhe aq mirë se».

Cigari i qe lagur nga pështyma e i qe fikur në buzë. Ai e pështyu tutje dhe nxori kutinë të dredhë një tjetër.

«S'ma ka bërë kurrë fjalën dysh. Dhe sonte u tërhoq kur po më kritikonte Rahmani. Djalë me terbijet është rufjani...»

E ndezi dhe u ndal. Era tani i binte në fytyrë dhe nga larg binte zëra njerëzish që shkonin nëpër shtëpira. «Or shoku agronom, unë më kot t'u

nxeha. Po ta dish, ama: Sadik Bardhi s'ka rënë për tokë».

— U kthye prapë. Tashti ecte me çap të shpejtë e si vinte re degët e ferrave, që i binin në fytyrë. Doli të kryesia. «Vërtet që këta djall hangarë s'janë bërë me plan» mendoj duke parë hangarët që nxinin tej «Dhe shtallat... i kemi zgjatur e i kemi zgjatur si avlli... Prit, është tokë buke kjo de. Apo jo, mor shoku Sadik?»

Kapërceu zyrat e kryesisë dhe hyri në rrugën që të çonte te shkolla. Në dhomën ku flinte agronomi me mësuesit, kishte ende dritë. Iu avit dritares dhe trokiti në xham lehtë:

— Astrit, o Astrit — thirri.

Nga brenda u prenë zërat, pastaj u hap dritarja dhe agronomi e njohu kryetarin.

Ai u ngrit e doli jashtë me nallane. Kryetari po e priste në mes të oborrit; kokën e kish kthyer në anën tjetër e pinte duhan.

— Hë, shoku Sadik! — e pyeti Astriti.

Në zërin e tij sikur që shuar ajo notë zemërimi që e kish kapur në mbledhje.

— S'kam ndonjë axhele, jo — tha nëpër dhëmbë Sadiku e nisi të ecte ngadalë. Agronomi i shkoi pas.

Pastaj kryetari u ndal. U kthye nga agronomi, i kapi një pullë të xhaketës. Gishtërinjtë i dridheshin lehtë dhe si ndenji një hop në heshtje, tha me një zë të butë:

— Shoku Sadik më the, ë? He... Xha Sadik më thuaj...

I kapi dorën agronomit, ja mbajti një hop në pëllëmbën e tij të argasur dhe vazhdoi:

— Se ç'më hipi sot. Po gjene ma bëj kabull.

S'ta pata me të keq. Ke hakë për punën e atyre tokave.

Si tha këtë, ndenji dhe një hop në heshtje, pastaj i tha natën e mirë e iku.

Astriti ndenji një hop në oborr dhe e ndoqi me sy kryetarin, tek po zhdukej në rrugë, duke lëkundur shpatullat e forta. Nga fusha frynte era e natës. Mibi gjerdhe binin gjethet e lagura e në një shtyllë tundej llamba elektrike, që hidhte dritën në një oborr.

«Po, or agronom — mendonte kryetari me vete. — Ke të drejtë. Mu në mes të shtëpisë e kemi këtë tokë».

TREGIM PËR XHA SHABEN DHE TË BIJËN

— Ysh, mre dreq. Luj, mre, të mori dreqi veshët! Hej, ke theu samarin laneti!

Gomari kish rënë me shpinë në mes të pluhurit, kish ngritur përpjetë këmbët e përthyerë në gjunjë dhe kruhej duke i dhënë trupit sa majtas djathtas. Dukej se mizat i kishin hyrë thellë në samar dhe ai tani turfullonte e përvishte buzët.

Fshatari i hyri me fshikull e me shkelma dhe gomari, pa ç'pa, u ngrit duke iu përqethur lëkura e u nis përsëri në atë rrugën e pluhurosur, që dredhonte në mes të ca shkurreve të rralla.

— Ka për t'ra shi, për riza të zotit — tha fshatari. — Miza të pickon qy m'gjak.

Dhe vërtet nga perëndimi dukeshin ca pirqje resh bojë opali, që vinin ngadalë për këtej. Aty pak më parë nuk frynte asnjë grimë ere e drurët i kishin varur si pa jetë ato gjethet e rreshkura e të pluhurosura. Po tashti nisi të ndjehet lagështia e ujit që e freskoi sadopak vapën përcëllonjëse; gjethet nisën të shushurijnë mbytur e kënga e gjinkallave sikur u platit.

Unë e fshatari ecnim në ca bregore dhe ende ishim larg nga fshati. Unë do të shkoja për më tutje, në një fshat tjetër, që ndodhej diku në një gry-

kë malesh atje larg. Po tashti për tashti nxitonim të arrinim në fshatin e fshatarit. Ku ta dish? Mund të na zinte shiu në mes të rrugës. Vendi ish i zhveshur dhe s'gjeje një strehë ku të futje kokën. E vetmja strehë e këtyre bregoreve shkumësore ishin gëmushat e bushave dhe të dëllënjave. Po edhe këto kishin mbetur pak. Fshatarët kishin hapur aty toka të reja dhe këto toka tani dukeshin atje tej si kurrize bojë hiri plot brazda dhe vranga kanalesh.

Retë na zunë në rrugë, aty mbasdite kur kishin zënë të kthenin hijet. Ato erdhën e u errësuan, në fillim zaptuan një qoshe të qiellit, po më vonë u ngritën gjithmonë e më lart, zunë diellin dhe u varën poshtë si një futë e zezë, që binte shiun. Diku vetëtiu. Natyra mbajti për një hop frymën dhe u krodh në një qetësi të shurdhët, pastaj u dëgjua gjëmimi i tmerrshëm e i rëndë dhe mbas tij, në fillim, atje larg e, pastaj, gjithmonë e më afër, plasi shiu që varej nga lart si një mjergull bojë hiri. Zoqtë fluturonin njësi me tokën e futeshin gjerdheve, era bëhej më e fortë dhe degët e vetëtimave të zjarrta që vizatoheshin në sfondin e ujshëm të qiellit, u bënë gjithmonë e më të dendura.

— Zu nimeti — tha fshatari duke vështruar nga fusha ku binte shi — Toka a dergj e bimët u thanë. Kena toka t'nalta e s'na i ze të gjitha ujtj. Ky shi s'blehet me pare. Ishallah nuk na e thith gryka e malit.

Dhe shiun nuk e thithi gryka e malit. Ai mori mbarë bregoret përpjetë. Na zuri kur zbrisnim në një përrua. Ish një shi me pika të mëdha, të dendura e të vakta. Para syve tanë ai u end si një

mur i pjerrët, gjethet u shpëlanë e nisën të pikojnë gjithë gëzim dhe, në rrugë, pasi u lag pluhuri, nisën të krijohen rrëketë e vogla, që derdreshin hendeqeve.

Ishte e kotë të kërkojë një vend për të futur kokën. Ecnim dhe mbas pak ndjeva pantallonat që m'u rënduan e m'u varën nga ujët. Po megjithatë është kënaqësi e veçantë të udhëtosh e të lagesh nga një shi i ngrohtë vere. Ndjen se të gjitha gjymtyrët të gjallërohen e të përtërihen, shpirtin ta pushton ai gazi i çuditshëm dhe i mrekullueshëm që bie vrulli i shtërgatës.

Në fshat arritëm përmes shiut.

— S'ke ku shkon në këtë qamet — më tha fshatari. — Hajt, rri ke unë sonte.

U kthyem në shtëpinë e tij.

Në oborr na doli një djalë si nja dymbëdhjetë vjeç, me një fytyrë me quka e me leshra ngjyrë kërpi. Çunaku vuri gomarin përpara dhe e çoi nga dera e haurit, kurse ne ngjitëm ca shkalla dërrase, hipëm në një ballkon të lagur dhe u futëm në odë.

— Oj Rushë! — thirri fshatari duke rregulluar ca shkarpa në vatër, — Rushë, hej dreq!

Lepe! — u dëgjua një zë i hollë gruaje nga ana tjetër. U hap dera e që andej hyri një grua e imët, e veshur me dimite të zeza e me një shami të bardhë hedhur leshrave. Ajo mund të ish si nja dyzet e pesë vjeç dhe kish një fytyrë plot rrudha të imta dhe të dendura. Sytë i kish të vegjël e të përhimë, duart të holla e fare të thata.

— Pa hajde, ori! — tha fshatari duke e parë me inat.

Gruaja buzëqeshi e turpëruar, më dha dorën

mua e pastaj u ul në gjunjë e nisi të ndezë zjarrin.

Fshatari u ul në qoshen tjetër, fshiu kokën me pëllëmbë e ja bëri — oh-oo. — Ai vinte i bëshëm nga trupi, me faqe të kuqe e të shëndetshme, me një mjekër të zezë plot qime të trasha. Gruaja dukej fare e vogël para tij. Ajo ish përkulur në vatrë, thyente shkarpat me ata gishtërinjtë e hollë, i hidhte në zjarr e përkulej për t'u fryrë urave që nxirrnin tym.

Si ndezi zjarrin, burri i tha që të mbushte ujë e të vinte të na lante këmbët (!!), i tha të na bënte kafe, të shkonte në haur e t'i vinte hundëzën vicit, të shikonte mos lopa kapërxente gardhin e hynte në misër... Rusa gjithmonë me një nënqeshje si të brengosur në fytyrë, hynte e dilte duke lëkundur ato shpatulla të dobëta e të pafuqishme; zëri i saj dëgjohej herë te hauri, herë në fund të oborrit e herë mbrapa shtëpisë, andej nga lëmi. Bile një herë zëri i saj sikur u drodh si më të qarë kur ndiqte, siç duket, një lopë.

— O-ha — o-ha, dreq!

Po lopa, me sa shihej, ish e prapë, vraponte sa andej këndeje dhe gruaja e ndjente veten fare të këputur.

Kurse përballë meje, fshatari që mbështetur në bërryl, kish pulitur sytë e dremiste duke gërritur lehtë. Ai doemos e ka dëgjuar me mijëra herë zërin e dridhshëm të kësaj Ruse, e ka parë me mijëra herë tek vrapon sa në haur, në oborr e në lëmë, po kurrë s'i bie në sy kjo gjë. Prandaj dhe tashti dremit; ka zgjatur këmbët e lagura për t'i tharë në zjarr e herë-herë koka mënd i bie në va-

tër. Kurse Rusha jep e merr, rropatet e cfilitet me punët e pasosura të shtëpisë.

Ndërkaq shiu, që na kish zënë në rrugë, kishte rreshtur dhe era i kish çuar retë tutje nëpër lugjet e maleve. Herë-herë dukeshin dritat e mekura të vetëtimave po nga perëndimi qielli u qërua dhe s'vonoi e dielli doli përsëri. Tashmë s'kish më shumë se një orë ditë e rrezet e tij binin pjerrtazi mbi tokën e shpëlarë që ndriste e vetëtinte.

Si dremiti një copë herë, fshatari u ngrit e doli duke më thënë se kish nja një sahat punë an-dej nga kryesia e kooperativës, kështu që unë mbe-ta vetëm në atë odë të vogël.

Erdhi dhe koha kur po perëndonte dielli. Disku i tij i zjarhtë që fshehur diku mbas reve, po aty këtu dukeshin njolla të kuqëlyera nga ku der-dheshin si burime të arta rrëke rrezesh që hape-shin si elpaze. Moti që freskuar, largësitë duke-shin fare qartë përmes ajrit të kulluar dhe gjel-bërimi i shpëlarë e mbushte muzgun plot aroma të këndshme: U kthyen ca grumbuj njerëzish nga pu-na e u shpërndanë nëpër oborre. Mbas kësaj rru-gët sikur u boshatisën prapë. Si sodita një hop, u mbështeta pranë murit e nxora një libër. Po ta-mam në këtë kohë, aty prapa dritares së odës ku rrija unë, u dëgjua një zë i hollë, që thërriste si me ndrojtje:

— Time, oj Time!

Dëgjova ca hapa nëpër kopsht e pastaj një zë tjetër:

— E, erdhe ti, Shpresa?

— Hë! tha tjetra — i the?

— I thashë, ajo do, po tata, s'dëgjon tata!

— Oo, po si t'ja bëjmë?

Heshtje.

Zgjata kokën në dritare e, aty te gardhi, që ndante kopshtin nga rruga, pashë dy vajza të reja njërën kundrejt tjetrës. Ajo që ish në rrugë ish një vajzë me sy të qeshur, me ca leshra të pre-ra as gjatë e as shkurtër, e veshur me një fustan basmeje me katrore. Tjetra, këtej gardhit, ish një vajzë e gjatë dhe e hollë, me një profil të mprehtë dhe kish hedhur në kokë një napë të bardhë.

— S'di si t'ja bëjmë — tha vajza këtej gardhit. Sikur s'e di ti, Shpresa!

Si tha këto, ajo uli kokën e mua m'u duk sikur me këtë gjest donte të fshihte nga shoqja të kuqtë që i hipi në fytyrë.

Në këtë kohë andej nga rruga erdhi një vajzë tjetër, dhe ajo me fustan me katrore.

— E moj, hala s'dole ti?

— S'e lëmë! — tha vajza me sy të qeshur, Shpresa. — S'e lë tata i vet.

— S'e lëkan, ë? Pse, prapë n'Turqni do na kthej tata yt? Rri pra me tatën.

— Ti e di, moj Dir, — tha prapë Timja me zë të dobët.

— S'di gja unë — u hodh e tha Dir, — Deri dje vijshe, sot s'dun me t'lanë. Ha, pra, s'di Dir ktu? Thuej që i fejuemi s'do, i çoi letër tatës tat e tata t'vuni drynin. Nji kshtul!

— E ç't'bjaj unë?

— Rri, ja këtë t'bjajsh. Tikëka erzi ty, sikur ne jena t'rrugëve.

Në këto fjalë e sipër te vajzat shkoi Rusha, ajo gruaja e imët që kisha njohur më parë. Rusha doli andej nga lëmi, i ra përmes ca leheve me bar të lagur dhe iu afrua gardhit.

— Si u ngrysët, moj goca?

— Mirë, si u ngryse ti, nanë Rushë ?

— Aman dish zotën, e leni rehat — tha Rusha, — si u ba kjo punë...

— S'po e marrim me zor, jo — tha Dirë. — Po kshu si ban xhaxhë Shaba s'bahet.

— A me t'vjetrat ai, t'keqen ija ty! Unë du t'jetë Timja mes shoqeve, po Shaba ze e bërtet.

— Mirë, oj nanë Rushë. Po dhe na s'jena t'rrugëve, edhe ne na bërtasin.

Vajzat folën një hop të gjatë; herë e ngrinin zërin e herë e ulnin dhe më në fund u ndanë.

Rusha dhe Timja mbetën aty pranë gardhit pa folur. Unë dalloja, përmes dritës ngjyrë hiri të muzgut, fytyrën e dëshpëruar të Times, si dhe vështrimin e merakosur dhe të menduar të nënë Rushës. Dukej se në zemrën e kësaj gruaje tashti bëhej një luftë. Asaj me siguri i vinte keq që e bija ndahej nga shoqet e mbyllej brenda mureve të shtëpisë. Vajza po u fejuar, s'duhet më të dalë lart e poshtë. Dhe Timja ishte fejuar. Ato qëndronin pranë njëra-tjetrës aty te gardhi e s'flisnin. Po më në fund vajza tha:

— Ha, pra, ije!

— S'ka ç't' baj ija ty. S'nigjon tata.

— S'nigjon tata... Mirë, pra!

Ajo uli kokën e shkoi përmes barit. Siç duket, qante. Gruaja ofshani gjatë, pa një herë nga rruga dhe shkoi mbas së bijës.

Unë mendova se këtë vajzë s'do ta linin kurrësi të dilte nga shtëpia për të shkuar te shoqet. Më vinte keq për të. Më vinte keq që atë po e shtypte fanatizmi, ai fanatizëm që kish shtypur nënë Rushën. Po, siç dukej, ky fanatizëm s'ish aq i fortë sa

ç'dukej. Ai të mbyste po t'i nënshtroheshe, kurse, po ta luftoje, dukej që ish diçka në shëmbje e sipër.

Mbas një gjysmë ore e pashë Timen të gjatë si billonjë, të veshur me fustan e me flokë të rregulluara bukur, tek vraponte poshtë rrugës, për andej nga shtëpia e kulturës. Siç duket, nënë Rusha e kish lëshuar duke e mbajtur përgjegjësinë vetë. Ajo donte një fat më të mirë dhe më të bukur për të bijën, një fat që të mos i ngjante jetës së saj. Dhe vërtet, nënë Rusha, me kokë të saj, e kish lëshuar Timen. Kur erdhi xhajë Shaba, siç e quanin fshatarin, të zotin e shtëpisë, andej nga oda tjetër, krisi një sherr i madh me zëra të mbytura.

Ai kërcënohej e bërtiste, kurse nënë Rusha heshte e më të rrallë thosh ndonjë fjalë.

— Kam me ja qit shpirtin, more vesh? Ene ty ta marr shpirtin po ta lejsh ene i herë. Njerëz pa ner e pa namuz. S'e di ti se ai tjetri ta le n'derë gocën po s'ja mblodhe rrypat?

— Ç'po ban goca, or Shabë? Me shoqet asht.

— Mbylle t'them! E di unë çere bon. More vesh? Ik njime e ma bjer ktu.

— Jo se a turp. Kena dhe mikun e s'ban të zihena.

Mbas kësaj Shaba sikur s'u ndje më. Diç foli po s'u muar vesh se çfarë tha:

Ai erdhi tek unë mbas një hopi e në ballë i kish kapërcyer nga inati një damar i degëzuar. U ul në qoshen tjetër e s'i bëhej më për muhabet.

Në fshat qenë ndezur dritat. Andej nga shtëpia e kulturës u dëgjuan tingujt e një fizarmonike. Mbas këtyre tingujve jehuan ca këngë, që përhapeshin nëpër natë me zëra të dridhshme, të kumbueshme. Në atë këngë kish gëzim, dritë dhe një

notë të butë që të hynte thellë në zemër, të bënte ta ndjeje veten të lehtë, të lehtë si tingujt e ëmbël që shkonin deri larg. Këto këngë s'e kanë më atë trishtim e melankoli që kanë këngët e vjetra të kësaj krahine. Këto këngë janë këngët e punës dhe të jetës së re; kanë një tjetër ngjyrë e tjetër dritë në krahasim me ato këngë që këndonte Rusa në vajzërinë e saj. Ja, përmes atyre zërave të bukur, mendja më thosh, se njëri, një zë i hollë e i ngroh-të, ish i Times, i asaj Times së urtë, që qëparë kish qarë me kokë të ulur përdhe.

KENGË E LËNË NË MES

Burri ecte përpara dhe Habija nxitonte në rrugën me pluhur që ta arrinte. Ajo shikonte shpatullat e gjëra të të shoqit që lëkundeshin sikur ai donte të rrëzonte diçka nga shpina.

— Rexhep, më ngadalë një çikë! Ç'ecën kështu sikur të shtrëngon zekthi?

Po ai ish gjithë turi e diç mërmëriste me vete.

— Se mos kam faj unë! — tha gruaja me dëshpërim. — Nuk do të na varin, de!

Andej nga Shtegu i Dhënve po perëndonte dielli e hijet e stërmëdha të drurëve zgjateshin nëpër ara. Në fushë kish ende njerëz që punonin, po ata të dy ishin kthyer më herët në shtëpi. Rexhepi e kish kyçur gojën e në ballë i rrihte një damar. Vetëm një herë shfryu ai, kur dualën nga porta.

— Dhe ti mbylle atë kamare, që më dërdëlis si buqe, more vesh?

Lanë më të mëngjër lumin dhe iu ngjitën një kodre me bar të përzhitur nga vapa. Tashti nga shelgjet e zallishtes kish zënë të fryjë era e mbrëmjes e zagushia sikur po platitej. Hijet e muzgut vërtiteshin nëpër hona e përrenj e andej përpara,

te ndërtesat e kryesisë dukeshin dy-tri dritare me drita të nderura.

«Qënkas mbledhur në vatër të kulturës» — mendoj Habija.

Ajo ish një grua e re si nja njëzet e dy vjeç, me trup të ajthëm e me dy sy të gjallë e të qeshur. Kish kohë që s'e kish bërë atë rrugë dhe, ndërsa shihte ato dritare të zbehta përpara, ndjente diçka të dhëmbshur që i ndrydhte zemrën.

Rexhepi ecte përpara e lëkundte shpatullat.

— Ngadalë se është turp! — thirri Habija. — Dobarem këtu të ecim si njerëz. Ç'rend kështu?

Burri u ndal i mërzitur dhe ajo i doli në krah të djathtë.

* * *

Në vatrën e kulturës ende s'ishin mbledhur të gjithë. Në stola ishin ulur nja 10-12 të rinj; dëgjonin radion e shfletonin revista. Brenda bënte vapë dhe ata kishin hapur dritaret që të hynte të freskëtisë e mbrëmjes. Qamili kish nxjerrë kokën përjashta e fërshëllente.

— Eej! — thirri ai. — Po vjen Moreveshtia me Habijen.

Rexhepit i kishin ngjitur nofkën «Moreveshtia» nga që thosh shpesh: «more vesh ti».

— Mbylle, Qamo! — i thirri Skënderi. — S'hoqe dorë nga nofkat ti?

Te dritarja shkuan katër-pesë të rinj dhe pa në atje, në fund të oborrit, Rexhepin me të shoqen. Ata po ngjiteshin ngadalë. Kaluan shtallat dhe u drejtuan nga vatra.

— Gjithë hundë e buzë qenka — tha Qamili.

— Rri urtë, mo ti, s't'u mbyll një herë ajo e shkretë!

— Ama dhe ju, — tha Qamili, — s'jemi në kishë, de!

Ai u ul në një stol dhe nisi të fërshëllejë prapë.

Kur Rexhepi e Habija hynë brenda, ata u li-ruan një stol dhe nisën të bëjnë muhabet. Po Rexhepit mezi i dilnin fjalët.

Në orën shtatë e gjysmë erdhën të gjithë dhe mbledhja filloi. Në krye foli Skënderi, sekretari i organizatës. Si u përtyp ca, tha:

— Jemi mbledhur, shokë, për një problem të organizatës sonë. Këtu kemi Habije L. dhe të shoqin e saj. Ju e dini se Habijen e kemi pasur aktiviste të dalluar. Atë e kishim në daç për estradë, në daç për këngë e valle. Habija, jo vetëm që vinte vetë në vatrën e kulturës, po binte dhe shumë shoqe e me ato ngriti grupin e valleve dhe të këngëve. Po tashti? Ju e dini që Habija ka më shumë se një vit që s'shihet më këtu. Habijen dhe Rexhepin i kemi anëtarë të organizatës sonë. Organizata do të dijë sepse u tërhoq Habija nga aktivitetet kulturele dhe nga jeta e organizatës. Shkara-zi ne ja kemi përmendur dhe Rexhepit dhe Habijes këtë gjë, po sot mbledhjen do ta bëjmë vetëm për këtë. Sepse nuk është vetëm rasti i Habijes. Dhe Hurmaja, me t'u fejuar, s'duket më në mbledhjet dhe në aktivitetet e organizatës sonë.

Skënderi u ul dhe në sallë mbretëroi një hesh-tje e thellë.

Rexhepit i kish kërcyer damari në ballë e qe skuqur i tëri. Ai vështroi një herë përreth dhe ngriti dorën.

— Më leje?

Zëri i tij kumboi fort.

— Fjalën e ka Rexhepi, — tha Skënderi.

Rexhepi u ngrit e ja nisi:

— Këto gjëra, more vesh ti, kanë të bëjnë me familjen e s'duhet të fusin hundët të gjithë. Ku e dini ju, more vesh ti, se si e kam hallin unë? Në dua, jua them hallin, në s'dua, s'jua them.

— Shoku Rexhep — i tha Skënderi. — Ti mos u fyej. Organizata është jona, është si familja e të gjithë neve, pra s'kemi pse na vjen rëndë. Ne na vjen keq që Habija s'duket më midis nesh. Ajo ishte një anëtare shëmbëllore. Organizata e rriti dhe e edukoi e tashti ne, si thua ti, të mos pyesim fare për të? Këtu ne s'bëjmë muhabet pazari e s'duhet ta marrim me të nxehur.

— Dakord, shoku Skënder, po si thua ti, shtëpia s'ka halle? Ju e dini sa njerëz kam unë në shtëpi. Ku i del koha Habijes të vijë në vatrën e kulturës? Ndryshe janë vajzat.

— O, qënkemi ndryshe — tha Hajrija. — Punë kemi sa të duash dhe ne, po në aktivitete vijmë. Pse s'thua s'ma do mideja? Kur ishe beqar dhe zotrote mbije këtu, kurse tashti s'na sheh më.

— Me radhë, shokë. Prit një herë ti, Hajrije, — tha Skënderi. — Hë, na thuaj ti, Rexhep.

Rexhepi ish turbulluar fare e lapat e veshëve i qenë bërë flakë. Tashti goja i merrej e një muskul i faqes i dridhej.

— Unë, shokë, more vesh ti, kam arësyet e mia. Habija ka shumë punë, s'e lënë punët të vijë këtu. Kaq kam për të thënë unë!

Ai u ul dhe nga stolat brofi Hajrija.

— Rexhepi s'thotë të vërtetën. Kaq e mbytur në punë qenka Habija, sa s'i dalka dobarem një herë në javë të vijë dy orë këtej! Kur ishte vajzë ajo kishte më shumë punë, këtë e dimë të gjitha, po megjithatë vinte. Rexhepi të thotë se nuk do ta lërë, se është fanatik dhe m'baroi.

— Mbylle gojën, more vesh ti? — u nxeh Rexhepi.

— Jo, s'e mbyll! E ke katandisur tët shoqe si ato gratë e qëmoçme. Pse s'i vë perçe e ta veshësh me dimitë?

— Unë s'e detyroj të mos vijë — tha Rexhepi.
— Ja ku e keni e t'ju thotë.

— Hë moj, hape gojën, — i tha Hajrija, Habijes,
— s'e ke për bukë, të shkretën.

* * *

Habijes i qe mbledhur një ngashërim në grykë. Si qe bërë ajo kaq e ndrojtur dhe kaq e heshur? Tashti që ish midis shokëve dhe shoqeve, si dikur, i kujtohej ajo kohë kur vinte darkave në vatër të kulturës. Asokohe ish një vajzë 18-19-vjeçare, me dy gërsheta të zez e të trashë që i binin në shpatulla.

Një mbrëmje, ndërsa mësonin një valle në skenë, ajo pa të hyjë në derë një djalë i bëshëm, i veshur me një setër kadifeje dhe me kasketë në kokë. Ai u ul në një qoshe dhe nisi ta vështrojë gjatë. Habija e njihte Rexhepin, atë e mbanin të gjithë në gojë si një djalë të mirë dhe të zotin e i vinte mirë që ai e vështronte ashtu.

Mbas asaj nate Rexhepi vinte shpesh në vat-

rën e kulturës, i buzëqeshte asaj dhe e vështronte.

Pastaj punët u rrëkëlyen shpejt. Ai i propozoi vajzës dhe ajo pranoi. U bë fejesa, pastaj u martuan. Në fillim asgjë s'ndryshoi në jetën e Habijes. Vërtet një çikë më rrallë, po për të shkuar shkonte në vatër të kulturës dhe në mbledhjet e organizatës.

Një ditë vjehrra i tha:

— Ç'bën kështu ti, moj bijë? S'të ka lezet më të vesh e të përdridhesh në sytë e burrave të huaj. Rexhepin e ke si sokol, ç'do më ti?

Ajo qe turpëruar e i pat thënë:

— Po unë s'shkoj për burrat e botës, moj nëno!

— Pa çka, bijë, pa çka, po s'të ka lezet më. Je grua e martuar tashti.

Kurse vjehrrri, sa herë që kthehej ajo nga vatra, i rrinte me turi e vetullngrysur.

— Rexhep, i tha një ditë ajo të shoqit. — Të vjen keq ty që unë vete në grupin e valleve?

— Jo, por nënës dhe babait sikur s'u vjen mbas midesë.

Ajo e pat kuptuar nga mënyra se si i foli se dhe Rexhepit s'i vinte mirë.

Atëhere dalëngadalë erdh e u mbyll në vet-vete. Dhe kur i qëllonte të shkonte ndonjëherë në vatër të kulturës, shkonte si e ndrojtur dhe me turp. Pak nga pak ajo sikur nisi të bindej se vërtet s'ish mirë të shkonte më midis vajzave dhe djemve. Bëri ç'bëri, tashti ish grua e martuar e duhej të shikonte punët e shtëpisë. Dhe një ditë u nda përgjithmonë nga organizata e nga aktivitetet kulturele. Kur e takonin shoqet dhe i thoshin pse s'po dukej më, ajo u nxirrte dhjetëra arësye.

Po ja ku i kishin thirrur në mbledhje për këtë. Në mëngjes i kishin çuar fjalë asaj dhe të shoqit dhe ata qenë ngjitur gjer aty te zyrat e kryesisë. Rexhepi mendonte se Habija qe ankuar, po ajo i pat thënë se s'e kishte hapur gojën fare.

Tashti ndjente një ngashërim që i qe mbledhur në grykë. Përsëri ajo ish midis shoqesh e shokësh që e donin si më parë. Pse qe ndarë Habija nga ata? Ç'të keqe kishte të vije në vatrën e kulturës e në mbledhjet e organizatës dhe pse ishte e martuar? Pse për vajzën qënka ndryshe dhe për gruan ndryshe?

Po ajo e ndjente se s'mund t'i thoshte të gjitha këto aty në mbledhje. I vinte zor e gjuha i qe trashur nga ajo valë kujtimesh. Mendimi i njerëzve të burrit e të ndonjë tjetri se ish turp që grua-ja të përdridhet para syve të botës, e kish brerë dalëngadalë dhe e kish përmbysur atë vajzë të hedhur e gazmore të dikurshme. Dhe ajo ish katan-disur në një grua që veç punës dhe shtëpisë s'dinte gjë tjetër. Kur e takonte ndonjë e i thosh:

— Na humbe fare, moj Habije! Vanë kohë që s'të kemi parë të na kërcesh njëherë.

Ajo ja priste:

— Ehu! Atëhere ishim vajza.

* * *

Në sallë bëhej zhurmë.

— Ke për të thënë gjë ti, Habije? — i tha sekretari.

Ajo pa nga i shoqi. Ai rrinte vetullngrysur dhe shikonte përdhe. U ngrit ngadalë e tha:

— Ç'të them unë? Vërtet që u ndamë nga të gjitha, po ja, s'na lënë punët.

— Habije! — i thirri Hajrija. — Paske mësuar avazin e tët shoqi. Sikur jemi në kohën e Noes! Pse s'thua që ta kanë mbledhur?

— Rri ti, Hajrije! — tha Skënderi. — Folë kur të të vijë radha.

— S'dua radhë unë. Folë me radhë, thua ti, Skënder, e mos thuaj asgjë. Uu, u shofshin burrat!

Papritur shpërtheu gazi nga ky mallëkim i Hajrijës. Fytyrat e ngrysura u çelën e të gjithë nisën të qeshin.

— Po për atë tëndin ç'do të bëhet?

— Ama, po qe nga ata që të mbyllin kështu? Kurrë mos iu gjetë nishani. Ç'ta dua!

— Papapa! Spec lovidhkë është. Të përvëlton tartakutja me atë gjuhë që të ka.

— Hajrije, po ju vajzat ç'do të bëni atëhere?

— Mbani qetësi, shokë!

— Dhe shoqe, thuaj.

— E de, dhe shoqe.

Salla qe gjallëruar e ajo valë gazi sikur e pat shkrirë atë gjëndje të tendosur. Bile dhe Rexhepi ish çelur në fytyrë e shikonte andej-këtej, duke shtrënguar buzët që të mbante të qeshurit.

Habijes sa vinte e lëmshi i bëhej më i madh në grykë. Ja, mbas kaq kohësh, ajo e ndjente veten prapë midis shokësh e shoqesh. Po si, si qe ndarë ajo nga ata në mënyrë kaq të papritur?

Në sallë ende s'ish platitur ajo atmosferë e gëzuar, kur Habija ndjeu se s'mund t'i mbante më lotët. Doli nga rreshtat me kokën ulur e pastaj krisi nga dera e jashtë. Të gjithë heshtën.

Skënderi dërgoi nja dy vajza ta zinin e u ngrit e tha:

— Shoku Rexhep! Ne e dimë se Habija s'mund të heqë dorë vetë nga organizata. Atë e ka mbytur ambienti fanatik. Ti, në vend që ta shpëtosh nga ky ambient, e ke kredhur dhe më thellë. Ne na vjen keq. Ti je i ri e duhet të luftosh.

— Posi-klithi Hajrija — e ka katandisur të shkretën një derdimene. Pa shiko! Ikën e shoqja duke qarë nga mbledhja. Të të vijë turp!

— Mbylle gojën, more vesh ti... — Po dhe Rexhepi ish mjaft i tronditur. Ai s'e kish më atë tërbimin e mëparshëm. U ul e sytë i nguli në tokë, sikur përpiquej të sillte ndër mend diçka, të kuptonte diçka që ende s'e kish kuptuar gjer atëhere. Pastaj u ngrit me atë trup të bëshëm e doli jashtë.

Nata kish rënë e zbyllët dhe e freskët. Nga lumi era binte lagështirën e ujit e shushërinte në gjethet e plepave që ngriheshin varg e varg si karakolle.

Atje tej, pranë një qerreje, dy vajza jepnin e merrnin me shoqen që diç u thosh përmes ngashërimeve.

— Habije! — i thirri ai.

Vajzat u larguan e ai i shkoi pranë.

— Pse qan ti?

— Asgjë, asgjë, Rexhep. Unë... ashtu kot, se si më erdhi.

Atij iu bë një lëmsh në grykë. I lëmoi flokët dhe i tha:

— Habije, more vesh ti? bëjmë dhe ne gabime. Hajde tashti.

— Ku?

— S'bën të ndahemi nga shokët. Ata janë të gjithë në mbledhje, kurse ne...

Plepat shushërinin e, lart në qiell, nën valët e ajrit që lëviznin me rryma të padukshme, yjet herë-herë shkëlqenin më fort e herë-herë zbeheshin e gadi shuheshin fare. Nga fusha vinte era e mirë e jonxhës së kositur. Atje në zabel këndonte qokthi me zë të përmallshëm...

S H T E G E T I M

Hilmiu erdhi nga fusha i lodhur dhe i mërzi-tur. Hyri në oborr i heshtur. E motra, Drita, s'e kish parë kurrë kështu me fytyrë të rrudhur nga një dhëmbje e thellë e me vështrim kaq të bren-gosur. Ajo i doli përpara, po Hilmiu s'i foli fare e hyri në shtëpi kokë ulur. Hëngri pak bukë shpejt e shpejt, u ndërrua e doli përsëri duke u munduar ta kapërdijë atë dhëmbje që i qe mbledhur në grykë. Së motrës i erdhi keq e ndjeu se zemra iu ligështua. Kur i vëllai i kaloi pranë e u drejtua për nga porta, i thirri me zë të dredhur:

— Hilmi!

Ai ktheu kokën dhe e shikoi drejt. Ajo i vaj-ti pranë e i tha:

— Si bëhesh dhe ti, xhani i motrës. Punë e madhe! Dhjetë herë më të mirë se ajo kemi për ta gjetur. Në fshat ne kemi vajza sa të duash. Kush s'e merr vëllaqkon tim?

Po ai i buzëqeshi hidhur e nuk foli. I ktheu kurrizin e doli në rrugë, ku po binte muzgu i për-himtë i mbrëmjes.

Ish ndajnatë vjeshte e atje në horizont qenë mbledhur grumbuj resh që përflakeshin nga rre-zet, e perëndimit. Nëpër fushë zotëronte një heshtje

e thellë e që andej frynte një erë e butë që bin-te lagështirën e shiut. Bari lëkundej e frushullon-te në mezhda. Ai ishte një bar i hollë e i gjelbër që kish mbirë pas shirave të parë të vjeshtës, kur-se drurët po i rrëzonin fletët e po mbeteshin la-kuriq.

Kjo mbrëmje e errët vjeshte me erë sikur ja shtonte më shumë dhimbjen. Po ai s'e jepte veten e ecte në rrugën e butë duke shikuar përpara, ku dukeshin dritaret e shkollës. Atë natë atje rinia do të bënte mbrëmje. Ai kish dalë nga shtëpia pa një qëllim të caktuar dhe tashti, kur nga salla e shkollës dëgjonte zëra të gëzuara, s'i bënin më këmbët të shkonte tutje.

Atje mund të ish ajo dhe atë Hilmiu s'don-te ta shihte më. Si ja punoi kështu Laja?

Kur i thanë atë mëngjez se ajo ish fejuar, s'deshi ta besojë. Vërtet një ditë më parë në shtë-pi të saj kishin ardhur ca njerëz, vërtet që atij diç të keqe i ndillte zemra, po që Laja t'i bënte të gjitha këto kaq lehtë, as që e kish menduar kurrë. Po ç'të bësh? Gjithë puna kish mbaruar dhe ajo s'ish më e tija.

Bluante në mendje lloj-lloj mendimesh e nuk gjente gjëkund ndonjë fije arësytimi, që ta bind-te se ai kish pasur faj në këtë mes.

Laja ish një vajzë tetëmbëdhjetë vjeçe, me një vështrim të qeshur e me një trup të hajthëm. Në fillim mbante dy gërsheta të gjata e të trashë që i binin mbi shpatulla, po pastaj flokët i preu dhe, ashtu e veshur thjeshtë dhe pastër, me lesh-ra të prera shkurt, dukej më e bukur.

Laja punonte në brigadën e mjelëseve e Hil-miu qe miqësuar me të një mbrëmje kur kishin

çar qerret e sanës në shtalla. Atë natë kundër-
monte era e barit të kositur dhe e qumështit të lo-
pëve, në qiell dridheshin yjet me një shkëlqim të
përjetshëm dhe ish kaq i bukur ai çast kur ai i
fliste me zë të dridhshëm e ajo përgjigjej me një
ligjërim të gëzuar e të lehtë. Një dritë e bardhë pat
zbritur atë natë në zemrën e tij dhe ai s'e harroi
këtë vajzë. Dhe Laja s'e harroi Hilmiun e midis
tyre lindi një ndjenjë e pastër dashurie. Ata gje-
nin një qoshe e çuçurisinin pranë e pranë.

— Ja, gjene prapë këta. Mor po si s'i sosën
llafet!

— Ku di ti, mor Sheme, ç'është meraku! Fhu,
thirri, ore, mëndjes!

— Laje, Llokumet, moj motër! U pa kjo punë.

— Ap-çhu!

Shokët e shoqet i thumbonin, bënin shaka me
ta, Laja dhe Hilmiu turpëroheshin, po këto shaka
kishin frymë mirësie e dashuria e tyre merrte krahë.
Vetëm një hije kish në këtë dashuri.

Hilmiu kish marrë vesh se e ëma e Lajes vris-
te lart. Ajo donte që të bijën e saj të mirë e të
bukur ta martonte diku andej nga qyteti.

— Le ta heqë mendjen — kish thënë ajo. —
Unë atij s'ja jap. Një vajzë kam dhe këtë dua ta
martoj një çikë si mirë.

Po kjo hije, me sa ndjente Hilmiu, ish e vo-
gël, ish si një re vetmitare që vozit në qiellin e
pastër. E kujt ja merrte mendja se nga kjo re do
të plaste shtërngata?

Po siç duket nëna e kish bërë punën e saj.

Një ditë më parë Laja ish fejuar me një tek-
nik që punonte në qytet. Ceremonia ish bërë e
gjithshka kish marrë fund.

Si e bëri ajo këtë?

«Doemos, mendonte Hilmiu, në fillim ajo s'ka dashur, po pastaj i është ëmbëlsuar» .

Ai ecte ngadalë në rrugë e sillte ndër mënd këto. Ngjyrat e perëndimit qenë shuar e tani rru-gën e kish mbuluar të errtit. Atje të shkolla nisi të bjerë fizarmonika. Tingujt e saj gazmorë përhape-shin përreth; të rinjtë kishin nisur të kërcëjnë e kjo e trishtonte Hilmiun. Si t'ja bënte? Këmbët e çonin përpara. I bëhej sikur ajo ish atje në shkollë e s'mund ta përmbante veten. Donte t'i dilte përballë, ta vështronte drejt e të hetonte në sytë e saj.

Nxori një cigare dhe e ndezi. Sa vinte zëri i fizarmonikës dëgjohej më pranë. Ai kish hyrë në oborr e tashti nëpër dritare dukeshin siluetat e njerëzve.

2.

Laja s'kish dashur të vinte në atë mbrëmje, po shoqet s'e kishin lënë.

— E pse s'do të vish? Ke kohë të ndahesh nga ne! Sa je këtu, do të vish dhe me një këmbë, bile!

—U, dhe ti Eσμα! Po ja, s'më bëhet të vij!

— E e, e di unë e di, po hajde. Ç'domethënë kjo? U bë ç'u bë, ti duhet të dalësh. S'mbulohet dielli me shoshë.

— Aman, si bëhesh dhe ti; s'e kam aty, po...

— Lëre, tashti. Aty është fjala, po hajde. Ësh-të më mirë kështu se sa të fshihesh.

Dhe ajo kish ardhur e ndrojtur dhe sikur ru-hej nga diçka.

Në sallë s'e pat parë Hilmiun e kjo sikur e qetësoi një grimë.

Po ja, dera u hap, dikush u fut e u ul në një qoshk! Ajo po kërcente me një djalë kur e pa, sipër supit të këtij, fytyrën e vrarë të Hilmiut. Atë në fillim s'e vuri re njeri dhe ai u struk mbas murit duke thithur cigaren. Laja ndjeu se zemra i rrahur fort dhe uli kokën.

Vallëzimi mbaroi e Laja shkoi të ulej në vend me sytë përdhe.

Në sallë dëgjoheshin zërat e të rinjve. Muzika filloi prapë e drejt Hilmiut shkoi Esmaja.

— Hajde të kërcëjmë — i tha ajo.

— Jo — i tha ai, — më dhëmbin këmbët.

— Ngreu, de! Të dhëmbkërkan këmbët!

— Lermë, Esmaja. Nuk kërcëj.

— I gjori ti — tha ajo dhe e tërhoqi për krahu. — Do vish apo... Oj, sikur i ka ngrënë gomari bukën!

— Ik, Esmaja, për kokën tënde.

Mirëpo Esmaja bërtiste fort; ku i dilej asaj?

— Hajde, — ngulte këmbë ajo — ne fshatarkat s'dimë nga të luturat.

Dhe ai u ngrit.

— E — i tha ngadalë, si kishin zënë të kërcënin, — si e ndjen veten?

— Mirë — i tha ai duke e shikuar me dyshim.

— Hajt, s'ka gjë! Ajo është prerë për në qytet. S'gjendet burrë në fshat për të. Veç qofsh i trashë po s'e more të kërcësh.

— Nuk e marr — tha ai.

— Mirë! Na qenke bërë si pulë e lagur. A të paça mëndjen! Ti s'e di si është puna.

Pastaj i thirri fizarmoniçistit:

— O Harun, ç'i bie kaq shpejt? Ngadalë se na nxore shpirtin.

Kur u ul në vend, Hilmiu e ndjente kokën të turbullt. Donte t'i thoshte diçka Lajes, ta pyeste se si ndodhi gjithë kjo, po s'mundej. Pastaj Laja dukej shumë e tronditur; ajo kish ulur kokën e skuqur flakë dhe s'e kish marrë me mend se do ta ndjente veten aq keq. Thumbat e Esmasë ishin të hidhur. Ajo ndjente se kish bërë diçka të pahijshme që largohej nga ata shokë dhe shoqe, me të cilët qe rritur. S'mund ta ngrinte kokën për ta parë Hilmiun, s'mund të qeshte e të gëzohej më si më parë. Pse e ndjente veten ashtu pa pritur, aq të huaj për atë ambient?

Hilmiut nisi t'i vijë keq kur e pa Lajen të tronditur dhe me sytë përdhe. Në zemrën e saj bëhej një luftë; kjo dukej qartë.

Ai vendosi të kërcejë me të. U ngrit dhe e ftoi në vallëzim. Laja e pa e tronditur dhe u çua. Hilmiut i qe mbledhur një lëmsh që i rëndonte në gjoks. Goja i qe kyçur. E kishte pranë e s'mund t'i thoshte një fjalë. Ai ndjente se si djersiu dora e vajzës e si dihaste sikur e shtrëngonte një dënesë përbrenda. Zemra iu ndrydh e nisi t'i rrahë si në ato çaste të ditëve të para të dashurisë. I vinte aq keq që ajo ish fejuar me atë tjetrin, diku larg, andej nga qyteti.

— Laje, — i tha, — është e vërtetë ajo që dëgjova?

Vajza ngriti sytë. Në ta dukej një perde e hollë lotësh. Buzët i qenë tharë dhe ajo i shtrëngonte sikur të përmbante ngashërimin.

— Po. — i tha .

Ai s'mund të fliste më. Vetëm mërmëriti përmes dhimbjes:

— Qofsh e lumtur!

Po Lajes i qenë mbledhur lotët në grykë e s'fliste dot. Mbase donte të thoshte se gjithë fajin në këtë mes e kish pasur e ëma, po s'mundi. I iku nga duart e bëri për nga dera. Ai mbeti një hop në këmbë dhe pastaj i vajti prapa.

E gjeti pranë murit duke qarë.

— Laje — i tha — ç'është kështu me ty?

Ajo diç deshi t'i thotë, po në atë çast u duk hija e një njeriu që po avitej. Ishte Esmaja. Ajo u ndal tri-katër hapa më tutje e tha:

— I lini budallallëqet. Ty të them, Laje, dëgjon? Ikni tashti! Atij tjetrit nga qyteti i themi të shikojë punën. More vesh? Ka andej vajza ai sa të dojë.

Esmaja u kthye prapë e u drejtua për nga dera e shkollës. Mbrëmja vazhdonte e nëpër natë shpërndareshin tingujt e gëzuar të fizarmonikës.

Ata të dy dualën në rrugë e nisën të zbresin një bregore. Atje përpara, mbi një gardh, dukej një plep i gjatë që vizatohej në sfondin e errët të qiellit. Mbi majën e plepit dukej një çerdhe lejleku e braktisur. Lejleku kish ikur për diku e tani ajo çerdhe kish mbetur e shkretë dhe të ngjallte trishtim. Po vera do të vinte prapë e lejleku do të kthehej përsëri. Nga fusha vinte frymëmarrja e freskët e natës. Drurët shushuritnin mbytur...

NË VJESHTE, KUR NXIRREJ QERESTEJA

Kuajt përtyptnin tërshërën heshtazi atje te kreu i haurit e herë-herë u përqethej lëkura sikur të kishin ftohtë në atë mëngjez të freskët vjeshte. Demiri ish ulur në një shkëmb druri pranë shkallave të sobalkës e zgjidhte fishekët e çiftes nga një gjerdhan i vjetër me lëkurë meshini të zi. Kish ardhur vjeshta e andej thellë pyjeve, që heshtnin e lëshonin fletët e verdha në tokë, lëvrinte lepuri, thëllëza e majme e malit, dhelpëra e ujku këmbëshpejtë, që darkave u afrohej kopeve.

— Hë, e zgjove? — i tha ai së ëmës, një plake trupvogël, që ish ngritur që me natë e që vërtitej lart e poshtë, duke bërë punët e shtëpisë.

— Ja, ja, dhe një çikë, të keqen nëna. Më dhimbset se është dhe ashtu... — tha plaka duke krojtur zërin, që i ngjirej.

— Ohu dhe ti — ia bëri i biri i pakënaqur. — Nuk e sheh se ne mbetëm të fundit? Ja, njerëzia janë nisur me kohë.

Ai ngriti kokën dhe u vuri veshin zileve të mushkave, që kishin kaptuar fshatin e po ecnin përtej, në rrugën që dredhonte në një kodër të lartë plot gëmusha dëllënjash. Tingujt e zileve

përhapëshin në atë mëngjez të thellë e mbushnin hapësirat e kredhura në mugëtirë me melodi të qeshura e gazmore.

«He, ai djall Shazimani! Ç'zile të bukura u gjen mushkave! Sikur janë saze me dasmorë e jo zile...» mendoi Demiri, duke u vënë veshin tingujve, që sa vinin e humbisnin rrugëve të pyjeve.

Plaka kish hyrë brenda. Mbas pak doli në oborr bashkë me të renë, një nuse nja njëzet e dy vjeçe, me një vështrim të qetë. Nusja ish shtatzënë e mezi lëvizte me atë bark, që i kërcente mbi fustan.

— Hë, në keni për t'u nisur, nisuni — tha plaka si me zemërim. — Lëri ata fishekët tashti.

Demiri u ngrit, futi fishekët e zgjedhur në gjerdhan, hodhi çiftin krahëve dhe shkoi te kuajt.

— Ti, Rije, hipi pelës! — i tha ai së shoqes. Është më e urtë e ecën shtruar.

— Jo — tha nusja. — S'kam si i hipi. Po vij në këmbë.

— Hajt hip, hip! — nguli këmbë ai. — Ku bëhet tërë ajo rrugë në këmbë?

Dhe nusja hipi me mundim të madh në pelë e kafsha, si ndjeu atë barrë, mori për nga dera, duke u rënë gurëve me patkonj.

Plaka e ndoqi me sy një copë rrugë, pastaj iu kthye të birit, që rregullonte këmbët në zengji:

— Kot e more, Demir. T'i kishe bartur vetë; nuk e sheh si është?

— Ohu dhe ti! Po ty, kur ke qenë nuse, kështu, në pëllëmbë të mbanin?

Si tha këto, ai ja shtrëngoi thëmbërat fort në ije kafshës e kali u hodh përpara, duke kafshuar frerin e duke hingëllitur.

Atë ditë shumë fshatarë shkonin në pyll për të bartur qerestënë. Atë vjeshtë disa kooperativistë do të ndërtonin shtëpi. Dhe Demiri kish bërë mend që të bënte shtëpi të re. Ca kohë më parë ai kish shkuar në pyll, kish prerë lëndët, i kish qëruar e tani, si qenë tharë ca, po shkonte t'i merrte.

Kali i tij e arriti me të katra pelën e së shoqes, pastaj aty Demiri i tërhoqi frerin dhe e vuri në çap.

«S'ka ç'e gjen, po të ecë kafsha shtruar» — tha ai duke parë të shoqen shtatzënë, që mezi mbahej mbas samarit, duke rrudhur fytyrën nga zori.

Ai ish martuar para dy vjetësh dhe e pat pëlqyer të shoqen, sepse ajo s'ja përtonte punës dhe ish e fortë.

Kur kaptuan përroin e nisën t'i ngjiten kordrës, andej nga malet, mbi kreshtat e tyre të kaltëryera nga mugëtira e mëngjezit, nisën të duken rrezet e para të diellit, që përshkënditej si metal i shkrrirë.

Sapo del dielli, befaz në pyll zotëron një qetësi e thellë si ajo përpara shtrëngatës. Gjethet e lagura me vesë zënë e ndrisin, duke mbushur ajrin me një kundërmim si të hidhur, ndërsa në vendet, ku bien rrezet, nis e ngrihet një vel i hollë avulli. Po nëpër skutat e pyllit lëvrin ende filladi i ftohtë i natës; herë-herë ai vjen me duhi e të përqeth mishrat.

Rija mundohej të rrinte sa më mirë mbi samar. Vërtet pela ecte shtruar, po, megjithatë, s'i bëhej që s'i bëhej mirë ashtu kaluar.

— E, si je? — e pyeti Demiri.

— Mirë, — tha ajo.

S'donte që të ankohej përpara të shoqit. Një herë, kjo kish ndodhur përpara gjashtë-shtatë muajsh, Rija dhe Demiri punonin së bashku në shpyllëzim. Demiri shkulte rrënjë me kazmë, kurse Rija i bënte barrë, i vinte në kurriz dhe i çonte matanë një bregu.

— Ore — i kish thënë Demirit Sulua, një shok i byrosë së organizatës së rinisë, ti vetë shkul rrënjë, kurse tët shoqe e ngarkon me gjithë atë barrë?

— Pse, ç'ka ajo, apo s'e mban dot?

— Po s'është mirë, mor Demo! Vetë bën punën më të lehtë, kurse atë e ngarkon.

Demiri qe nxehur që Sulua e kritikoi në mes të kooperativistëve, që punonin rreth e qark.

— Shiko punën tënde! — kish shfryrë ai e s'e kish zgjatur më.

Në darkë, duke u kthyer në shtëpi, i kish thënë së shoqes:

— Mëj, mos i ke thënë gjë Sulos ti? Shiko, sikur po llastoheni shumë ju gratë. Dëgjuat në mbledhje që thanë se gratë s'duhet të bëjnë punët më të vështira dhe, hop, kërkoni të na hipni mbi qafë.

— Jo, — kish thënë Rija. — Mua as që më shkoi në mendje t'i them gjë. Prandaj, që prej asaj dite, duke dashur të mos bëhej me fjalë me të shoqin, ajo s'kundërshtonte, çfarëdo pune që t'i dilte.

Edhe atë mëngjes ata po shkonin të tërhiqnin qerestënë nga pylli e ta çonin gjer në udhën e kuajve.

Si kaptuan kodrën, ranë në ca pyje të dendur, ku mezi depërtonin rrezet e diellit. Kuajt që thith-

nin me flegra të hapura, ajrin e lagësht, nisën të turfullojnë e të ecin me gëzim. Turfullimi i tyre ish e vetmja shënjë gjallërie në ato shtigje të hesh-tura, që dredhonin përmes drurëve dhe gëmusha-ve të kuqe të murrizit. Zilet e Shazimanit s'ndje-heshin më. Duket që ai me njerëzit e tij kish arri-tur te vendi dhe ja kish nisur mbartjes së qerestesë.

Më në fund dhe Demiri e Rija prenë më të mëngjër, u zbritën kafshëve dhe ecën një copë herë mbi qilimin e butë të gjetheve të rëna. Arri-tën në një shesh me bar të ri, që tashmë kish zënë të kuqërohej nga ngricat e para dhe aty lidhën kuajt e u vunë torbat e tagjisë.

— Ja — tha Demiri. — Ajo është qeresteja jonë.

Poshtë, në një lug të mbuluar me fier, duke-shin nja 8-9 trarë të drejtë e të gjatë, të qëruar e të latuar për merak. Po faqja që zbriste gjer te lu-gu ishte shumë e pjerrët dhe mjaft larg.

— Hajde! — tha Demiri e nisi të zbresë. Ri-ja i shkoi pas, duke ngritur pak me dorë kindat e fustanit. Atje përpara, matanë drurëve, dëgjohe-shin ca zëra: ishin fshatarët, që kishin vajtur për qereste.

Demiri, si arritën poshtë në lug, la çiftin në tokë dhe ngriti një tra.

— Merr dhe ti një! — i tha së shoqes. — Nuk janë dhe aq të rëndë.

Rija e luajti një tra nga vendi, i futi dorën nën të dhe e ngriti nga një anë. Pastaj i vuri ku-rrizin dhe e ngriti peshë. Trari, që ish tharë mirë,

s'ish dhe aq i rëndë, po e përpjeta gjer në breg ishte e madhe.

Nisi të ngjitet me mundim. Supet ja vriste një nyje e palatuar dhe ajo s'mund ta rrotullonte drurin se e merrte pesha e mund të rrëzohej. Vende-vende këmbët i rrëshqisnin, Rija ndjente se e mbytnin djersët, po s'e jepte veten.

E nxori trarin e parë në breg. Demiri ishte ulur në një tra dhe kish ndezur cigaren. Pastaj zbritën prapë drejt lugut.

Kur nxuarën trarët e dytë, Demiri tha:

— Rije, bën si bën ti e nxirr vetëm edhe nja dy-tri copë. Them të dal një herë nga Breshta. Lëvrin lepuri tashti dhe thëllëza. Mbase vras ndonjë gjë. — Rija e shikoi drejt të shoqin, sytë e saj shprehën mëri, po megjithatë s'e kundërshtoi.

— Mirë — i tha. — Dil!

Demiri hodhi çiftin krahëve, u ra një herë vitheve të kuajve, që përtyreshin dhe u zhduk mbas një shtegu të pyllit.

Si u çlodh, Rija zbriti prapë të tatëpjetën drejt lugut. «Të nxjerr sa të nxjerr — mendoi se po të rrish, ftohesh e të dhëmb trupi».

Moti ish ngrohur ca, dielli ishte ngritur lart dhe zërat e fshatarëve, që bartnin qereste, dëgjo-heshin më afër. Ata s'ishin larg. Qeresteja e tyre ndodhej atje, te bërryli i një kodre, ku dukej një lirishtë e gjelbëruar nga bari. Bile njëherë Rija pa nja dy të rinj, që rendën të kapnin kuajt e lëshuar mbas kullotës, në lirishtë. Ata i kthyen kafshët e i thirrën asaj:

— E Hajrije, ku është Demiri?

— Këtu, këtu është — iu përgjegj ajo, — ka dalë se mos vret ndonjë thëllëzë.

— Aa, i lumtë! — ja patën ata e u zhdukën prapë me kuajt përpara.

Hajrija e ngriti dhe një tra; doemos, këtë radhë me mund të madh. Sa vinte e pesha e tyre i dukej më e rëndë, shpina i qe bërë plagë e në bark kish nisur të ndjente ca dhëmbje të mprehta dhe thërëse. Kur po ngjiste trarin e katërt, ndjeu një afsh të madh, që i hipi në fytyrë; djersët e mbuluan menjëherë dhe në gjithë trupin i shkuan të therura të forta. Sytë po i erreshin e, ndërsa po ndjente se do të rrëzohej, briti fort:

— Aii, aii! Xha Shaziman!... Xha Shaziman!..

Mbas kësaj u rrëzua dhe trari, që ra me forcë, ja vrau keq shpatullën dhe njërën këmbë.

* * *

Kur u përmend, Hajrija ndjeu se e kishin shtruar mbi ca gjethe të zbutura nga vesa dhe më këmbë rrinin pesë-gjashtë veta, që ajo në fillim i pa si nëpër mjegull.

Ishte xha Shazimani, një fshatar i gjatë, me ballë të lartë e me mjekër të bardhë, dy gra të veshura me xhupa, një vajzë dhe dy djem të rinj.

— Uu, moj korbë, — thosh një grua duke shkukur faqet — pika, pika, pika! Si të lanë të mbash trarë, moj korbë?!

— Dhe ai Demiri — thosh tjetra — mendje axhamiu, lë gruan këtu e vrapon pas thëllëzave.

Mbas një gjysmë ore erdhi Demiri duke rendur. Kishin shkuar për ta lajmëruar nja dy veta e tani po vinte duke i u marrë fryma.

— Hë, si është? — pyeti Demiri, me të ardhur.

— Nxirr sytë e shihe! — tha vajza, që rrinte

pranë Rries dhe i fërkonte duart. — Ti a vrave ndonjë thëllëzë? Atë shiko ti!

— Hë dhe ti, Xhire, se s'ta kam ngenë — ja priti Demiri vajzës i pakënaqur.

— S'ma ke ngenë? Po ta lesh tët shoqe vetëm, mirë qënka? Më vërtitesh me çifte si kapadainjtë qëmoti.

— Mirë të thotë — ia pati dhe një grua — ku është parë kjo? Gruaja barkun tek fyti e ma bie të mbartë trarë. Turp që të turpërohi s'kini? Gjynah, shtatin ngarkuar, na dhe trarët, të thonë. Yy të tartakutosur...

— Moj po ju dër-dër na nxuarrtë veshët — kërceu Demiri i nevrikosur. — Më tepër se mua ju dhimbet juve?

— Të të dhimbej s'e mirrje këtu në pyll. I thoje rri në shtëpi dhe ua shtroje vetë kurrizin trarëve. Po ti ç'bërë? Nxir trarë ti, i the, e vetë kri-se me çiften pyllit.

Mbas gjithë këtyre, Demiri nisi të ndjejë një gjyç thellë në gjoks. Se si i vinte, zemra i ligështohëj e i ligështohëj kur shikonte të shoqen të shtrirë në gjethe, me fytyrë të zbehtë e me dy vraga lotësh të tharë në faqe. Shamia i kish rrëshqitur poshtë e në tokë derdheshin leshrat e saja të zeza e të rënda.

Shkoi pranë së shoqes, e ngriti me mundim dhe i tha: ,

— E Rije, si ndjehesh ?

Ajo e pa me inat.

— Ja, si më sheh! — Dhe sytë, ku i shkrepë-tinte zemërimi i hodhi gjetkë.

— Ku dreqin e gjeta gjahun sot — i tha ngadalë së shoqes ai:

Dhe mbas kësaj, shtoi:

— U bë budallallëk, tashti Rije. Mënd për tjetër herë.

— Ti Demir nuk më ke kafshë barre mua, more vesh? — Ja ktheu ajo për herë të parë, duke shikuar diku e zemëruar dhe e tronditur.

— Mirë që e hape gojën, të shkretën — i tha vajza që rrinte pranë. — Janë mësuar këta të sillen si qëmoti.

Demiri rrinte në këmbë e s'dinte ç'të thoshte. E ndjente veten të dërmuar nga vështrimet e zemëruara të njerëzve.

NJË BARRË E LËNË NË RRUGË

«Jo, xhanëm; s'është punë kjo» murmuriti me vete Abazi dhe e hodhi barrën mbanë udhës që çante mes e përmes ca çaire me bar të gjatë. Sheja u ndal e trembur e u këthye kokulur e me një buzëqeshje të ngrirë në cipat e buzëve:

— Lëre, pra, ta marr unë.

Po ai e shikoi me zemërim dhe ajo u hoq mënjane e nisi të presë pak më tej.

Nga arat njerëzit kishin ilkur dhe livadhet, ku ende s'kish hyrë kosa, dukeshin të shkreta e të heshtura. Dielli kish përnduar në një shteg pylli dhe tashti në muzg vesa shtrohej e vezullonte me reflekse argjendare mbi gjethet e drurëve. Përmes kësaj qetësie të shurdhët, që bie zakonisht mbi tokë në mbrëmjet e verës, Abazit i vinin në veshë zëra njerëzish që kalonin rrugës, përmes lajthishtës. Këta zëra sa vente e treteshin dhe ai e ngriti prapë barrën e druve në sqetull e nisi të zbrësë gjatë çaireve. Sheja ecte para tij, me një çap të shkurtër e të shpejtë, dhe herë-herë kthente kokën e shikonte me bisht të syrit të shoqin që ecte kokulur. I dukej sikur shkelte mbi gjëmba dhe në zemër i fërgëllonte një shqetësim i çuditshëm e i madh. Kjo s'kish ndodhur kurrë. Abazi

gjithmonë pat ecur para saj me vërshtëllimë në gojë, me llullën në dorë e duke shikuar majtas e djathtas. Kurse ajo e ngrinte barrën në kurriz, i thoshte atij t'i rregullonte një çikë litarin dhe pastaj kërrusej dhe ecte duke shikuar gjurmët që Abazi linte në pluhur. Po që kur ish bërë ajo mbledhja e fshatit për t'u hequr ngarkesën grave, një tronditje e madhe u kish hyrë gjatë asaj rruge, që bënë mbrëmjeve kur vinin nga puna. Gratë e ngarkuara dukeshin rrallë e më rrallë dhe kjo për Shejën ishte diçka e jashtëzakonshme.

«Brramp» bëri barra prapë, po Sheja këtë radhë nuk u kthye dhe uli kokën e menduar.

Mbas kësaj ajo ndjeu hapa njerëzish që vinin rrugës.

— E, Abaz, si u ngryse?

— Mirë, po ju si u ngrysët?

— Hë, moj Sheje.

— Ja, tashti sa lamë punën...

Ata kaluan para saj, bënë një copë rrugë dhe diku kthyen, si me marifet, kokën prapa. Abazi qëndronte me shpinë nga ata, dhe shikonte diku në një livadh, ku dy djem të vegjël rendnin të zinin një kalë që u kishte ikur nga dora. Pastaj kur fshatarët ishin zhdukur, ai u kthye e mori të ecë.

— Po drutë? — pyeti Sheja me një fije zëri.

— A ç'më çan kokën me gjithë dru — shfryu ai turivarur dhe i ngrysur.

— Ik se po i marr unë — tha ajo.

— Në daç merri, në daç leri — dhe çau përpara.

Sheja e ngriti barrën në shpinë, e rregulloi mirë e nisi të ecë mbas tij. Një dru i gjatë me gjethe takonte në pluhurin e rrugës e lëshonte një fshsh. të vazhdueshëm, që Abazit i gërryente zo-

rrët. Kaq e kaq herë kish ardhur e shoqja mbas tij kështu si këtë natë, po ai as e kish vënë re fare. Bile ndonjëherë harronte që ajo vinte mbas tij dhe kujtohej vetëm atëhere kur nga pas shpinës dëgjohej një zë i hollë dhe i dobët: «O, Abaz. Më ngadalë një cikë! Atëhere ndalej, e priste atë dhe pastaj vazhdonin të ecnin prapë. Po këtë natë ish bërë gjithë veshë dhe, ndonëse nuk e kthente kokën prapa, e shihte Shejën tek çapitej e kërrusur nën peshën e druve me ata bërryla të hollë të hapur anash e me duar të harkuara lart. Po kështu e pat parë ai dhe atë ditën e mbledhjes së fshatit, kur flitej e flitej për mundimet e grave, për ngarkesën e tyre, për detyrat që kishin burrat për t'ua bërë punën më të lehtë. Dhe atë ditë sikur qe zgjuar tek ai një Abaz tjetër, një Abaz që vështronte thellë dhe në punët më të imta që bënte e shoqja dhe që i vinte keq për të. Ishte kështu, pothuaj, hera e parë që ai kthente vështrimin nga e shoqja dhe e shqyrtonte hap mbas hapi.

— Lere — i bërtiti duke u ndalur në vend.

— Jo, jo! Ik se e mbaj unë.

— Lere, po të them! — dhe ia hoqi nga shpina.

Sheja shpiu krahët duke i tundur lehtë dhe u mbush me frymë. Abazi e vuri barrën nën sqetull dhe nisën të zbresin një udhë përmes shelgjesh. Matanë shelgjeve dukeshin dritaret me dritë të shtëpive të para të fshatit. Tashti muzgu qe shuar dhe në qiell qenë ndezur yjet.

— Këtej, këtej! — tha ai, duke e lënë në të djathtë rrugën kryesore. Hynë përmes ca kopshteve, kaluan dy-tre shtigje gjerdhesh dhe iu afruan sheshit, ku ishin zyrat e kooperativës. Nga larg Abazi shquante disa fshatarë pranë hangarëve dhe u ndal.

Sheja e kuptonte se ç'ndodhte në mendjen e të shoqit.

— Bjerma mua tashti — i tha. — E çoj unë gjer në shtëpi.

Po ai e lëshoi barrën në tokë, e ndezi një herë e shikonte nga hangarët; fshatarët atje bënë muhabet dhe pinin duhan me nge.

Sheja u përkul që ta merrte.

— Lere! — i tha me inat.

E mori barrën e druve, e futi në një gardh dhe u nisën për në shtëpi. Sheja s'fliste, po vrente me bisht të syrit shpatullat e rënda të të shoqit që kish ulur kokën dhe ecte para saj.

* * *

Kur do të binin për të fjetur, Abazi doli në oborr, hapi portën dhe iku.

— Ku shkoi ai, moj nuse? e pyeti e vjehrra Shejën.

— S'më tha gjë — tha Sheja.

— Ç'kishte sonte që s'e hapte gojën?

— S'e di. Është i lodhur, nuk ka ndonjë gjë, jo!

— Na bëri merak.

Plaka shkoi të flinte, kurse Sheja vuri gjunjët mbi krevat dhe shikonte nga rruga që dredhonte matanë portës. Në fillim u dukën ca fshatarë që shkonin duke folur me njëri-tjetrin, u dëgjua një qen që lehtë te një gardh dhe pastaj prapë heshtje. Pastaj matanë ferrishtes u duk një kokë, pastaj një trup i bëshëm, që mbante një barrë drush në sqetull. Ishte Abazi. Ai hyri në oborr, i hodhi drutë pranë oksozit dhe ngjiti shkallët. Sheja uli perdet dhe buzëqeshi me ngrohtësi në errësirë.

«S'ka gjë — mendoi — sa të mësohet»

SI NJË KËNGË, QË U KËNDOHET TRIMAVE

Një herë në dy-tri ditë, në deriçkën e oborrit të postës hynte një njeri me rroba tërë baltë, me një të ecur të lodhur e të ngadaltë. Prapa tij perëndonte dielli dhe ai hidhte mbi çakëllin e udhëzës mes gëmushave të trëndafilave një hije të gjatë dhe të stërmadhe. Fytyrën eshtake e kishtë të argasur nga erërat e cikmat e maleve, në sup i varej një aparat prove e në brez i tringëllinin kambalecat e hekurt, që i binin gjer tek kofshët. Ishite fillrojtësi i linjës telefonike, që kthehej nga puna, që pyeste në postë si vinte zëri e që pastaj shkonte në shtëpi po nëpër atë udhëz të shtruar me çakëll.

— O, erdhe, xha Liko? — i thërriste sa e shihte centralistja nga dritarja. Zëri i saj kumbonte gëzueshëm e fillrojtësi në këto raste e kuptonte që punët venin mirë, që linja ishte në rregull dhe zëri shkonte e vinte për bukuri. Ndryshe, centralistja, një vajzë e re plot prenka të kuqe në fytyrë, do të nxirrte kokën në dritare dhe do të thoshte:

— Aman, mor xha Liko! Vdiqëm me këtë të shkretë linjë, na plasi!

Po atë ditë, në atë mëngjez të ftohtë dhjetori,

centralistja qëndronte prapa shpinës së Likos dhe heshte. Kishte dy ditë që linja punonte keq e më keq, dy-tre lokalitete s'dëgjoheshin fare; fillrojtësi përgatitej të nisej, po ajo mbante frymën e s'dinte ç't'i thotë. Një natë më parë kishte rënë dëborë, shtyllat ishin zbardhur nga një anë, e në oborr, gëmushat e trëndafilave ngjanin si dele që kullosnin anës udhëzës së ngushtë. Vendi dhe rrugët ishin shkretuar.

— Xha Liko! — thotë më në fund. — S'ke ku shkon sot ti. S'e sheh sa dëborë ka rënë?

Po fillrojtësi përgatit pajisjet dhe thotë:

— Pa ç'ka, pa çka! Ka kohën e vet ajo tashti.

Del në oborr dhe qëndron një hop. Tymi që del nga qyngjet e sobave nuk ngrihet lart si në ditët e qeta të dimrit, po ulet, sa çik kangjellat e kopshteve plot me kapuçë të bardhë. Likua e di se kjo shenjë tregon se moti do të priset, po atë diçka tjetër e mundon. «Dy-tre lokalitete nuk dëgjohen fare...»

Likua kalon udhët e qytetit, urën me parmakë betoni dhe tashti ecën gjatë rrugës së maqinave. Shtrati i bardhë e i heshtur i dëborës së re nis që nga brigjet e lumit e shtrihet gjer tej në horizontin e majave të maleve dhëmbë-dhëmbë; kjo bardhësi e ftohtë dimërore merr lart në faqe kodrash dhe rrëpirash, përmes pyjesh të ngrira dhe lugjesh të thella. Po Likua është mësuar me të gjitha këto. Ai nuk pyet kurrë për motin, aq më tepër në këto ditë kur malësia zien nga ngjarje të mëdha. Fshatrat malorë po ngrenë kooperativat e reja bujqësore. Këto fshatra, nëpërmjet linjës që ruan ai, lajmërojnë qendrën se u bashkuan. Kjo linjë ka një fuqi të çuditshme; ajo i afron kaq shu-

më vendet, njerëzit. Po ja, dy-tre lokalitete s'dëgjohen fare. Ç'bëhet andej, mbas maleve e rrugëve të shkretuara nga dëborë?

Ecën nën fijet e telave që hidhen sa në një shtyllë në tjetrën. Këta tela herë dalin në sheshe të shkreta, herë zbresin në përrenj e herë zhyten mes drurëve të pyjeve. Rreth e rreth hapen largësitë e shurdhëta dimërore, rrallë të ze syri ndonjë kalimtar. Fshatrat e qytezat e gjeologëve janë larg, matanë rrëpirave të kredhura në një mjergull të përhimë. Kjo mjergull i ngjam një deti të çuditshëm që hyn e del nëpër gjire malesh, një deti të heshtur, pa zhurmë e pa dallgë. Po Likua s'e ndjen veten kurrë vetëm. Heq sandalet e dëborës, lidh në këmbë kambalecat, ngjitet në shtyllë dhe lidh në linjë aparatën e provës: «Alo, alo! Jam Likua, Xha Likua, si më thua zotrote».

Centralistja me zë të bukur, që i kumbon në kufje, gëzohet dhe i thotë: «Ti, xha Liko?! Hë, si ja çon? A ka dëborë shumë? Lidhu më shpesh me mua». Bëjnë ca shakara në telefon dhe pastaj ai zbret e vazhdon rrugën mbi shtratën e trashë.

— Nga shkon kështu, o Liko? — i thotë ndonjë kalimtar i rrallë, që e takon rrugës.

— Ja, kontrolloj linjën, — i përgjigjet ai.

Udhëtari tregon me kokë malet e veshura me re dhe thotë:

— S'e sheh si është nxirë andej? Ktheu, ka për të të zënë tufani.

— Pa çka, pa çka — ja bën Likua dhe vazhdon rrugën nën tela, që varen në shtylla.

Ai kurrë nuk është kthyer ndonjëherë nga rru-ga, kurrë nuk janë ankuar nga puna e tij. Kurse këtë radhë nuk dëgjohen fare dy-tre locali-

tete... Ç'bëjnë ata njerëz andej në këto ditë që ngrihen kooperativat? A mund të kthehet ai nga rruga?

Si kapërcen të përpjetën, linja del në majën e një bregoreje dhe bie në një luginë, në shpatet jugore të maleve të Rutës.

Likua e di se, sapo të kalojë një kodër të vogël, atje përpara do të duket ekspedita gjeologjike e Serinës. Kalon kodrën dhe zbrret drejt barakave bojëhiri, me çati të bardha, që tymosin. Në këto baraka, sa herë që vjen këndeje, Likua qëndron një hop, ha bukë, pi një cigare dhe nisat prapë.

Po ja, sapo doli në këto anë zuri të fryjë një erë e furishme. Gëmushat nisën të lëkunden fort e më fort e pyjet oshëtinë mbytur. Fillrojtësi e di se këto shenja tregojnë afrimin e suferinës.

Fut cepat e peshqirit më thellë jakës së gëzo-fit, që mos t'i hyjë era dhe ecën. Telat e linjës kanë zënë të gumëzhijnë e kjo gumëzhitje i ngjan zhurmës së largët të një skuadriljeje avionësh, po Likos i pëlqen shumë kjo këngë telash, kjo këngë, që i jehon në vesh ditë për ditë.

Suferina po shtrëngon.

«Bah, si fryn e shkreta — thotë fillrojtësi me vete. Në torbë ka një kokore leshi dhe ka ndalur rrëzë një shtylle e mundohet ta gjejë me duart e ngrira. Pastaj e ngjesh fort kokoren në kokë, e lidh nën gushë e çan përpara. «Te shtylla tjetër do të lidhem me çentralin. A vete zëri?» — mendon. Po shtylla tjetër as që duket gjëkund dhe Likua udhërrëfyes ka fijet e holla të telave, që gumëzhijnë nga era. Po edhe ata herë duken e herë zhduken në valët e pluhurit të dëborës. Në këto raste fillrojtësi e ka keq. Nuk e merr vesh në janë

ngatërruar diku a janë këputur telat. Qëndron e mundohet t'i shquajë me sy, t'i mbështjellë me duar. Pastaj, si merr drejtimin, nisët prapë. Ja dhe shtylla. Fillrojtësi vë kambalecat, lidh rrypin e brezit, dhe ngjitet.

— Alo,alo! Jam Likua.

— Hë, mor xha Liko? Ç'u bëre kaq kohë?
Nga flet?

— Ja, këtej nga Qafa e Lisit. A vjen zëri mirë?
Unë mirë të dëgjoj.

Centralistja hesht për një hop.

— Nga Qafa e Lisit?

— Xha Liko, a dëgjon? Nga Qafa e Lisit the?
A ka dëborë shumë?

— Oo, sa të duash. Tashti ka zënë të fryjë dhe suferina.

Centralistja prapë hesht një hop e thotë:

— Ktheu në ekspeditë, xha Liko. Ç'po bën përmes suferinës? Ktheu, ktheu.

— E kam lidhur fillin në tre-katër vende.
Akoma s'dëgjohen lokalitetet?

— Jo, s'dëgjohen.

— Mirë, unë po vazhdoj. Do lidhem prapë me ty.

Centralistja do të thotë edhe diçka tjetër, po fillrojtësi e heq aparatën dhe zbret.

«Vajzë e mirë, shejtanka, vajzë e dhemshur!...»

Nxiton të arrijë te shtylla tjetër. Qafa i dhëmb ndërsa kërkon telat me sy të picërruar. Fillrojtësi ndjen se këmbët i janë bërë dru. Qepallat i rëndojnë e i vjen të ulet diku sa të çlodhet pak. Sa orë ka që udhëton nëpër dëborë? Pa ai nuk ulet gjëkundi. Nga larg dëgjon ulërime ujqësh. Këto

ulërima era i bie shumë afër. Likua e di se në një mot të tillë ujku të çan.

«Bah, ç'rrugë e ligë» — thotë me vete. «Grenda të thepisura që mos të shkeltë këmba».

Rruga e fillrojtësit është e vështirë, rrugë e pa rrugë.

Del në një shesh dhe aty sheh se një shtyllë është mënjanuar. Tufani ka rrëzuar mbi linjë një pishë, ajo ka këputur telat dhe shtyllën e ka luajtur nga vendi.

I afrohet shtyllës. Ajo është mënjanuar shumë dhe Likua i ve shpatullat ta drejtojë. «Të mos jete thyer — thotë — pa bëjmë si bëjmë».

«Dhe ai rojtari i pyjeve. Bah, të lë të vësh sopatë gjëkundi? Po pse, mor i uruar? Pesë fije dru mund t'i heqim, ata që na prishin linjën. Po ku të dëgjon ai! E bëj çështje në komitet, të thotë tuafi».

Shtylla u drejtua disi. Fillrojtësi qëroi dëborën me duar, gjeti nja dy gurë dhe ja ngjeshi në rrëzë. «Sikur të kisha një bigaçe e t'ja vija, mirë do të qe, po s'më shkoi mendja të merrja sopatë». E ndjeu veten të gëzuar që shtylla nuk ishte thyer e që mundi ta drejtojë një farë soji. Dhe izolatorët s'kishin pësuar gjë. «S'të bën punë dosido Likua — thotë me vete. — Këta izolatorë i vura vjet dhe ja, mbahen për bukuri».

Një vrundull ere i përplasi dëborën në fytyrë dhe i qorrori sytë.

«Plaç!» shfryu fillrojtësi. «Nga na befte këshutu?» Fshiu sytë dhe u nis të gjejë telat. Një fije është mbështjellë mbas një dege të pishës së rrëzuar dhe ai nxjerr pincat dhe e tërheq. E bije pranë shtyllës dhe niset prapë. Fijen tjetër e gjen larg, të rrëzuar në një hon. E tërheq me duart, që i

dhëmbin dhe e bie dhe atë pranë shtyllës. Gjen edhe fijet e tjera përmes tufanit që fryn e shfryn si i çmendur. Dita po shuhet dalngadalë, është ditë e shkurtër dhjetori dhe fillrojtësi nxiton. Merr fijen, ngjitet në shtyllë, i shton një copë teli dhe e lidh në izolator. Zbret, merr fijen dhe ngjitet prapë. Duart i ka të mpira dhe mezi punon. Pastaj, si i ka lidhur fijet të gjitha, vë aparatin e provës:

— Alo, alo!

— Hë, ti, xha Liko, je?

— Unë, moj çupë, unë jam. A vjen zëri?

— Po, po, vjen, xha Liko, vjen. Po ku je, mor xha Liko, se na bëre merak? Po erret dhe ti akoma je andej. — Po në atë kohë dëgjohet dhe një zë tjetër. Është çentralisti i lokalitetit të Malasit.

— Aloo, aloo, — vjen zëri i tij i stërzgjatur.

— Ti, Rrapi, je? Jam Likua.

— Likua? Nga flet kështu?

— Nga Qafa e Lisit. Ishin këputur fijet, po i lidha.

— Mjaft, xha Liko. Ku do të shkosh sonte? Sa larg që ke ikur, — ky është zëri i ëmbël e i merakosur i centralistes, i asaj vajze të re me prenka të kuqe në fytyrë.

— Po, ja, s'dëgjohe lokalitetet e tjera, moj çupë. Më Malasin u lidhe?

— Po, u lidha. Po ti ik nga linja tashti, ç'bën kështu? Do të të zërë nata. A fryn erë?

— Fryn, fryn — thotë fillrojtësi — po ka kohën e vet tashti.

Ai gëzohet që nga ky vend i shkretë flet dhe dëgjon zërin e dy njerëzve. Ja, Malasi u lidh me qendrën. Likos i gufon zemra. Po ai s'mund

ta lerë punën në mes. Kurrë nuk është kthyer nga rruga pa e rregulluar linjën mirë. «Ja, sa të zbres gjer në Trull, ta shohim si janë fijet këtej e mund të fle te ndonjë fshatar sonte».

Lë Qafën e Lisit prapa e niset drejt Trullit, një fshati të vogël futur thellë një gryke të ngushtë malesh. Po Trulli është larg, në mot të mirë mban nja dy orë e ca, kurse përmes tufanit...

U err fare. Përmes natës ulurima e tufanit të shtie dridhërimën. Pyjet lëkunden e shkunden diku nëpër errësirë. Fillrojtësi ishte rraskapitur; ka gjithë ditën e ditës që udhëton. Herë-herë ndalet e i vjen të shtrihet, të marrë një sy gjumë. Po s'e jep veten. Ja një shtyllë. Likua i ngjitet, prek telat me dorë. Ata janë në rregull. Mbështet kokën pranë izolatorëve dhe dremit pak... sheh një ditë plot diell, livadhet që lulëzojnë e lëkundin barin e hollë nën filladet e ëmbla...

...Hap sytë dhe zbret nga shtylla. «Ç'm'u qep ky djall gjumë?» grindet me vete. Merr ca dëborë e fërkon sytë, qafën. Tashti s'i bëhet ta lidhë më aparatin në linjë. «Ç't'i merakos kot njerëzit» thotë, «kur të mbërrij në Trull, do të lidhem me centralin.»

«Sa të zbres në përrua — mendon fillrojtësi — pa aty e gjen kollaj rrugën për në Trull».

Përpiqet mos gjen linjën, po ka një gjysmë ore e ca që s'ndeshet më në shtylla telefoni... Diku është ngatërruar dhe në këtë tufan e errësirë është e pamundur që të gjejë prapë linjën.

«Ku i pate mëndtë?» — qorton veten.

«Po ç'u bëre, mor xha Liko? Hajde, kam ndezur një zjarr të mirë, lokalitetet dëgjohen për

bukuri dhe ti ulu e haje këtë bukën e thekur. Centralistja buzëqesh, Likua dredh një cigare dhe dëgjon drutë që kërcasin në zjarr...»

— Ah, kjo e shkretë këmbë — thotë, si përmendet nga dremitja. Më shtrëngon sikur e ka zënë ngërçi...

Përkulet që ta fërkojë, po shëmbet mbi dëborë. Oh, sa mirë i vjen tashti që është shtrirë gjerë e gjatë. Sikur ka rënë në një dyshek me pupla e i vjen të bjerë në një gjumë të thellë, të thellë...

— Hë, të uruarën, — shan veten e ngrihet me mundim të madh.

— Më kapiti gjumi sikur të kem ngrënë bukë egjëri. Po s'duhet të fle.

Tashti ka zënë të bjerë një dëborë e dëndur, me slloga të mëdha. Era sikur u platit pak.

— Kjo dëborë do të shtrojë mirë; — thotë fillrojtësi — era e ngriu shtratin e vjetër. Qe erë alpesh, stocen.

Ai dallon se si i ngarkohen supat, krahët, këmbët nga këto slloga të mëdha.

Ka dalë në një shesh të shkretë ku vendi vjen i përpjetë. Ngjitet duke gulçuar. Sandalet mezi i ngre, aparati dhe kambalecat i rëndojnë plumb. Papritur dëgjon një gumëzhitje të lehtë, gumëzhitje që vetëm veshi i tij e kap përmes oshëtimës së suferinës.

— Pa dale?!

Mban këmbët e zulon veshët. Linja gumëzhin aty afër.

— Aa, këtu më qenke? Dhe unë pandeha se të humba. O, mor Liko, ke filluar të rrjedhësh.

Vete pranë linjës dhe i ngjitet sheshit, shtyllë më shtyllë.

— A, paskam lajthitur rrugë, — thotë fillrojtësi e ndalet duke gulçuar. Para tij qëndron shtylla e mënjanuar. Ja dhe grumbulli i dëborës që ka qeruar ai me duar. Më tej duken degët e pishës së rrëzuar.

Kthehet prapë.

— Gjer në Trull mund të zbres, — thotë. — Ekspedita është më larg. Rruga është e keqe.

Mbasi ecën një orë, diku këmbët i zënë një fill të këputur. Fillrojtësi e shkul nga dëbora, e tërheq dhe e çon gjer te shtylla. Heq sandalet, vë kambalecat e bën të ngjitet në shtyllë. Po më kot: këmbën e ka të ngrirë.

Tashti s'i bëhet më të flasë me vete a të mendojë për diçka. Gjumi po e kapit fare dhe i vjen të shtrihet në dëborë. Ecën jashtëzakonisht ngadalë, vende-vende ndalet, mbështetet pas ndonjë trangu e pastaj prapë niset. Ndjen një mpirje të përgjithshme.

Ka arritur në një shteg shkurresh. Duhet të ngrejë këmbën që të hidhet matanë, po s'e ngre dot, s'e komandon dot. Mbledh të gjitha forcat, i jep trupit para dhe rrëzohet.

— Hë — thotë me vete. — Je lodhur shumë, o Liko. E ke keq me këtë djall këmbë.

Ngrihet dhe vazhdon të ecë. Po prapë rrëzohet. Oh, sa i flihet, sa mirë është të marrësh një sy gjumë... Vetëm pak... vetëm pak dhe pastaj... Ja, një minutë... vetëm një minutë... Myll sytë dhe fle. Gjumi i ëmbël i dëborës e çon sërishmi në livadhe me lule, në linjën që gumëzhin nga filladet e pranverës, ndërsa zogjtë ulen e ngrihen fluturim mbi telat e hollë...

Fillërojtësi fle, dhe, mbi të, pyjet e borigave oshëtijnë. Në fillim mbi trupin e Likos bie një shtresë e hollë dëbore, pastaj ajo vjen e trashet, gjersa bëhet një me bardhësinë e ngrirë dimërore.

Borigat oshëtijnë. Kjo oshëtimë është si një këngë, që u këndohet trimave. . .

V A J Z A T . . .

Njëherë, kur isha 10 apo 11 vjeç, më kujtohet se shkova me nënën në shtëpinë e një mikut tonë. Nga Lushnja qemë nisur në mëngjez herët e u deshën gjashtë orë e ca rrugë nëpërmes një vape të tmerrshme gjer sa arritëm në Berat e pastaj në atë shtëpizë të vogël në rrëzë të kalasë. Vërtet që sot në Berat arrin për një orë, po asokohe ishte fat i madh të gjeje maqina, prandaj shpesh udhëtarët e bënin rrugën me ca karroca me katër rrota e të hapura si tezgë, që t'i binin zorrët mu në grykë.

Po ne jse. Ne zbritëm në të hyrë të qytetit e pastaj muarëm ca rrugica të përpjeta të shtruara me kalldrëm. Unë, që i shihja të gjitha këto për herë të parë, habitesha me atë lagje të çuditshme, me ato shtëpi të rrasura njëra pranë tjetrës që nxirrnin kokat lart si ai njeriu që përpiket t'i shpëtojë mbytjes. Rrugicat ishin të ngushta, në të majtë e në të djathtë dukeshin portat e vjetra e të ronitura nga krimbi si ca gojë të frikshme e në zemër të futej padashur një ndjenjë zymtie që të zinte frymën. Ajri ishte i rëndë e i ngrohtë, atje lart dukeshin shkëmbinjtë e kalasë si një katarakt i gurtë që binte nga qielli e përpara të gjitha këtyre njeriu e ndjente veten të mërzhitur.

As që më bie ndër mend se sa zikzake bëmë përmes asaj lagjeje të çuditshme, po më kujtohet si tashti porta ku hymë, një portë e vjetër me një hark të gurtë përsipër e me një dorezë bronxi të nxirë nga koha. Në oborr na priti një grua e shëndoshë e veshur me të zeza. Mbas saj doli një vajzë e re si nja pesëmbëdhjetë vjeç, me një triko në dorë e me një buzëqeshje të harruar në çipat e buzëve. Nëna u përshëndet me të zonjën e shtëpisë një hoptë gjatë aty në mes të oborrit të vogël të shtruar me gurë bojëhiri, kurse unë rrija si në gjemba e shikoje herë gruan e veshur me të zeza e herë vajzën e re që kish ulur kokën e bënte triko. Po më në fund gruaja e ktheu vëmendjen dhe nga unë, më bëri një tok pyetjesh me zë të ëmbël e pastaj i tha së bijës:

— Hidhi një çikë ujë këtij çunit! Qenka mbytur në djersë e të freskohet pak.

Vajza hoqi trikon nga duart e bëri përpara drejt një pusi me çikrik, që ishte në rrëzën e një fiku të egër, ndërsa nëna me të zonjën e shtëpisë u ngjitën lart përmes ca shkallave të drunjta që kërcisnin.

Unë i vajta pas e vajza hodhi kovën në pus, duke mbajtur në dorë litarin që shpësstillej nga çikriku.

— Do peshqir? — më tha.

— Jo, — i thashë — kam shami.

— Me maqinë erdhët?

— Jo, me karrocë.

— Vete në shkollë ti?

— Po! Kalova klasën e tretë.

Ajo më shikoi me vëmendje, ndërsa unë fshi-hesha e shikoja nga porta.

— Po ti vete në shkollë? — e pyeta unë.

Ajo heshti një hop, duke rregulluar kovën në grykën e pusit e pastaj tha me gjysmë zëri:

— Jo! Kam bërë dy klasa dhe unë, po...

Vura re sytë e saj bojëkafe se si u vrenjtën për një hop e si i shtrëngoï buzët e holla. Po ky që vetëm një çast, mua sepse më erdhi zor të pyesja më tej. Ajo u çel në fytyrë e më tha:

— Hajt të ngjitemi lart. Do të flesh?

— Jo, — i thashë unë.

— Më mirë — tha ajo, — hajt të rrimë te minderi.

Minderi ishte pranë një dritareje të vogël; që andej dukeshin dhjetëra çati të nxira e më tej hapej një panoramë e bukur mbi kopshtijet në breg të Osumit. Ne rrinim aty e bisedonim, ndërsa nga dhoma tjetër vinte zëri i nënës, që bisedonte me të zonjën e shtëpisë. Tashti më kish ikur gjithë ajo mërzia e sepse më dukej aq e bukur ajo panoramë që hapej nga dritarja. Po mbas pak vajzën e thirri e ëma. Ajo u ngrit e doli si me përtim e që prej atij çasti s'pata më rast të rrija me të. Dola dhe unë e shkova te nëna.

— Uu, po ty të qenka rritur djali goxha, moj xhiko...

— Eh, të lumtë goja, moj hanko... po ka lëshuar trup, se vjeçtë s'i ka aq sa tregon.

— Mashallah, mashallah, A të hyri në unike, moj xhiko...?

— Jo, moj hanko... sivjet kaloi në të katërtën.

Gruaja më shikonte buzëqeshte me dashamirësi, kurse unë heshtja e më vinte turp që flisnin për mua.

Vajza hynte e dilte, po unë s'e çoja kokën, vetëm se dëgjoja frushullimën e fustanit të saj. Ajo binte ndonjë gjë, rrinte ndonjë hop në këmbë e ndërkaq e ëma kthehej nga ajo dhe e ngarkonte me ndonjë punë tjetër.

— Shko na mbush ujë, të keqen! — i tha ajo një herë.

— Ja, nënë, tashti e mbusha.

— Tashti thotë! Mbushna, moj, ujë; ky u ngroh.

Po uji s'ishte ngrohur fare e vajza doli me shtambë në dorë.

Unë asokohe as që i kuptoja këto. Tashti që kanë kaluar kaq vjet e di fare mirë se hankua i rrinte së bijës mbi kokë.

Nuk e di si erdhi njëherë fjala rreth një fqinje që kish turpëruar shtëpinë. Hankua fliste me zjarr e shkulte faqet, duke derdhur njëmijë fjalë menjëherë... se një vajzë na paskish marrë mendjen e atyre leshprerave. Për leshprerat, nga gra si hankua, asokohe flitej sikur ato të kishin bërë turpet e botës. Gjithë jetën e saj hankua e kish kaluar prapa atyre mureve. Kur dilte, dhe kjo ndodhte shumë rrallë, vishte një çarçaf të zi e hidhte perçe në fytyrë. Si mund të dilte gruaja kokëzbuluar e të nxirrte në shesh pulpa e llërë? Pupupu! Ishin punëra që s'bëheshin. Dhe ja, vajza e filanit, që hankua ja njihte me rrënjë e degë prindërit, të cilët ishin njerëz namuzli e s'u kish dalë kurrë fjalë e keqe, kish ikur nga shtëpia e kishte shkuar në hekurudhë.

— Pupu, si u bënë vajzat sot, moj xhiko, të keqen! Ec e mos i ruaj po deshe. Unë njëzë kam,

po më ka hipur frika e mezi pres që ta martoj. Fundi në shtëpi të botës ka për të shkuar, pra hë, një sahat e përpara.

— E keni zënë gjëkund, moj hanko?

— E vluam, e vluam me një njeri të perëndisë. Është i urtë, ja di hallin shtëpisë. Ç'duam më tepër ne?

— U, u, po t'i pse s'thua, moj hanko? E po mirë de, t'ju trashëgohet.

Nëna e la fjalën në mes se atë kohë hyri vajza me ca gota në dorë dhe i vuri në raft. Ishte bërë flakë e kuqe e dukej mjaft e mërzitur. Ajo i hodhi vjedhurazi një vështrim të egër së ëmës e mua sepse më shtrëngoi aq fort një gjyç i pashpjeguar në grykë. Fjalët s'kishin fund, më bëhej sikur po më zihet fryma e doja aq shumë të dilja përjashta e të merrja ajër të pastër.

Vajza doli prapë e hankua i shkeli syrin nënës e qeshi, duke zbuluar dhëmbët e florinjte:

— U, sa zor që i vjen, moj xhiko, të keqen! As që do t'ja zësh në gojë...

— Epo doemos. Shkollën e mbaroi?

— Uu, shkollën! Jo, jo, të keqen. Goca në shkollë tërbohët. Sa të na bënte ndonjë proçkë, më mirë e hoqëm fare. Ja, le të rrijë e të bëjë pajën. Vafti po i vjen...

Mbase ajo i dëgjonte të gjitha ato që thuheshin, se nisi të vijë më rrallë dhe dukej krejt e dërmuar. Nga fytyra i qe zhdukur gjallëria e parë, faqeve u kish rënë një i zbehtë i lehtë e këmbët i hidhte si me përtim në atë dysheme të vjetër që kërciste.

Të nesërmen u ngritëm që në mëngjez dhe

ikëm. Unë ndjehesha shumë i gëzuar që po iknim, po megjithatë se ç'kisha diçka thellë në zemër që më mërzhiste dhe më brengoste. Zbritëm në oborr e vajza m'u duk shumë më e zbehtë; në sytë e saj kish diçka si lodhje, diçka të errët e të dëshpëruar. Ajo buzëqeshi një grimë, duke na dhënë dorën e sepse të trishtonte aq shumë buzëqeshja e saj! Po të më kish ndodhur shumë më vonë kjo ngjarje, unë atë vajzë do ta kisha krahasuar me një lule të bukur, që kish mbirë në mes të atyre gurëve bojëhiri, e cila zbehej nga dita në ditë nën peshën e tmerrshme të një paragjykimi të mykur. Ajo s'ishte aq e fortë sa ajo vajza e fqinjit që kish vajtur në hekurudhë, prandaj qe tulatur e priste me drithërima zemre të ardhmen e saj të panjohur. Oh, sa dëshira mund të kish ajo vajzë në zemër, sa e sa ëndrra si ato ujërat e thella jetëdhënëse që rrjedhin në damarët e tokës! Po për të gjitha këto asnjëri nuk dinte, as njërit ajo s'mund t'i thoshte për këto vegime të vagëlluara, që ndizeshin në shpirtin e saj. Ajo kishte ulur kokën e priste ta merrte rrota e fatit. Unë atëhere vetëm e vështrova e më erdhi keq që e lashë prapa asaj porte të vjetër me hark të gurtë.

Dhe ja, tashti mbas 17-18 vjetve, në këtë mbasdite të nxehtë korriku, rri i ulur në një gur përpara Kombinatit «Mao Ce Dun» e pres të vijë ndonjë maqinë për në Berat. Përpara meje hapet një pamje plot ndërtesa që s't'i kap syri dot menjëherë. Dikur këtu ishte një fushë e shkretëtë; më tej dukeshin kodrat e zhveshura argjilore, pas-taj u hapën themele, u ngritën qindra shtylla e kapriata betoni si një pyll i dendur dhe i fortë e ja tashti kjo vepër e madhe është në të mbaruar.

Diku bie çanga. Ora mund të jetë dy, e nga dera dalin një grumbull vajzash të reja. Në fillim duken katër-pesë. Njëra, një flokëverdhë me një bluzë të hollë e me fund me pala, tregon një anekdotë gazmore e të tjerat qeshin me të madhe.

— Tjetër, Lika, tjetër!

— O, mjaft unë. Hajt, radhën e ka Hajrija.

Dhe Hajrija tregon.

Mbas tyre dalin dhjetë të tjera, pastaj grumbuj të tjerë e mbas pak rruga mbushet plot me zërat e tyre gazmorë. Janë kursante që mësojnë në Kombinatin e Tekstileve «Stalin» në Tiranë, po tashti kanë ardhur të bëjnë punë vullnetare në kombinatin e tyre të ri. Do të kalojnë pak kohë e mëngjezeve në këtë rrugë do të duken disa mijëra vajza e gra që do të punojnë në repartet e këtij kombinati. «Sa nga ato do të jenë nga ajo lagja ku isha dikur?» — mendoj unë. «Dhjetë, pesëdhjetë, njëqindë... Kushedi. Veç me siguri që nga ajo lagje do të jenë shumë».

Duke parë atë grumbull ngjyra-ngjyra, m'u kujtua gjithë ajo histori e trishtuar.

Eh, dil, moj hanko, e shih dhe mos i shkul faqet.

NJË NATË VERE

Pylli me dushqe të reja mbaroi dhe lopët tona dolën në ca luadhe, që i lagte vesa. Tashmë ne s'e kishim më atë ndjenjë frike që na kishte pushtuar atje në mes të drurëve të errët, bile as atë ankth të çuditshëm që na kapte kur mendonim se lopët do të trembeshin e do të merrnin arratinë. Jo, jo! Atje në luadhe ishte shumë bukur, në brigjet e lumit shushurin shelgjet nga frymëmarrja e natës dhe diku cicërinin mbytur bilbilat e përgjumur, që era ua çonte zërat larg.

— Ai-ai! Aji-aja! — u bërtiti lopëve Myska dhe unë ndjeva një gaz të papërshkrueshëm në zemër, kur dëgjova zërin e tij të gëzuar. Këmbët, llërët dhe fytyra na digjnin nga gërvishtjet. Ne kishim rendur mbas lopëve orë të tëra nëpër pyjet, nëpër shkurre e skuta e herë-herë zëri na dridhej gadi më të qarë, kur ndonjë dem kryeneç bënte myyy e na ndahej nga tufa. Po tashti kishim dalë në këto lëndinëza të bukura, që ngjanin sikur qeshnin nën dritën e kaltëryer të hënës dhe, ndërsa ecnim mbas hijes së lopëve, e ndjenim veten të lehtë e të gëzuar si ajo erëza e luleve të blirit, që vinte nga pyjet. Bëra dhe unë nga gëzimi: — Ai-ai! Aji-aja!

Zëri jehoi diku larg nëpër shkëmbenjtë e luginës së Matit, përshkoi gryka e hone si një tingull

i mprehtë e i dridhshëm dhe pastaj u tret dalngadalë nëpër natë. Kopeja shkelte varg e varg në një udhëz me gëmusha bushash për ane; këpucët i kishim hequr me kohë dhe tani ndjenim pluhurin e butë të rrugës tek na guduliste putrat e këmbëve.

Unë dhe Myska ishim vullnetarë të «Rrugës së Dritës», në sektorin e Shkopetit. Me Myskën u bëra shok i ngushtë qysh në ditët e para të aksionit, sepse punonim në një skuadër dhe flinim pranë njëri-tjetrit. Atë mëngjez ne na thirri komandanti i brigadës dhe na tha se duhej të shkonim për të marrë nja tridhjetë lopë në Skuraj të Milotit. Këto lopë për mish duhej t'i binim në sektor e komandanti tha se këtë punë ne mund ta bënim sepse ishim djem të shkathët dhe se nuk do t'i linim lopët rrugës. «Hapni sytë — na tha ai — s'është kollaj të biesh tridhjetë lopë nga Skuraj këtu. Rruga shkon në shumë vende nëpër pyll dhe shikoni mos ju mbetet ndonjëra prapa».

Po ku pyesnim ne se nga shkonte rruga e sa lopë ishin? Si unë, si Myska, shoku im, ishim të dy nga 16 vjeç. Komandanti kishte besim dhe kjo na i pat mbushur zemrat plot. Pastaj, përpara kishim luginën e Matit, ujërat e lumit vende-vende të rrëmbyeshme e vende-vende të qeta nëpër pellgjet e mëdha nën hijen e drurëve, pyje, vende të bukura e të panjohura, prandaj rendnim drejt Skurajt, rendnim të lehtë e të gëzuar përmes piskut të vapës dhe këngës së pasosur të gjinkallave. Na dukej gjë e bukur të bënim tri-katër orë rrugë vajtje dhe 3-4 orë ardhje me tridhjetë lopë përpara e rendnim gjithë gëzim nëpër udhëza e monopate. Djersa na mbyti fytyrë e trup, pluhuri na pudrosi, po ne s'e ndalnim ecjen bregut të lumit.

Në Skuraj na i dhanë lopët dhe ne u nisëm përsëri për në Shkopet, aty nga ora tre e mbasditës.

Vumë kopenë përpara dhe Myska, duke kthyer kokën nga dielli, tha:

— Më të perënduar jemi atje.

— Në mos më parë — thashë unë. — Veç duhet t'i nxitojmë e t'i ngasim shpejt, se ndryshe na zë nata.

— Ashtu, ashtu! — aprovoi Myska dhe, si ngriti stapin në ajër, u bërtiti lopëve:

— Yy, ajs, ajs, ajs..

Ato nisën të hedhin çapet më me nxitim në pluhurin e rrugës, kurse unë, i gëzuar që Myska dinte ta ngiste kopenë, i them:

— E nga i di gjithë këto, o Myskë?

— Si, ore, s'i di — ma preu. — Bile dhe vrrivrrivrrin t'ja bësh lopës, do të rendë kur të sheh në dorë kopacen.

Po s'paskish qenë aq lehtë. Që sapo dolëm nga Skuraj, nisën avazet. Një lopë nisi ta shtrëngojë zekthi. Ajo ngriti bishtin, filloi ta dredhë në erë, duke i rënë me nervozizëm kurrizit dhe pastaj u lëshua drejt lumit me të katra.

Ne na u shua gazi nga fytyra. Kujtuam se lopa do të ndalej diku aty afër, po ajo rendte e rendte, u binte me brirë gëmushave, mualliste dhe hidhte vickla. Atëhere Myska ngriti stapin në ajër, u lëshue me vrap duke rendur gjatë një gardhi me ferra dhe nisi të bërtasë me një zë, që i dridhej e gadi më të qarë:

— Dale, dale, dale..

Mua desh m'u qesh, po si mund të qeshja? «E ku di lopa dale-dale, mör Myskë?» — thashë me vete

dhe mezi kapërdija një gjyç, që më qe mbledhur në grykë. Më ngjante sikur të gjitha lopët do të nisnin atë vrap të çmendur, prandaj nxitova, dola në krye dhe e ndala karvanin, midis dy gjerdheve, në një vend të ngushtë. Që aty shihja këmbishën e bardhë të Myskës, që kish dalë atje në brigjet plot zall të lumit dhe më tej akoma, në ca hamullore që përzhiteshin në diell, shihja lopën e murme. Ajo më në fund u ndal dhe Myska, duke ecur herë nëpër kanale e herë nëpër mezhda, si ai gjahtari që i afrohet gjahut, arriti pranë saj. Shkopin e mbante të fshehur prapa kurrizit, i afrohej Murrës me çap të pasigurt dhe së fundi arriti ta kthejë drejt kopesë. U kthye i skuqur e i djersitur i tëri; fryma i merrej dhe në faqe i dukej një e gërvishtur e kuqe.

— T'u rrimë afër — më tha; — mos t'i lemë të hapen shumë.

Po ne nuk patëm shtegtuar kurrë lopë. A mund të ishte kaq e thjeshtë kjo gjë? A dinim ne ç'të bënim kur lopët merrnin në tre drejtime, ndërsa ne ishim vetëm dy? A dinim ta bënim zap një mëzat, të cilit i tekej të hidhte shkelma, t'u binte me brirë shkurreve e të merrte nëpër pyll me sy të zgurdulluar? Ne bile i trembeshim këtij mëzati, në grykë na mblidheshin lot dhe prisnim gjersa atij t'i binin xhindët. Pastaj i aviteshim dalëngadalë, i luteshim me plot fjalë të ëmbla që ai të kthehej në kope dhe mëzati, siç shihej, s'ish aq i keq sa dukej, sepse këpuste dy-tri fije bar me majën e buzëve, tundte kokën duke shfryrë dhe i mbushej mendja të vinte me ne. Atëhere zemrën tonë e pushtonte një gëzim i çuditshëm, u binim lehtë vitheve lopëve të urta e u thoshim: Haj Murgjinë, haj Baliskë! Nisuni, tashti!

Natyrisht, nuk na vinte kaq zor nga njëri-tjetri kur flisnim me lopët kështu. Donim si e si të venim në sektor pa u ngrysur, donim si e si t'i çonim të gjitha këto lopë në sektor. Kjo ishte detyra jonë. Ne na rrënqetëj mishtë kur mendonim ndonjëherë se këtyre lopëve mund t'u mbushej mendja e të merrnin pyllin të gjitha. Ç'do t'u bënim ne? Ato ishin tridhjetë, kurse ne vetëm dy.

Nisën të na djegin nga djersa të gërvishturat e para. Mÿskës nisi t'i mpiksej gjaku në vazhdën e kuqe në faqen e majtë. Unë ndjeja tri-katër vende që më digjin.

Po afrohej një vah. Aty do t'i hidhnim lopët në bregun tjetër të lumit. Në fillim ato hynë me qejf, zgjatën turinjtë drejt ujit e i frynin sipërfaqes së qetë me hundë. Po, kur arritën në mesin e rrjedhës, se ç'u tha mendja të çanin nga e djathta, të bënin nja 100 metra nëpër ujë e të dilnin prapë atje ku ishin. Prit e bërtit ne, ngjiru e çirru, bjerë më not në ujë e dil prapë mbi të, po ish e kotë; s'kish zot që ua mbushte mendjen. I lamë ta çojnë në të tyren. Dolën prapë në bregun gjithë zall; nga barku u rridhte ujët e u përqetëj lëkura ndërsa rrinin si të menduara në diell. Pastaj i futëm prapë në lumë e u desh një gjysmë ore e ca t'i hidhnim matanë. . .

Kështu na kish ikur gjithë ajo mbasdite korriku. Ku numërohen peripecitë e pasosura. Çdo lopë, sado e urtë që të dukej, e bënte një proçkë, që ne na dëshpëronte e na nxirrte aq telashe. Dhe me këto andrralla dielli pat perënduar pa u kuptuar aspak; në luginën e Matit kish rënë një mugz i freskët ngjyrëhiri e në majat e shkëmbinjve dukeshin ende

njollat e kuqe të rrezeve të fundit. Nata na pat zënë në pyll. Ne e dimë se ç'kemi hequr në atë copë rrugë që bëmë me 30 lopë përpara përmes drurëve dhe gëmushave. Po ja, pylli mbaroi; nga majat e maleve doli hënëza e qeshur. Kopeja tashmë në luadhe sikur qe qetësuar, prandaj ne ndjenim atë gaz në shpirt e bërtisim si kalamaj kot më kot: «Ai-ai! Aji-aja!» Këtë britmë e merrnin shkëmbinj-të në faqet e tyre të përhimë gjithë gurë, ja jepnin njëri-tjetrit dhe e tretnin nëpër natë si diçka të gëzueshme, që donin t'ja dhuronin gjithkujt: «Ai-ai! Aji-ajaaa!»...

— A e di sa mund të jetë ora? — pyeta Myskën.

— Nja nëntë — më tha, duke parë qiellin e ndriçuar nga hëna e gati pa yje.

Bëra një llogari me mend: kishim për të kaluar lumin në grykën e Shkopetit. Kjo punë mund të na hante një sahat. Që nga gryka në sektor — një gjysmë ore. Aty nga ora dhjetë e gjysmë mund të arrinim.

— Do të jenë bërë merak — i thashë Myskës.

— Po — tha ai. — Po sidoqoftë, ja, sikur e hoqëm pjesën më të vështirë. Këtu në grykë, përmes ujit, lopët s'kanë se ku të na shkojnë...

Rruga nëpër livadhe nuk zgjati shumë. Ajo preu djathtas e ra në shtratin e lumit. Përpara na doli, si një gojë e zezë dhe vigane, gryka e Shkopetit, ku dëgjoheshin gurgullimat e ujit të lumit që çanin përmes shkëmbinjve të errët dhe të heshtur. Në këtë grykë s'hynte dot drita e hënës dhe ishte kaq e errët sa të dukej sikur futeshe në një guvë të lashtë dhe të ftohtë. Po rrugë tjetër s'kish. Majtas dhe djathtas ngrihen shkëmbinj-të e thepisur

njëqind, dyqind metra lart dhe na duhej të futeshim me gjithë kopenë përmes ujërave të lumit që vend-vende të arrijnë gjer në fyt. Gryka është e gjatë pesëqind-gjashtëqind metra, e ngushtë dhe me bërryle.

Lopët arritën në buzë të ujit dhe u ndalën. Dhe ne u ndalëm. E kishim kaluar këtë grykë dhe, në mëngjez, shokët që hapnin tunelin atje në shkëmb na thërrisnin e na përshëndetnin që lart, po tashti këtu ishte një heshtje shumë e thellë dhe sepse të fuste një lloj frike ajo masë e zezë ujërash, që dilte rrëmbyeshëm nga thellësitë e errëta të grykës. Diku, atje thellë shkëmbinjtë, klithi një zog i madh, që mori lart malit e kjo klithmë na futi drithërimën.

— Ej, ç'bëjmë? — tha Myska, duke e marrë veten i pari. — Haj Murgjinë, haj Baliskë; Asj, ajs, ajs...

Ky zë kumboi fort, na i largoi atë frikë që na kish zbritur në zemër e në çast sikur u gjallëruam papritur e u bëmë gjithë sy e veshë. Kreu i lopëve nisi të hyjë në ujë duke turfulluar. Ato futeshin, ngriheshin në këmbët e pasme e fillonin të ecnin duke zgjatur qafën mbi sipërfaqen e ujit e duke lëshuar frymën të trembura.

— Hë? — ia bëri Myska — s'ta mban? Opa, opa, i hyri frika!

— Jo — i thashë unë, — s'më hyri frika, — dhe vura re se Myska, para se të futeshim në ujë, u afrua pranë meje. Dukej se dhe atij i vinte një çikë frikë, po ne s'e jepnim veten.

U futëm në rrjedhë e ndjemë se ujët na lagu gjunjët, belin dhe arriti gjer në sqetulla. Llapashitet e ujit merrnin tinguj misteriozë në ata shkëm-

binj gjithë forma të çuditshme, që nxinin e ngriheshin vigane mbi ne.

Myska u afrua më pranë meje, diku u kapëm dorë për dore e nisëm të shtrëngoheshim fort. Ujët na ngjante më i thellë, kishim përshtypjen se do të binim në ndonjë gropë, prandaj herë-herë lëshoheshim me not e prapë kapeshim për dore. Para nesh dukeshin qafat e zgjatura të lopëve, që shfrynin mbi sipërfaqen e ujit e këto shfryrje të ngjanin si frymëmarrje të thella të ndonjë përbindshi, sepse jehonin gjer tej grykës së errët. Po ne u mësuaam dhe dalëngadalë sikur na u hoq ajo frikë që na kish pushtuar aty pak më parë. Lumi nuk kish ndonjë gropë të thellë, ai shpendi i natës nuk dëgjohej më dhe sytë filluan të na i shquajnë gjithmonë e më qartë gurët e shkëmbinjtë, bile dhe trasenë e rrugës atje lart.

Po në mesin e kësaj gryke, ku ujët arrinte gjer afër fytit, lopëve se ç'iu tek e u kthyen të gjitha mbrapsht. Ato kalonin përmes nesh, shfrynin e nxitonin dhe as që pyesnin për britmat tona. S'kish gjë më të dëshpëruar, kur shikoje gjithë atë kope që kthehej prapë. Myska u lëshua me not, tundte duart. bërtiste e qante nga inati. Po lopët shikonin të tyren. Ato dolën në zall, u mblodhën kokë më kokë, ndërsa kullonin çurg dhe mblaçiteshin pa e prishur gjakun fare.

Dhe ne dolëm e u ulëm në ca gurë. Rrobat na qenë ngjitur mbas trupit, ujët na kullonte gjer poshtë e ndjenim të na i përqethte mishrat një erë e freskët që vinte nga gryka. Ishim kaq të dëshpëruar sa nuk flisnim fare. Ç'të bënim? T'i linim lopët aty e të shkonim në sektor për të lajmëruar

shokët? Po si mund ta linim kopenë aty? A kështu zbatohet detyra? Shokët tanë e kishin kryer detyrën e tyre; ata kishin punuar gjithë ditën, kishin rrahur shkëmbinjtë me vare, kishin hapur vrima me baromina, i kishin mbushur me dinamit dhe i kishin shpërthyer. Dhe ne ishim rraskapitur, ishim lodhur e këputur fare duke rendur mbas lopëve, fundi dhe kjo ishte një detyrë e vështirë, po s'e kishim çuar gjer në fund. Natyrisht, këto s'ja thothnim njëri-tjetrit, po i mendonim ashtu vetë me vete, duke ndenjur pranë lopëve të qullur gjer në kockë e me një barrë dëshpërimi në zemër. Këtë dëshpërim e ka ndjerë medoemos çdo njeri, të cilit i është ngarkuar një detyrë dhe ai s'e ka kryer dot.

— Sikur të shkojmë e të thërrasim dy-tre veta në sektor — i thashë Myskës.

Ai s'u përgjegj menjëherë. Kish varur kokën e mua m'u duk sikur po dëneste në heshtje. Ku ta dish? Mbase vërtet dëneste, sepse këtë e provoja dhe në veten time. Që nuk më shkonin lot, këtë nuk e bëja nga turpi sepse aty pranë ishte Myska.

— Jo! — tha ai më në fund, me një fije zëri që mezi i doli nga gryka. — Ata kanë rënë të flenë, janë lodhur gjithë ditën. . .

Dhe u çua. Shkundi krahët që kishin zënë t'i ngrinin nga të ftohtit dhe më tha:

— Ç'presim ne? Këto çamaroke kështu e kanë. A e mban mend si u kthyen te vahu? Po pastaj e kaluan ama. Duhet njëri nga ne të eci përpara. — Si tha këto, më ktheu kurrizin dhe hyri në mesin e lopëve.

— Hajt, Murrjinë! Hajt! Ja, dhe një çikë e arritëm.

Zërin se si e kish të lëngshëm po dhe me kumbime të ashpra. Unë e kuptoja luftën që bëhej në zemrën e tij. S'kish turp më të madh për ne po të mbeteshim aty.

Ai u binte me shuplakë lopëve lehtë në vithe, i shtynte drejt ujit dhe ato nisën të futen prapë në rrjedhë varg e varg. Pastaj m'u kthye mua që rrija më këmbë e shikoja si i shtangur nga gëzimi. Më bërtiti:

— Ec, po ti ç'rri aty si hu?

Unë renda.

— Shko në krye dhe folu lopëve! — më tha.

Kjo «folu lopëve» se si më tingëlloi, sikur më thosh: «Ik e jepu zemër; dobarem thuaju se s'është ndonjë kiamet për të kapërxyer këtë grykë».

Vajta në kreun e karvanit. Lopët tani sikur ecnin më me guxim. Mbas meje vinin dy-tri kokë duke shfryrë e më pas dukej gjithë kopeja, që ecte e ecte... Tani s'ndjeja as frikë nga errësira, as frikë nga gropat.

Kur arritëm në vendin ku u kthyen herën e parë, lopët u ndalën prapë e nisën të çajnë nga e djathta. Donin të bënin mbrapsht sërish, po Myska u hodh me not e u preu rrugën duke bërtitur:

— Oha, Murr gjinë, oha Baliskë. Ajs, ajs, ajs...

Zëri i tij këtë herë ish i fortë dhe lopët, si ndenjën një hop si të topitura, vazhduan të vijnë mbas meje. Atëhere Myska nisi të bërtasë orë e çast me një gëzim të papërshkrueshëm: — Ajs, ajs, ajs. Përpara, hajt trime, përpara...

Shkëmbinjtë e errët dhe të heshtur gjëmonin nga ky zë që merrte përpjetë honeve dhe treftej dalngadalë. Lopët tani ecnin, ecnin...

Papritur nisi të dukej fundi i grykës, që s'ish

më tepër se 50-60 metra më tutje. Atje ne vumë re tre-katër fenerë dhe dëgjuam dikë që thirri:

— Ej, Myskë! Ju jeni, ore?

— E — hej — u përgjegj Myska. — Ne jemi, ne!

Nga sektori kishin dalë nja dhjetë vullnetarë të brigadës sonë për të na kërkuar. Ata sa do të futeshin në ujë, po dëgjuan zërat tanë dhe nisën të na presin. Ora mund të ish nja njëmbëdhjetë. — Dolëm më në fund nga gryka e ata na thanë:

— Po ç'u bëtë, ore? Prit se vini tashti, prit se vini pastaj! U bëmë merak. Po hë? Ama qenki bërë...

Lopët u futën në rrugën e sektorit kurse ne të gjithë, me fenerë ndër duar, shkonim mbas tyre. Një ndjenjë e bardhë dhe e ngrohtë kish vërshuar në zemrën time dhe të Myskës. Ishte gëzimi i fitores. Kjo ishte klasa e parë e shkollës së jetës, ku ne mësonim të mos tërhiqeshim përballë vëshirësive.

Myska u mundua të veshë këpucët, po ato qenë lagur; çorapet i ishin bërë ujë dhe ai hoqi dorë nga ky mendim. Kish mbetur pak prapa dhe na arriu duke rendur. Tani s'ndjehej më ajo erëza e mirë e lules së blirit. Këtu vendi ishte shkëmb e gur dhe ne ishim të gëzuar. Hëna ndriçonte ëmbël luginën, pyjet atje lart dhe ujërat e rrëmbyeshëm të Matit, që rrëshqiste drejt perëndimit plot melodi të mbytura.

Myska bërtiti përsëri:

— Ai-ai! Aji-aja!...

Afrohej mesnata dhe lart mbi male, mbi majat e tyre ku Kashta e Kumtrit shtrihej si një urë e argjendë, u dëgjua jehona e gëzuar:

— Ai-ai! Aji-ajaaa!...

A T E N T A T I

— Dhe hapni sytë se mos ju ikën, prapë Gjergj!
Ju e dini se Kristos i kemi ngritur dy herë kurth
e na ka shpëtuar.

— Mos ki merak, shoku Sokoll!

Gjergji doli në rrugicë. Shokët e njisitit guer-
ril e kishin thirrur nga çeta apostafat për atentatin
kundër spiunit Kristo.

Ish fillim nëndori e rrugët qenë larë nga shiu.
Era i pat shkundur drurët e tashti ato ngjanin si
ca guakë të mjerë buzë trotuarëve. Njerëzia gumë-
zhinte nëpër qytet e shokët ecnin rrëzë mureve pa
dashur të bien në sy. Gjergjin e njihnin mirë nje-
rëzit e kuesturës, atë e patën ndjekur këmba-
këmbës disa herë gjersa iu bë e pamundur puna
ilegale në qytet. Iku në çetë e, kur kish ndonjë rast,
vinte fshehurazi.

— Ku rri Kristua tani? — pyeti Nuriun.

— Në kafe «Berlini» ose në pijetoren e Nokës.

Kthyen në një rrugë me trotuarë të shkatërruar
e nisën të shihnin me bisht të syrit nëpër vitrina.
Kafenetë ishin me tym e, nëpër xhame, mezi de-
përtonte drita e murme e vjeshtës. Diku njerëz të
dehur nëpër tavolina, diku domino e letra, diku
këngë në gjuhë të huaj. Dita ishte në të mbaruar e

tashti nga larg, përmes ca reve të hallakatura, vinin rreze të mekura të një dielli të ftohtë.

Nuriu i ra me bërryl Gjergjit. Ishin para pije-tores së Nokës. Në një tavolinë, rrasur te një qoshe e errët, ishte Kristua. Pranë tij, në një tavolinë tjetër, qëndronte Cija, jevga me sy të bukur, që ishte dehur e këndonte me një zë të dridhshëm: «Këndo, moj qyqe, se po vjen behari». Zëri i saj ishte i trishtuar, sytë i qenë turbulluar e flokët e zez i qenë shpupuritur. Pranë i rrinte e bija pesëmbëdhjetëvjeçare.

Tymi që të zinte frymën mbushej me jonet e atij zëri të bukur, që regëtimte me dhimbje.

Gjergji u kthye e doli jashtë.

— Ti, Nuri, do të rrish këtu — i tha ai shokut. — Kurse unë do të pres te qoshja. Kur të dalë ti do të heqësh kapelen, që të më lajmërosh.

Dhe pak e mbi qytet do të binte muzgu i mbrëmjes, një muzg ngjyrë hiri, i ftohtë, i lagësht. Tek-tuk, në ndonjë dritare ishin ndezur drita, po ato nuk shkëlqenin dot e ngjanin si copëza të zbeh-ta të dehura në muzg. Dhe nga larg po ai zë i dhimbshëm: «Këndo, moj qyqe...»

Nuriu bënte xhiro të vogla, tymoste rëndë-rëndë me duar të futura në xhep. Gjergjit i ziente gjaku. Së fundi i erdhi radha dhe atij njeriu, që e kish ratur në kuesturë një vit më parë. Atëherë ata dyshonin, e kishin kapur Gjergjin e Kristua e kish ratur duke e qëlluar me grushta, me shkelma e me se mundej. Gjergjit i qenë ngulur thellë në kujtesë tiparet e këtij njeriu që kish bërë kaq e kaq krime, sidomos sytë e tij të vegjël, që ndrisnin si xham. Dhe kur shoku Sokol kish thënë se ish caktuar për të vranë Kriston, që hedhur për-

pjetë e s'i zinte vendi vend. «Veç hap sytë — i kish thënë shoku Sokol. — Ai është shumë dinak e ndonjëherë mendja të thotë se më kollaj mund t'i bësh atentat kolonel Ndue Gjalicës se sa atij».

Gjergji kish dëgjuar për komandantin e xhandërmarisë kolonel Ndue Gjalicën, që mbahej për shumë trim e qarkullonin fjalë se nuk kish burrë që t'i bënte atentat. Shokët e njesitit gueril, megjithëse kishin marrë vendim për ta vrarë, hëpërhë ende s'kishin bërë ndonjë atentat kundër tij, pasi një gjë e tillë ishte shumë e vështirë. Koloneli ruhej nga një grup trimash, që i rrinin afër dhe larg, kështu që shokët që do të bënin atentatin rrezikoheshin mjaft.

Gjergji rrinte pranë një muri me cigarishten të shtrënguar në dhëmbë. Shumë herë kish qëndruar kështu me revolver në xhep, kish pritur gjakftohtë armikun, ja kish numëruar në ballë e ish zhdukur pastaj nëpër rrugica. Dhe Gjergji kish zakon trimash. Nuk e qëllonte kurrë armikun mbas shpine, por drejt, ballë për ballë.

Nuriu u kthye me fytyrë nga ai, hoqi kapelën, rregulloi flokët dhe e vuri prapë kapelën në kokë. Gjergji i hoqi sigurecën revolverit, shkundi shpatullat, e sytë ja nguli deriçkës së pijetores. Që andej doli. Cija me të bijën. Pas tyre doli dhe Kristua duke vështuar si ketër majtas e djathtas. Ai ecte mbas jevgave e shapkën e kish rrasur fort në atë kokë të vogël e të stërgjatë. Dielli sapo perëdonte e Gjergji dallonte qartë fytyrën e Kristos.

«Po këto djallka nga dualën!» shfryu me vete duke parë jevgat, që ecnin para spiunit. Grupi po afrohej e Gjergji s'po gjente mënyrën se si të që-

llonte. «Ah, dinak, dinak...» shfryu me urrejtje. «Di të fshihesh, zotrote».

Bëri një hap përpara, po Kristua qe futur mbas Cijes e diç i thoshte duke e çikur me bërryl. Cija qeshte e nxirrte gjoksin e bëshëm përpara; një dorë ja kish hedhur në qofë vajzës së re. Pastaj ajo u kthye nga Kristua, i vuri dorën tjetër në krah atij e nisi të lëkundet duke u dhënë flokëve të rëndë prapa.

«Do ta kap për zverku, do ta nxjerr mënjanë e pastaj do t'ja numëroj...» — vendosi ai me ner-va të tendosura. Por, në atë kohë, dualën nga një kafene një grup ushtarësh të huaj e po vinin drejt tyre.

«Pthu» — përshtyu me përbuzje Gjergji. Pra-në tij kaloi Kristua me Cijen e ai mbeti për një çast. Pastaj, si u larguan ata disa hapa, iu vu prapa. «Sa të ndahet, sa të ndahet e do t'ja numëroj — thoshte me dhëmbë shtrënguar.

Po s'kishte bërë tre-katër çape, kur Kristua rrëshqiti nga krahui i Cijes e u kthye në një rrugë tjetër.

Dredhonte në mes të kalimtarëve e Gjergji e ndiqte duke u ruajtur që të mos e diktonte. Gjaku i qe ndezur e mezi priste rastin që ta arrinte në ndonjë qoshe. Kristua ktheu më të djathtë, eci edhe nja një hop, pastaj u fut në një pijetore. Gjergji mbas tij. Hyri në pijetore, kërkoi me sy andej-këntej, po aty Kristua qe zhdukur. Pijetorja kishte një derë të dytë e spiuni ish futur që andej në ca rrugica të ngatërruara. Gjergji mërmëriti diçka me urrejtje e doli duke i rënë fort me shkelm praktik të derës. Veshët i buçisnin e gjaku i kish kërcyer në kokë. I vinte plasje që i kish ikur nga

duart e s'dinte ku të futej nga turpi. E kishin thirrur apostafat nga çeta për atë atentat të vësh-tirë, kurse ai...

U kthye prapë. Prapë u ndal. E ku ta gjente? Oh, sikur ta dinte. Dhe në mes të njëmijë vetave tashti kishte për ta vrrarë. Punë e madhe! Le ta vrisnin dhe atë. Fundi njeriu një vdekje ka, veç vdekja të jetë e ndershme. Ai kish bërë kaq e kaq atentate, i kish bërë në rrugë, në kafene, kudo, po kështu s'i kishte ndodhur kurrë. Sidomos tani që ishte dhe i lajmëruar që të kishte kujdes. Kurse ai ish treguar... Eh, eh! E çfarë t'i thoshte tashti shokut Sokol! A i dilej më atij para syve? Po shokëve të çetës që do t'i thoshnin: «Pa na trego, Gjergj, si e vrave Kriston?» ç'do t'u thoshte?

— S'kishe ç't'i bëja —i tha Nuriu kur u takuan. — Ai maskara...

— Mbylle, o Nuri, ç'maskara? Kape. Numëroja në lule të ballit, ja, kështu bëhen punët, kurse unë, prit sa të ndahet, prit sa të më dalë në shteg... Pthu. Më duket se më njohu kodoshi e ua mbathi këmbëve.

Me këto fjalë kishin dalë në shëtitorën kryesore. Ishte e diel e një lumë njerëzish shikonin poshtë e lart. Gjergji mendohej, turfullonte me vete e pinte duhan gjithë duf. Si kaloi një hop kështu, u ndal e tha:

— E di si lahet ky turp, o Nuri?

Tjetri e shikoi drejt në sy.

— Dëgjo, këtu. Ne sot duhet të vrasim ndonjë maskara tjetër. Dhe a e di kë?

— Nuk bën pa urdhër, Gjergj.

— Jo, urdhër për atë që them unë nuk ka. Turpi s'lahet ndryshe.

— Po kush është? — pyeti Nuriu.

— Kolonel Ndue Gjallica.

Tjetri heshti për një hop si të mos e kishte dëgjuar mirë, por pastaj tundi kokën në shenjë bindjeje. Bile ai sikur u çel një grimë kur mendonte se do t'i futeshin një aksioni aq të vështirë. Do të lanin duart me një njeri, që mbahej aq më të madh e që ish njëkohësisht i rrezikshëm, duke plotësuar kështu një detyrë të madhe të luftës.

Nga ana tjetër Gjergjit, kur vendoste ishte e kotë t'ja ktheje fjalën. Nisën të bëjnë xhiro e të shikojnë kalimtarët. Nuriu ishte gjakftohtë, trim e njeri që s'e linte kurrë shokun në baltë. Ai e kish vënë kokën kaq herë në rrezik për Gjergjin. Dhe këtë radhë nuk ja prishi.

Ishte xhirua e dytë kur Gjergji mbajti hapat e një dritë gëzimi u ndeh në fytyrën e tij.

— Shiko, Nuri, shiko — i tha shokut me zë të ulët duke e çikur me bërryl.

Nuriu shikoi përpara e dalloi në mes ca burrave, kolonel Ndue Gjallicën, që shëtiste e bisedonte me të afërmit. Koloneli ish njeri trupmadh, i gjatë e i shëndoshë si një ka me një çehre të ndezur e me ca vetulla të trasha e të rrepta. Hije-rëndë e kokëlartë, siç ish, ai ushtronte një ndikim të fortë mbi cilindo, që e shihte.

«Fundi fare, kjo është punë — mendoi me vetë Gjergji. Bizbiqë, si Kristua, mund të vrasësh dhjetë në ditë».

— Këtu në mes të xhiros kam për ta vrarë, o Nuri.

— Jo, në pritë, — tha ai — s'duhet marrë vetja kot më qafë.

— Djall që je dhe ti; — buzëqeshi Gjergji i ngazëlluar — mirë, në pritë.

Iu vunë prapa. Trimat rrinin pas kolonelit, kurse disa të tjerë ecnin përpara.

— Dhe e di se ku? — tha Nuriu.

— Ku?

— Kur të shkojë për në shtëpi, afër xhamisë. Vërtet aty është një kazermë italianësh, po është vendi më i mirë, veç...

Gjergji shtrëngoi revolverin në xhep dhe heshti.

Muzgu po shuhej dalëngadalë e tashti nëpër rrugë frynte era e lagësht e vjeshtës. Dritat qenë ndezur e asfaltet vezullonin me reflekse të zbehta. Lart, në kubënë e madhe të qiellit, vende-vende dukeshin yje, që feksnin me një dritë të largët e të ftohtë dhe dridheshin si flutura të gjalla atje në pafundësi. Njerëzit sa vinte e rralloheshin, trotuarret boshatiseshin gjersa, më në fund, dhe koloneli me suitën e tij u nis për në shtëpi.

Gjergji dhe Nuriu iu vunë prapa. Ata ecnin dhjetë-pesëmbëdhjetë hapa larg tij e bisedonin për gjëra të kota.

Shetitorja mbeti pas e tashti qenë futur në një rrugë të ngushtë plot me drurë të zveshur për anë. Trimat e kolonelit rrinin pranë e pranë e përgjonin. Para tij ecnin nja dy të tjerë, që shihnin me vëmendje përreth.

— Si i bëhet? — pyeti Nuriu.

— Te kthesa — tha Gjergji. — Pararoja do të kthehet e para, pastaj ai. Do të shtiem të dy menjëherë. Sa të marrin veten trimat ne do të jemi zhdukur pas avllisë, në sheshin e xhamisë e pastaj në rrugicat e mëhallës.

Tjetri uli strehën e kapeles dhe ua dhanë

këmbëve. Në kthesë u ndalën. Koloneli ishte vetëm katër-pesë metra larg tyre. Gjergji u kthye nga ai dhe i tha:

— Trim për trim, o Ndue Gjallica. Hajt, kush ta nxjerrë më parë.

Koloneli çoi dorën te këllëfi i revolverit, po Gjergji e nxori nga xhepi dhe shtiu. Pas tij krisi dhe revolveri i Nuriut. Dy nga trimat i kapri paniku e rendën, të tjerët s'dinin se ç'bëhej. Koloneli u shtri e Gjergji i vajti pranë dhe e qëlloi edhe disa herë të tjera. Nuriu gjeti rastin dhe e qëlloi prapë. Pastaj kapërxyen murin e avllisë e ranë në një kopsht. Trimat u kujtuan e nisën të shtien. Plumbat vërshellenin nëpër degët e zveshura të drurëve, çanin errësirën, po Gjergji e Nuriu patën kaptuar te sheshi i xhamisë. Italianët s'u ndien në kazermën e tyre; veç si qenë futur ata në rrugica, dualën e nisën të shtien në ajër.

— Gjergj, para nesh se ç'lëvizën ca njerëz — tha Nuriu.

Vërtet, atje në fund të një sheshi, një grup njerëzish u doli përpara e u preu rrugën. Gjergji u hodhi një bombë e kapërxyen në një avlli tjetër. Pastaj s'pati më veç natë, zhurma të hakëryera diku prapa e erë vjeshte, që frynte, mbi çatitë e mëhallës.

Mbas një gjysmë ore kishin dalë jashtë qytetit. Errësira qe nderë si një futë e zezë, e atje tej dukej pluhuri i florinjte i dritave diku grumbull e diku të rralla. Arat ishin të shkreta e tek-tuk dukej hija e errët e ndonjë druri.

— E pat dhe koloneli — tha Gjergji e në zërin e tij kumboi një notë gazi. — Kristua paska qenë karrem për të zënë një peshk më të madh.

— Se si u bë gjithë kjo as mua s'po ma merr mendja. Si ndenjën ata hunj ashtu? Ama trima!

— Veç Kriston s'dua ta kapë java tjetër. — tha Gjergji.

— Karremi — qeshi Nuriu. — Veç ty ta hodhi, ama!

Gjergji e shikoi gjoja me inat:

— Nuri! — e «kërcënoi».

Kurse Nuriu qeshte.

R E P O R T A Z H E

NË «RRUGËN E DRITËS»

Korrik 1952. Sheshi para komitetit të rinisë të qytetit të Tiranës është mbushur plot. Ende s'ka shkuar ora 7, po aty ka gjallëri të madhe. Mësimet mbaruan para dy ditësh e tashti 400 të rinj e të reja të Politeknikut «7 Nëntori» shkojnë për të bërë një muaj punë vullnetare diku andej nga brigjet e Matit.

- Eeej, hapuni! Po vijnë maqinat.
- Maqina-a-at! — Urraaa!
- Mos shtyni, bre shokë. Sipas brigadave.
- E para, këtu.
- E dyta, këtu!
- ...

Një kamion u mbush plot e tashti të gjithë ja kanë marrë këngës së shkollës sonë:

«Jemi bijt' e Politeknikut».

Pastaj dhe kamionët e tjerë mbushen plot me djem e vajza që kanë vënë shami në kokë e janë ulur njëra pranë tjetrës. Të gjithë janë të gëzuar e shumë të lëvizshëm. Qeshin e bërtasin kot më kot. Pastaj në kamionin e parë u ngrit flamuri. Është flamuri i organizatës së rinisë së shkollës sonë. Sa tradita që ka rinia e shkollës sonë! Dhjetëra dëshmorë, gjatë luftës, tre urdhëra pune gjatë rindërti-

mit të vendi dhe ne sot nisemi që t'i shtojmë këtij flamuri urdhërin e katërt të punës. Janë çaste emociononjëse. Kamioni i parë nisët, pastaj i dyti, i treti... Plot dhjetë kamionë. Rrugët e kryeqytetit buçasin nga britmat e urratë tona.

Ne që tashti nisëm t'i mësojmë vëndet gjatë brigjeve të Matit ku do të punojmë një muaj. Ferr-Shkopet, Shkopet, Ulëz dëgjohen në gojë të gjithëve. Po ku janë? A mbajnë larg? Na tregojnë me dorë grykën e Matit. Ne shohim një varg malesh njërin pas tjetrit, të kaltëryer nga largësia. Kamionët na lanë në Milot; gjer në Skuraj erdhëm në këmbë, e tashti jemi mbedhur në një shesh të madh plot shkurre e gjëmba. Në një barakë të ndërtuar shpejt e shpejt ndajnë bukë e marmalatë. Vullnetarët mbajnë radhën e marrin njëri pas tjetrit, kurse më të majtë duket rrjedhja e ujërave të Matit.

— Më shpejt, shok, më shpejt!

Vërtet që jemi vonuar. U nisëm që në mëngjes e po na ze muzgu në Skuraj. Tashti dielli është ulur shumë mbi kodrat e bardha, që ngrihen në të dy anët e lumit e ujërat sikur janë përflakur nga rrezet e fundit.

— Të brigadës së parë, këtu!

— Të së dytës, këtu...!

Filloi nisja në këmbë gjatë bregut të Matit. Rruga është e ngushtë, ne ecim njëri mbas tjetrit e përreth ka zënë të bjerë muzgu. Dielli humbi tej mbas kodrave e malet u bënë të errëta. Nuk flasim më, po ecim në heshtje e presim se ç'vënde do të na dalin përpara. Ja një urë e lëkundshme mbi lumë. E kalojmë me radhë duke u mbajtur nëpër lita-

rët e çeliktë, ndërsa ndjejmë se si rrëshqasin ujërat poshtë në shtratin plot gurë. Rrugë. Natë.

* * *

Nga kolona jonë dy brigada do të qëndrojnë në Ferr-Shkopet, kurse pjesa tjetër do të vazhdojë rrugën. Barakat e Ferr-Shkopetit i pamë që larg në anën e djathtë të rrugës, shquajtëm dritat e shpërndara përmes drurëve, ku është ngritur sektori dhe u ndalëm të ndahemi me shokët, që do të punojnë këtu.

— Vetëm e para dhe e dyta!

— Mirupafshim Ali! Shkruajna.

Ndahemi e ata që do të qëndrojnë zbresin në të djathtë gjatë një rrëpine e zhduken në hijen e shelgjeve. Atje në sektor dëgjohe! kënga e vullnetarëve, që kanë ardhur më parë.

— Mirupafshim e punë të mbarë!

* * *

— Ja, mbas këtij shkëmbi është sektori — tha dikush nga ata që ecnin përpara.

Ora po shkon nëntë, gurët na i kanë dërmuar këmbët e lodhja na ka kapitur. Kur dëgjojmë këto fjalë sikur zgjohemi e hapim sytë për të dalluar diçka përmes errësirës. Po Shkopeti ende nuk duket e ne vazhdojmë të ecim nëpër shkrepat e një shkëmbi, që bije thikë 60-70 metra mbi shtratin e Matit. Poshtë nesh, lugina e ngushtë, ku rrjedh lumi, duket si një hon i zi pa fund, po ne shpejt i hoqëm sytë nga kjo greminë. Dikush thirri:

— Ja dritat.

Shikojmë përpara e dallojmë ca drita të zbeta.
Mbas një gjysëm ore jemi atje. Hyjmë në oborrin e sektorit. Barakat janë ndërtuar radhë-radhë e ne s'e dallojmë dot se sa i madh është vendi. Po jemi shumë të lodhur dhe as që duam të shohim gjë. Vetëm të shtrihemi e të flemë. Çentrali s'punon më e kudo është errësirë.

Na tregojnë barakat ku do të flemë e ne futemi një nga një. Kërkojmë një vend të lirë me pëllëmbë e pastaj shtrihemi. Krevatët janë shumë origjinalë. Në të dy anët e barakës, në dy rrjeshta, janë vënë këmbaleca e mbi to dru të çara në vend të sustave. Dyshekët i kemi bosh, nesër do t'i mbushim me bar e tashti drutë e çara na dërmojnë brinjët.

— Shtyhu një çikë më tutje! Kam nën kurriz një dreq huri gjithë nyje.

— E mo' ti, djalë mamake.

— Pa pa... tartabiqet!

— E di unë, gjithmonë ke gjak të ëmbël për tartabiqe ti.

— Shokë, flini! Nesër do të zgjohemi heret.

Në barakë për minuta të tëra zien kjo gjallëri. Po pastaj na zë gjumi. Ne mbështillemi fort me batanie se jashtë ka zënë të fryjë një erë e freskët e shëlgjet shushurijnë...

* * *

Të lodhur, siç jemi, sa do të donim të flinim dhe më, po ja, ora s'ka shkuar ende katër, përjash-ta është mugëtirë e nëpër baraka buçasin zërat:

— Çohuni! Çohuni!

— Mjaft, djall! Ç'bërtet ashtu?

— Hajt, çohuni shokë!

— Është dezurni ky, ore, s'bërtet kot ky.

Kuptohet se as që mund të flesh më. Na pret dita e parë e punës. Dalim përjashta me kanatiere e ndjejmë se si na rrënqethen mishrat nga freskia e mëngjezit. Zbresim në lumë për t'u larë e shohim me kureshtje vendin ku kemi ardhur. Rreth e rreth — male të larta shkëmbore e ne na ngjan sikur ata na kanë futur në një darë të gurtë.

Ky vend ndër shekuj ka qenë i heshtur dhe krenar me këta shkrepë, që rrallë i ka shkelur këmba e njeriut. Ai sikur na shikon me ironi ne që kemi ardhur për t'u matur me fuqinë e tij, e, ndër-sa shikojmë këtë gardh të gurtë e të lartë, pada-shur na ngjallet një lloj mosbesimi për forcat tona. Bëjmë gjimnastikën e mëngjezit, hamë e në orën pesë fillojmë punën.

* * *

Erdhi ora që të maten krahët tanë duart tona me këta shkëmbinj të zyrtë e krenarë. Në faqen e shkëmbit, ku na kanë caktuar për të hapur rrugën, përpara atyre masiveve të gurtë, që s'i ka tronditur ndër shekuj asnjë lloj rrebeshi e stuhie, ne ngjajmë fare të vegjël e të dobët. Po tashti kemi ardhur këtu, na duhet të hapim rrugën e nuk na mungon guximi që ta bëjmë këtë qoftë edhe përmes shkëmbinjve. Ndrojtja e mosbesimi që kemi pasur në fillim, janë zhdukur nga fytyrat tona dhe tashti, me t'u dhënë sinjali i fillimit, u hidhemi këtyre shkëmbinjve krenarë. Entuziazmi ynë arrin kulmin kur shohim masa të gurta, që rrukullisen në përrua. I mblihdhemi një guri të madh, i vemë le-

vat në fund e nisim ta nxjerrim nga vendi. Në fillim guri i madh sa katër-pesë herë trupi ynë, s'do të bindet, reziston me kryeneqësi, po pastaj jepet e rrukulliset i ndjekur nga urratë tona. Dhe ne nisim të bindemi se krahët tanë, pëllëmbët tona të njoma, ku kanë zënë të sajohen fluskat e para, janë të fuqishme dhe të zonjat për t'u martur me këto male të larta, që tashi na vështrojnë të heshtura e si të çuditura.

* * *

Që në ditën e parë të punës lind nevoja për katër minatorë të brigadës. Këta do të hapin vrima rrëzë shkëmbit, ku çelet, rruga, do t'i mbushin me dinamit e fuginot do t'u vënë zjarrin. Kur të vijnë të nesërmen, shkëmbinjtë do të jenë thërrmuar e ne do t'i heqim kollaj nga vendi.

Puna është e vështirë. Ndonjëherë minatorët punojnë të varur me litarë në faqen e shkëmbit e aty me vare e barominë çelin vrima, që mezi hapen. Dielli të përvëlon, pëllëmbët të dhëmbin nga goditjet e varesë e sytë të djegin nga djersët, që kullojnë.

Dalin menjëherë katër vullnetarë, që do të punojnë si minatorë. Midis tyre është dhe një djallë trupvogël, me leshra të verdha e fytyrëmprehtë. Të duket i dobët, por është shumë energjik dhe i fortë.

Ata marrin veglat e fillojnë punën. Njëri mban barominën e qëron gropën, që hapet me një si lugë të gjatë, kurse tjetri qëllon me vare mbi barominë. Djali fytyrëmprehtë, ka hequr kanatierin, ka hipur mbi një gur e qëllon me vare.

* * *

Ne nisëm t'i thërresim asaj jo Vera, siç e quaj-në, por vajza e ujit. Llërët ja ka djegur dielli e pë-llëmbët i ka lidhur me fasha. Flluskat i kanë pla-sur, duart i dhëmbin e komandanti i brigadës e thërret:

— Vera — i thotë — Ti do të mbartësh ujë për vullnetarët.

Ajo në fillim ngurron, po pastaj i bindet urdhë-rit, merr gjymet e shkon të burimi, që ndodhet di-ku në hijen e një korieje të vogël. Mbas një çerek ore kthehet me gjymet plot e nis e ndan ujin me sapllake.

— Hë de, mbushe një çikë, jo dy gllënjka.

— Më kursim ujin, shokë, është larg.

Vera na jep ujin e kur mbarohen gjymet ikën prapë. Prapë duket në shtegun e ngushtë, që ka-lon rrëzë shkëmbit.

* * *

Kthehemi në barakë. Përpara na del një pu-nëtor me një flamur të vogël në dorë e na thotë:

— Kapërceni lumin e dilni në bregun tjetër. Në barakë është rrezik nga gurët.

— Pse?

— Sepse mbushjet janë të rënda e gurët mund të vijnë gjer te barakat.

Kapërcejmë lumin të gjithë e presim kur do të shpërthejnë minat. Ora po shkon një e gjysmë; jepet sinjali. Fuginot u vënë zjarrin e, mbas 4-5 minutash, nis një shpërthim i tmerrshëm. Në qin-dra pika në atë shkëmb bojëhiri përgjatë një vije dy kilometra e ca, ngrihen shtylla pluhuri, gurët

shkojnë larg e pastaj pason një gjëzim shurdhonyes. Brenda pak minutash gjithë lugina mbytet nga tymi, gurët bien me zhurmë në lumë, mbi barakat toña e kudo. Shpërthimet janë kaq të shpeshta sa s'mund t'i dallosh nga njëri tjetri. Është një bombardim i vërtetë shurdhonyes dhe i tmerrshëm.

Në fillim na huton gjithë kjo zhurmë, po pastaj mësohemi e na pëlqen të shohim se si çahen shkëmbinjtë, ku do të hapet rruga. Është një luftë e vërtetë dhe e ashpër me natyrën. Si mbarojnë minat, pluhuri, që ka mbytur luginën nis e shpërndahet e ne shkojmë në baraka, ku na pret dreka e gjumi i mbasditës.

* * *

Mensa është diçka e sajuar shpejt e shpejt: shtylla mbi të cilat kanë hedhur gjethe për të bërë hije, një tavolinë e gjatë, rreth 25 metra, e mbuluar me llamarinë e në fund kuzhina me një oxhak prej balte. Kuzhinierë e kamarierë janë vetë vullnetarët, pra merret me mend se ç'gjellë sajojnë. Po ne as që i bëjmë shumë naze dhe e hamë me qejf.

— Hajt shpejt, shokë, hani dhe u lironi vëndet të tjerëve.

Në oborrin para mensës vijnë e ikin vullnetarët.

Si mbarojmë së ngrëni, shkojmë në barakë e shtrihemi. Dërrat na ziejnë nga të lodhurit e mbas pak na mbërthen gjumi.

* * *

Nga barakat tona hapet një pamje e bukur. Duket ledhi, rruga që të çon te burimi, një korie e gjelbër në breg të lumit e midis degëve të kories hapet një gji i bukur nga duket sipërfaqja e kaltër e lumit. Atje në rrëzë të kories, ujërat e Matit janë të qeta e vijnë e mblidhen në një gropë të madhe.

Jemi ngritur nga gjumi i drekës. Ora po shkon pesë e, larg, nga ai gji i bukur e i kaltër, dëgjohet një këngë. Në lumë kanë zënë të lahen vullnetarët. Dielli ende djeg e është kënaqësi të futesh në ujë.

Nisemi grumbuj-grumbuj për t'u larë.

Tashti Mati është shndërruar në një plazh të vërtetë.

* * *

Erdhi përsëri mbrëmja. Po mbushim njëzet e katër orë, që kemi ardhur këtu. Në sektor ndizen dritat e nga të gjitha anët ka zhurmë e gjallëri. Në breg të lumit kanë ngritur një skenë e atje shfaqet një film. Vullnetarët janë ulur në rërë këmbëkryq e shohin të heshtur. Më lart, në oborrin midis barakave, ka «mbrëmje vallzimi» e në një vend tjetër janë mbledhur një grup i madh e këndojnë. Pastaj darka, më vonë të gjithë bien të flenë e përsëri qetësi në këtë gji malesh të larta.

* * *

Kështu nisi muaji i punës vullnetare në Shkopet në korrik të vitit 1952. Atje, përveç neve të

rinjve të Politeknikut «7 Nëndori», kishte dhe shumë vullnetarë të tjerë nga Shkodra, Skrapari, Devolli e Mirdita.

Dhe, kur erdhi koha që do të iknim, ndjenim një pështjellim thellë në zemër e na vinte keq që ja, më në fund, do të ndaheshim.

Vendi më i bukur i kujtimeve tona mbeti prapa atyre shkëmbinjve të bardhë, ku po hapej «Rruga e Dritës».

TRUALLI I LASHTË I LUMIT TË VDEKUR

Në perëndim të Lushnjës horizontin e mbyllin disa kodra të vogla plot pyje dushqesh, që vijnë varg njëri pas tjetrit e që duken nga qyteti si një shirit i errët i kaltëryer nga largësia. Matanë tyre është një brez tokash të zeza, që kufizohen me detin. Në Myzeqe asaj zone i thonë Karatoprak. Tokat andej janë të trasha dhe pjellore e fshatari i atyre anëve ndryshon sadopak nga myzeqari i dhe-rave të buta të përkëtej kodrave. Vetë vendi i fshehur, larmia e natyrës, largësia nga qendrat e mëdha të banimit kanë ndikuar deri diku në formimin e psikikës së tij. Ai është i dashur dhe i thjeshtë si gjithë myzeqarët, punon tokën dhe është i lidhur mbas saj, po merret dhe me peshkim, dhe me gjueti e këto sikur ja kanë bërë natyrën më të hedhur e më poetike. Në përgjithësi myzeqari ka një natyrë të gëzuar e kjo duket në dashurinë e çiltër që ka për punën e për tokën, në këngët e tij të ëmbla për jetën, në fjalën e tij të shtruar e të singertë.

Unë u nisa për në këtë zonë i shtyrë nga dy arësye: e para se nuk kisha qenë ndonjëherë tjetër këndeje dhe e dyta sepse doja të shinja disa nga ato vende, që përshkruhen në romanin «Lumi i

vdekur» të Jakov Xoxes. Rruga për andej, si ke kaluar fushën e gjerë të Myzeqesë, futet në një shteg kodrash, tamam në atë shteg ku dikur rridhte lumi drejt deltës së tij. Po ky lumë, kushedi për ç'arësyje, e ndërroi rrjedhën dhe tani aty duket shtrati i tij plot jabruk e shavar. Në këtë shtrat ka ca si liqene të vogla; mbi sipërfaqen e tyre notojnë gjethet e mëdha të zambakut e mbrëmjeve në përndim të diellit kërcëjnë peshqit e vegjël me barkun e tyre të argjendtë.

Natyra këndeje është shumë e larme: toka të gjera të mbjella; drurë të vetëmuar apo togje-togje, nga e djathta duket kënetat e Karavastasë; më tej pylli i mrekullushëm i pishave të Divjakës me ato maja si ombrella; mbi majat e pishave duket brezi i kaltër dhe i pastër i detit. Këtej natyra nuk ta zbulon bukurinë e saj dalngadalë dhe me zor të madh, siç ndodh në Myzeqe, po menjëherë dhe me kontraste të forta.

Lamë prapa Gradishtën, Babunjën dhe u futëm në tokat e Remasit, të kooperativës së bashkuar më jugore të rrethit të Lushnjës. Në të mbarruar të tokave të kooperativës, para se të dalësh në det, është një moçal i vogël, që, me tharjen e kënetës së Karavastasë, do të thahet dhe ai. Këtë copë moçal me ujëra të ndenjura e me kashtë frushullonjëse sikur e ka shtyrë e po e shtyn jeta më tër pas metri drejt brigjeve të detit deri sa të zhduket një herë e përgjithmonë ka qëndruar në këto toka të ulëta. Në këtë anë janë fshatrat Karavasta, Remas, Mëlçijas dhe Çakajas, kurse në anën tjetër ndodhen Asturkasi, Ndërmenasi, Havalasi dhe Iriqasi. Shtëpitë e bardha të këtyre fshatrave e kanë rrethuar në tri anë këtë copë moçal të vogël

e këto shtëpi ngjajnë si kampe të një ushtrie lavdimadhe që ka vënë përpara një armik të mundur dhe të dëshpëruar. Kjo «ushtri» e thyer dhe e mundur sikur ka ardhur nga thellësitë e Myzeqesë, është si një kompani e shkatërruar e atij Tërbufi të dikurshëm monoton dhe të trishtuar.

Përpara nesh, në brigjet e moçalit, duket argjinatura e kanalit të madh kullues, që mbledh ujërat e dimrit të fushës së Myzeqesë. Kjo është një bukuri e re, është një motiv i ri në Myzeqenë e sotme.

Duke ardhur këtej sjell ndërmend kapituj të tërë të romanit «Lumi i Vdekur». Në këto brigje u vërtit për shekuj me radhë myzeqari i shtypur dhe i shfrytëzuar, në këtë shtrat të vdekur lumi lindnin dhe vdisnin pa shpresë të gjitha ëndrrat dhe dëshirat e fusharakut, për jetën. Nga një anë beu dhe agai, qahjallarët e subashllarët, në anën tjetër myzeqari dhe kosovari muhaxhir i shtypur dhe i ofenduar, nga njëra anë shterpësia e dheut, në anën tjetër sëmundjet, uria, privacionet, çnderimet, bastisjet.

Sa ke parë dhe sa ke hequr ti, Myzeqe! Është gjëja më e dhimbëshme dhe më e trishtuar e kaluara jote e mbushur plot me klithje urrejtjeje dhe e mbytur në lot mjerimi. Prandaj dhe ndjen kaq gëzim zemra e njeriut kur të shikon kështu të përtërirë e të rilindur, kur shikon kaq shumë shtëpi të bardha pranë atyre kasolleve të zymta që janë braktisur një herë e përgjithmonë. Këto kasolle, të rralla dhe të shëmtuara siç janë, kanë mbetur tek tulk bri gjerdheve si një melodi e trishtë e një kënge të lashtë mjerimi, si një motiv i vjetër që bën fjalë për një jetë në errësirë, për një jetë

pa gëzim e pa shpresë. Duke kaluar pranë tyre njeriut i bëhet sikur dëgjon zërat e myzeqarëve të lashtë, që luteshin e luftonin për shpëtim, po që kurrë nuk shpëtuan. Po e kaluara iku e shkoi. Një letrar i ri myzeqar me të drejtë shkruan:

Në këto fshatra dikur të humbura radiot recitojnë poema.

* * *

Laskë Dinaku është një burrë 63 vjeç nga fshati Çakajas. I gjatë, me një vështrim të qetë e me një buzëqeshje të lehtë ai rri ulur përballë meje. Në duar mban mbesën, Shqipen katërvjeçare që luan e qesh me gjyshin.

— Është e djalit? — e pyes.

— Jo, — më thotë — e kam çupën e çupës. Po e ëma i ka vajtur në Tiranë, në Kuvendin Popullor.

Laskë Dinaku është i ati i deputetes Zoica Sema. Ne zëmë e flasim për të. Xha Laska herë herë zhytet në mendime të thella.

— Ehu, mor bir — thotë. — E kujt i shkonte në mendje se çupa ime do të bëhej deputete? Në ato kohë gratë tona as që i pyeste njeri. Të gjithë ishim pa shkollë, njerëz të humbur. Im atë ka qenë gjoçinar, bujk pa katandë, që punonte në tokat e kishës së Karavastasë. Kur u bëmë ne djemtë në moshë, ikëm nga Karavastaja e erdhëm në këto toka. Asokohe këtu ka qenë pyll; ulurinte natën çakalli. Përpiqu andej e përpiqu këndeje po prapëseprapë trokë që trokë mbetëm. Kurse sot...

Xha Laska më tregon se reforma agrare i dha 53 dynymë tokë, më flet për fillimet e jetës së re

në kooperativë, për shtëpinë e tij të dikurshme e për shtëpinë e tij të re. Të gjithë fëmijët e tij u ishin bërë njerëz me shkollë, njerëz të vërtetë. Zoica deputete, Kristina planovike e kooperativës, Kostandini veteriner, një djalë e një vajzë ndjekin shkollën. Plaku tregon, fytyra i qesh e s'di ta fshehtë gëzimin.

— Kur isha në ushtri — tregon ai, — nga 250 veta, vetëm njëri dinte të shkruante, një Kamber, Kamber nga Zhabokika e Beratit. Po po hajt të gjeje radhë të shkruaje një letër tek ai... Vinte letra në shtëpi po kush ta këndonte? Ikte babai e shkante e lexonte te ndonjë dyqanxhi. Kurse sot, jo, jo! As që bëhet hesap. Gjithë djemtë e vajzat e mia janë me shkollë. Shkollë ka në Remas, shkollë në Karavasta, shkollë në Gur, shkollë në çdo fshat.

* * *

Të rinjtë tregojnë me qejf të madh, bile me një lloj krenarie, ndonjë aspekt nga puna e tyre. Kur bie në bisedë me ta e u kënkon të të thonë diçka, menjëherë ja nisin se si kanë kapërcyer një punë të vështirë, ose si kanë kryer me nder një detyrë. Kjo tregon se puna është bërë diçka shumë e rëndësishme në jetën e tyre. Në fshatin Gur ne u takuam me një grumbull të rinjsh. Njëri nga ata, një djalë i gjatë dhe i bëshëm, ishte sekretari i rinisë së fshatit. E quanin Shyqyri Meta. Ai s'ka asnjë vit që është liruar nga ushtria dhe flet me gjallëri të madhe.

— Si janë të rinjtë e organizatës suaj? — e pyesim.

— Janë të mirë dhe punojnë me vrull revolucionar — përgjigjet.

— Si e kuptoni ju këtë?

Shyqyriu e ka vështirë ta shpjegojë me fjalë të përgjithshme se si e kupton ai vrullin revolucionar e për këtë arsye bie një shembull.

— Në kohën e të korrave — thotë — 85 hektarë grurë ishin bërë për drapër e po kapiteshin në diell. Po të lihej ky grurë pa korrur, do të dëmtohej e do të mbetej në arë, prandaj të rinjtë muarën angazhim që për pesëmbëdhjetë ditë ta korrnin dhe ta mbartnin. Punën e nisnin më gjashtë të mbremjes dhe e linin më njëmbëdhjetë, pastaj fillojnë rishtaz më dy të mbasmesnatës e gjer në ora dhjetë të mëngjesit. Hënë nuk kishte, kështu që njerëzit detyroheshin të korrnin me fenerë. Gjithë fshati u çudit kur rinia, duke punuar kështu në mënyrë revolucionare, i mbaroi të 85 hektarët e grurit jo në 15 ditë, si që angazhuar, po në dymbëdhjetë. Ja dhe diçka tjetër, — thotë Shyqyriu. — Të rinjtë e të rejat e fshatit tonë, për nder të Kongresit të 5-të të Partisë dhe të 25-vjetorit të saj kanë marrë angazhim që këtë vit të plotësojnë planin e duhanit të vitit 1967.

* * *

Këto dy aspekte që tregova më lart, ashtu si në gjithë vendin tonë, janë aspekte nga më tipiket dhe në Myzeqe, më domethënëset: fshatari i humbur dhe i shtypur u rilind, u bë njeri me shkollë, njeri i vërtetë dhe tashti ky fshatar ecën me vrullin e kohës, përqafton dhe zbaton me nder porosinë e partisë.

Aspekti i parë, rilindja e të shtypurit ndjehet kaq shumë këtu në Myzeqe, sa besoj në asnjë krahinë tjetër të vëndit tonë. Dhe kjo sepse kontrasti midis të tashmes dhe të kaluarës këtu është më i madh, më i thellë, më rrënjësor, Myzeqeja malarike plot moçale e sëmundje dje, Myzeqeja kooperativiste me një mori fshatrash të reja, me dritë elektrike e zhurmë traktorësh, sot, Myzeqari i shtypur, i ofenduar, i zhytur në errësirë, dje, myzeqari zot në shtëpinë dhe në tokën e tij, sot. E kështu, kundërvëniet midis së kaluarës dhe së sotmes janë të pasosura, janë rrënjësisht të ndryshme e të ndarra me një vijë të fortë demarkacioni. Është «Lumi i Vdekur» nga njëra anë me gjithë atë zyrtësi e jetë të dëshpëruar dhe Lumi i gjallë sot që rrjedh me vrull e begati në këto anë të rilindura. Është çatia e kasolles me kashtë nga njëra anë që mezi nxjerr kryet mbi gjerdelhet e ferrave dhe janë oxhaqet e rinj, të lartë e të fortë nga kjo anë. Për oxhaqet në Myzeqe mund të bësh një poemë të tërë. Sot sheh kaq shumë oxhaqe nëpër fshatrat e Myzeqesë! Ka çati me katër, gjashtë dhe tetë oxhaqe. Të gjithë të zbulkuruar me përkujdesjen më të madhe, plot ngjyra e stoli. Ndokush do të thotë se myzeqari e ekzagjeron një çikë dëshirën e vet për të ndërtuar oxhaq kurse në të vërtetë ai do që të tregojë sa më me madhështi gëzimin e triumfit të vet, gëzimin e jetës së tij në shtëpitë e reja, larg atyre kasolleve plot tym të dikurshme. Kjo është edhe një mënyrë pak a shumë origjinale e simbolikës së myzeqarit, një mishërim figurativ i fitores mbi të vjetrën. Ndërtimi arqitektural i një pulli shpreh gjer në një farë shkalle psiqikën dhe botkuptimin e tij.

Mlyzeqari e kupton thellë pozitën e tij prej zoti në tokën e vet e këtë e tregon me dashurinë e madhe që ka për punën, me dëshirën për të jetuar më mirë, me ndjekjen besnike që u bën mësimëve dhe porosive të partisë. Në historinë e tij ai kurrë nuk ka pasur kjaq shumë bukë, kjaq shumë tokë, kjaq shumë dashuri për jetën dhe ëndrra më të bardha për të ardhmen. Prandaj është i gatshëm ai t'i mbrojë këto fitore, ta mbrojë atdheun pa llogaritur asnjë sakrificë.

Në fshatin Karavasta takova një djalë të ri që bënte vjersha. Atë e quanin Demir Korja dhe ishte nga fshati Babunja e Re aty pranë Remasit, po kish ardhur këtej për ca punë.

— Sa mirë — më tha — që takova me një gazetar. Unë kam bërë ca vjersha, po, si të thuash, s'di si i kam bërë.

Demiri i kish bërë të mira vjershat dhe ajo që më bëri përshtypje ishte ndjenja e sinqertë me të cilën i këndonte jetës, urrejtja e tij për armiqtë që thurin lloj-lloj kurthesh kundër vendit tonë. Armikut, në poezinë e vet, Demiri i thoshte kështu:

Në ta mbajt' të vish me zor

N'daç ec mesër, n'daç ec sot

Se gjurmë për gjurmë e ke barot.

Ky është leitmotivi i jetës sonë, është dhe leitmotivi i myzeqarit: pranë kazmës, pushkën.

* * *

Vjelja e pambukut është si një këngë me motive të lehta, të bardha dhe të brishta. Parcela të tëra me boçe të bardha; në to grumbuj vajzash me shami të bardha. Ke përshtypjen sikur je përpara

një peisazhi të pastër dhe të kthjellët. Ngjyrat e tjera ndërthuren me të bardhën në një mënyrë delikate dhe harmonioze. Dhe e gjithë kjo pamje është si ajo ndjenja e gëzimit që kanë këto vajza, si ajo ndjenja e bardhë e kënaqësisë që bien të vjelat. Të duket sikur je në një kangjelë plot dritë të De Radës, në një kangjelë ku ngjyrat i humbin kufitë e ndarjes dhe vijnë e treten në një të vetme, në diçka kristaline dhe të paqme.

Shkrimin tim dua ta mbaroj me këtë ngjyrë të bardhë. me këtë gëzim të bardhë vajzash këtu nën këtë qiell të ulët të këtij këndi jugor të Myzeqesë. Gruaja myzeqare, së cilës ndër shekuj fanatizmi ia dërmoi ëndërat e bukura, ka dalë në jetë si një forcë e madhe në ndërtimin e jetës së re.

Fshatari i Karatoprakut, për erën që fryn nga jugu ka dy emra: kur ajo bie shi, i thotë juga e zezë, ndërsa asaj ere të mirë që fryn nga fundi i marsit e që hap lulet, i thotë juga e bardhë. Kjo jugë e bardhë ka njëzet e dy vjet që qel lule këndeje, ka njëzet e dy vjet që qel lule të bardha në truallin e lashtë të lumit të vdekur.

NË MINIERË

1.

Atje thellë nën tokë nuk ka shushurima gjetesh apo këngë zogjsh. Nëntoka është e heshtur dhe e errët, është një botë më vete, një natyrë më vete. Njeriun, që nuk është futur në të, që nuk e njeh, e pushton pa dashur një lloj emocioni i fortë. Kureshtja apo instinkti i vetëmbrojes e bën të hapë sy e veshë, të vërejë gjithçka me vëmendje, sikur do të zbulojë enigmën e thellësisë! Nuk mund t'i mënjanojë këto ndjenja e të jesh i qetë. si minatorët, kur je në prag të galerive apo traverbangëve, kur para teje hapet bota e nëntokës, në të cilën futesh për herë të parë. Dhe pikërisht për këtë arsye i shikon me admirim njerëzit e nëntokës, për qetësinë dhe sigurinë e tyre, për guximin dhe trimërinë e tyre. Këta njerëz zbresin njëqind e ca metër thellë, bëjnë një apo dy kilometra në këmbë në galeri, shkojnë pranë llavave të ngushta sa mund të nxënë vetëm trupin e njeriut po të ecë këmbadoras, futen 60-70 apo 100 metra në këtë llavë, gërmojnë qymyrin dhe e shtyjnë poshtë drejt vagonave. Është me të vërtetë një punë heroike dhe, kur njihesh me këta heronj, të vjen zor që je emocionuar duke u futur për herë të parë si vizitor në botën e tyre të nëndheshme.

Përfytyrimet e njeriut për nëntokën janë të lidhura me legjendat, me guvat e humbëtitrat e mister-shme të përrallave. Duke mos e njohur, ai e ka ndërtuar në fantazinë e tij si diçka të përbindëshme. Po nëntoka është si një nënë e mirë. Minatori e do atë siç do bujku arën ku gjelbëron gruri. Ai e njeh dhe bisedon me të, ja di huqet, e di se ku e ruan ajo mineralin dhe e di si t'ia marrë.

2.

Shkojmë në sektorin numur 3, të minierës së Memaliajt. Vjosën e kaluam me trap dhe tani ecim në një udhë që dredhon në shpatet e në luginat e ca kodrave argjilore. Kodrat janë të veshura me shkurre, në të majtë duken instalimet mbi sipërfaqe të teleferikut dhe para nesh ecën një grup minatorësh. Unë s'kam qenë ndonjëherë në miniera qymyri dhe mundohem të mësoj diçka për to nga inxhinieri i ri Martin Cukalla. Martini vjetka mbaruar shkollën, është fshatar nga këto anë, nga Progonati. Minierën e Memaliajt e përfytyroja diku në rrëzën e ndonjë mali, me baraka bojë hiri e plot galeri afër e afër, me rrugë të shtruara me çakëll apo me kalldrëm. Po Memaliaj qenka vendosur në fushë buzë Vjosës, me ndërtesa të reja e me rrugë të shtruara me asfalt. Sektorët e tij janë të shpërndarë diku nëpër kodrat matanë brigjeve të lumit. Qymyrin e grumbullojnë nëpër bunkerë me vagona teleferiku dhe që andej e marrin kamionët nga qytete të ndryshme. Sektori nr. 3 i minierës është larg 5-6 kilometra. Kam vënë re se në zonat minerale natyra është disi e xhveshur,

kodrat mbulohen nga shkurre të vogla dhe zakonisht nuk gjen burime të mira uji. E njëjta gjë vihat re edhe këtu, në rrugën drejt sektorit numër 3.

Në sektor arritëm para se të fillonte punën turni i parë. Në mezin e sheshit dukej kulla e pusit. Kjo kullë tërheq vëmëndjen e vizitorit; ky pus është rruga që të lidh me nëntokën. Aty hyjnë e dalin minatorët me ashensorë, që andej zbresin poshtë vagonat bosh e ngjiten lart të mbushur me qymyr. Është porta e nëntokës.

— Gjithshka këtu është e mekanizuar — më tregon Martini — Është një minierë krejt moderne.

Minatorët ishin mbledhur pranë kullës dhe pinin duhan. Po të vësh re, këta minatorë ndezin dy-tre dhe katër cigare rresht, para se të zbresin nën tokë. Këtë e bëjnë sepse në frontin e punës duhani është i ndaluar nga që ka gaz metan. Kështu që ata pijnë, si të thuash, për gjithë tetëorëshin njëherësh.

Ora shkoi shtatë dhe nga kulla e pusit nisën të dëgjohen sinjale: tang-tang; tang-tang... Të ngjante sikur dikush i binte me shufër metalike një këmbane që tingëllonte fort. Këta sinjale përsëriteshin herë mbas here dhe përshkonin tej e mbanë sheshin.

— Janë sinjalet që komandojnë ashensorin — më tregon Martini. — Një e goditur d.m.th. ndalo, tri të goditura përdoren kur ngjiten e zbresin vagona, katër të goditura tregojnë se në ashensor kanë hipur njerëz, dhe shpejtësia e zbritjes ose e ngjitjes është shumë e vogël.

Hymë brenda në kullë; minatorët futeshin me radhë në ashensor. Sinjalisti jepte sinjalet dhe kafazi i ashensorit zbriste poshtë në pus. Disa mina-

torë shkonin në nivelin e parë 60 metër thellë, kurse disa të tjerë në nivelin e dytë 120 metra thellë. Tang-tangu i sinjaleve kumboi gjatë gjithë kohës, që minatorët zbritën poshtë, në frontet e punës. Ai grumbull i madh njerëzish hyri në zemrën e tokës, u shpërnda nëpër galeri, shkoi pranë vagonave dhe llavave të qymyrit. Tashti sinjalet ndryshuan. Binin tri herë e kjo tregonte se po ngjiteshin vagonat e parë me qymyr. Gjithçka e mekanizuar, gjithçka kish të bënte me komanda preçize elektrike. Vagoni dilte, një dorë e fuqishme metalike e nxirte nga ashensori, e shtynte në shina dhe e çonte tek makina vetëshkarkuese. Që aty qymyri e merrte transportieri dhe e ngjiste lart në bunker. Po ajo dorë metalike fuqie vagona bosh në ashensor, jepej sinjali, makina ngritëse lëshonte kavot e çelikut dhe kafazi i ashensorit zbriste poshtë. Diku thellë ata i merrte elektrovozi, i shtynte nëpër shinat e galerisë, minatorët i mbushin me arin e zi dhe të gjitha këto shoqëroheshin nga tang-tangu i sinjaleve, që jehonte si një leitmotiv i gëzuar dhe i hareshëm pune.

3

Nëpër miniera ka qënë zakon që gratë nuk punonin. Nuk them për kuzhinieret apo banakieret, që punojnë në qytetet e minatorëve. E kam fjalën për gra që marrin pjesë direkt në prodhim. Puna në minierë quhej si një punë që gruaja nuk mund ta bënte dot. Po ja, në minierë ka punë që gratë mund t'i bëjnë fare mirë. Çështja ishte se si do të

thyhej koncepti i vjetër, kush do ta çante akullin e para.

Tek pusi i sektorit nr. 3, vura re një vajzë që punonte tek makina vetëshkarkuese. Vagonat që vinin nga ashensori futeshin në makinë, ajo shtyp-te butonin, i zbraste ata dhe me një buton tjetër komandonte nisjen e tyre nëpër shinat e platformës. Më parë në këtë vend punonin burra.

I afrohem asaj dhe e pyes. E quajnë Fatime Mema. Është e para vajzë që ka ardhur të punojë në minierë së bashku me minatorët. Doemos që një gjë e tillë s'që e lehtë. Duhej hedhur poshtë mendimi se vajzat s'janë për në minierë, duhej luftuar përçmimi që i bënin disa të reja punës aty, thashethemet e ndryshme për një femër që hyn në mes të burrave etj. Po Fatimeja duke ardhur këtu, e provoi se vajza mund të futet dhe në këtë front punë, se midis minatorëve, ajo është si midis vëllezërve të saj, se puna në minierë është një punë e nderuar dhe fisnike. Kla dy vjet që punon aty dhe të gjithë e respektojnë dhe e çmojnë vajzën e minierës. Shëmbullin e saj e ndoqën dhe shumë shoqe të tjera, që u futën në reparte mekanike të ndryshme në Memaliaj. Ky është një hap i madh përpara për të rejat e kësaj miniere, një hap drejt pjesëmarrjes sa më të gjërë të gruas në prodhim.

4

Erdhi dhe çasti kur do të futem për herë të parë në një minierë qymyri. Më kanë dhënë një kapelë minatori dhe unë e mbaj në dorë duke pri-

tur të vijë ashensori. Inxhinjer Martini mban një llampë elektrike, që do të na duhet atje poshtë. Jepet sinjali: katër të goditura. Hyjmë në kafaz dhe mbas pak nis zbritja drejt thellësive të tokës. Ndjehet menjëherë freskia e nëndheshme, aroma karakteristike e galerive. Do të zbresim në nivelin dy, 120 metra poshtë. Në një thellësi të tillë s'kam hyrë kurrë dhe më kujtohet një herë, kur kam qenë i vogël, se si kam hyrë në një pus uji. Pusi ish 3-4 metra i thellë, po mua më dukej, duke parë copën e diellit që duket nga gryka, sikur kisha zbritur në qendrën e tokës.

Mbas tre-katër minutash ne kishim zbritur në oborrin e nivelit dy. Në ndryshim me atë që kisha pritur, aty mbizotëronte drita. Sheshi dhe tavani i oborrit ish i betonuar, aty ishin instaluar një mori aparatesh, dhjetra e dhjetra llampa e bënin ditë, si në sallat lluksoze, errësirën e nëndheshme, koridorin e gjatë të traverbangut. Aty lëvri-nin njerëz, bisedonin me njëri tjetrin ashtu siç ndodh, ta zemë, në një repart tornerie; elektrovozi çonte e hinte vagona. Shkurt, gjithçka të krijonte përshtypjen sikur ishe në sipërfaqe dhe jo në 120 metra thellësi. Të dukej se ishe në një qytet të nëndheshëm, në një qytet ku jehon zhurma e hareshme e punës, ku mbizotëron freskia dhe drita.

U nisëm për të shkuar tek llavat e qymyrit. Duke ecur nëpër galeri e humb ndjenjën e distancës. Minatorët janë diku tutje, ne ecim anës shinave të elektrovozit e sepse më pushton një përshtypje e tillë sikur, mbas kësaj rruge mbi traver-sa, do të dalim diku në dritën e diellit në një shesh të madh. Se dhe ajri i këtushëm mban aroma të

sipërfaqes, ai është i freskët e sikur bije kundërmim lulesh e bari. Ky ajër zbret nëpër llava e galeri, përshkon oborre e traverbange dhe kjo tregon se sistemi i ventilimit të minierës është shumë i mirë. Të gjitha këto dëshmojnë për kushte pune më se normale.

Nuk e di se sa ecëm, sa rrugë bëmë. Nën tokë s'është si në sipërfaqe, nuk ke pika që të përcaktosh distancat. Galeria është e njëllajtë, uniforme, me trarë të armaturës, që parakalojnë para teje, të vendosur në distanca të barabarta. Po inxhinier Martini më tha se duhej të kishim bërë nja 700 metra rrugë dhe unë besoj se aq mund të kemi bërë.

Doja të takoja Myslim Ramën. U njoha me të në mëngjez, tek hyrja e pusit. Më bëri përshtypje ky i ri i heshtur, me fytyrë të mprehtë e muskuloze. Këta njerëz sikur kanë marrë diçka nga heshtja e nëntokës. Janë të thjeshtë e kjo veti të afron kaq shumë me ta, të bën t'i duash me gjithë zemër.

Myslim Rama është nga Levani i Tepelenës dhe ka katër vjet që punon në prodhim.

Më parë Myslimi punonte në një punë të lehtë, ku fitonte më shumë. Po brigada kish nevojë për një shtytës qymyri. Puna e shtytësit është më e vështira: ai futet në llavë 60-70 metra thellë, llava është e pjerrët shumë, e ngushtë sa të futesh këmbadoras, të marrësh qymyrin, ta shtysh e ta zbresësh poshtë në galeri. Myslimi e la punën që bënte dhe erdhi e u bë shtytës.

Prandaj unë doja ta takoja në punë këtë njeri. Po s'e gjeta dot. Ku ishte ai? Mbase s'doli qëllimisht se ndoshta i vinte zor të fliste për vete?

Në minierë bisedoj me të rinjtë.

Dikush punon vagonist, dikush në avancim, dikush në elektrovoz. Dikush nga ata ka një vit që punon aty, dikush një muaj. Janë hapat e para që hedhin në jetën e bukur dhe plot heroizëm të minatorit.

Ndruhesh kur zbret thellë galerive, ndjen një lloj emocioni, po dashurohesh kaq shpejt me nëntokën, me njerëzit e saj!

GJOLI I TURBULLIT

1

Ku shkojnë këtë mëngjes ata shtatë vetë? Kanë marrë vare, qysqi, kazma, lopata dhe ngjiten nëpër një shteg, që dredhon kodrave, nën një shi të imët, që rigon nga qielli. Sapo ka hyrë muaji dhjetor i vitit 1966 dhe Dumreja me horizontet e gjëra i ka shkundur gjethet nga drurët. Plakat dhe pleqtë kanë nxjerrë kokat nëpër dritare dhe shikojnë me sy të hapur nga habia. «Janë apo s'janë në vete këta?». Po ata të shtatë, të heshtur, ecin nëpër shi njëri pas tjetrit dhe ngjiten në kodrat, ku shushurijnë shkurret. Prapa lenë frikën e pleqve, mosbesimin e disave, përqeshjet e ndokujt, që ngërdhesh fytyrën. Dhe janë të shqetësuar. Të gjitha i llogarisin me mëndjen e tyre, por nuk kthehen.

Atje përballë, ku mbarojnë kodrat, ngrihet i zymtë dhe i trishtuar Shkëmbi i Turbullit. Nën këmbët e tij hapet gjoli i gjërë, me ujra të thella, plot barishte e qetësi misterioze. S'ka ambient më të zymtë se ky gjol me atë shkëmb të frikshëm, gjithë shpella e plasaritje, që reflektohet në ujrë e tij.

Legjenda thotë se një herë bariut i iku lopa nga tufa dhe rendi drejt gjolit. Ajo shkoi e u fut

në një shpellë të shkëmbit dhe nuk doli më. Bariu i gjorë hyri në shpellë për ta kërkuar lopën, po dhe ai nuk doli më. Shkoi një fshatar të kërkonte bariun, hyri nëpër guvat e errëta, po mbeti atje përgjithmonë. Atëhere fshatarët e quajtën këtë shkëmb vëdin e xhindëve dhe nuk guxoi më njeri që t'i afrohet. Dhe thoshin se nga ai vend dëgjoheshin zëra natën, ahengje e dajre, që gumëzhinin gjer në mëngjez. Ka pasur në këto anë dhe një hoxhë, që binte këtu të sëmurët. Hoxha vinte në guvat e shkëmbit me të sëmurin, «thërriste nëpër shpella xhindët», kuvëndonte me ta në gjuhë të çuditëshme, netëve të errëta, ndërsa njerëzit rrinin larg e mbanin frymën të trembur.

Po ata të shtatë sot shkojnë drejt këtij shkëmbi me vare, qysqi dhe lopata. Ky gjol mbulon 250 dynmë tokë të mirë dhe ata kanë vendosur ta thajnë. Nuk u besojnë përrallave e çudirave, që fliten për gjolin e për Shkëmbin e Turbullit. Ky shkëmb është si gjithë shkëmbinjtë dhe ata duan të hapin në të një tunel, që ujrat e gjolit të rrjedhin matanë. Mbrëmjen e kaluar diskutuan për këtë në mbledhjen e rinisë. Ata, si aksion konkret zgjodhën pikërisht këtë, mbasi lexuan pjesë nga raporti i shokut Enver mbajtur në Kongresin e 5-të.

Dhe nuk kthehen prapa, me gjithë frikën që ndjejnë pleqtë e mosbesimin e disave. E dinë që kjo që do të bëjnë është një punë jashtëzakonisht e vështirë. Tuneli në këtë vend s'është si tunelet që kemi parë. Ai në vetvete është i çuditshëm: një vrimë me diametër 1 metër, që nis nga buza e ujrave, e që futet gati 200 metra në shkëmb dhe atje humbet në humnerën nëntokësore. Si mundën ta shpojnë atë krahët e atyre të shtatëve?!

Zbritën në përrua, kaptuan bregun e gjolit dhe iu avitën shkëmbit. Lanë veglat në tokë e nisën të mendohen se nga do t'ia fillojnë. Ky shkëmb është vërtet i çuditshëm. Ngrihet pirgje pirgje, me shpella e guva, me të çara që nisin nga maja e bien gjer poshtë, me vrima e porta që kryqëzohen si në një labirinth. Në pamjen e parë të duket gur i fortë stralli, po kur e kap të thërmohet ndër duar, diçka si shtuf apo si masa stalagmitësh të dala në shesh nga ndonjë tërmet i fuqishëm.

Ndërsa rrinin e mendoheshin, pranë tyre erdhi kryetari i kooperativës. Ai kish rendur nëpër baltë, i merakosur për ata.

— Si keni bërë mend? — pyeti ai.

— Ja, ta hapim tunelin — i thanë.

Kryetari u avitet shkëmbinjve, i shikon e mendohet.

— Dëgjoni, — u thotë. — E lini më mirë këtë punë. Këtu ju s'do të jeni për asnjë minutë të sigurtë. Ky shtuf është shumë i dobët e mund t'iu zërrë brenda.

— Jo, shoku kryetar, — ia pritën të rinjtë. — Ne do të punojmë me kujdes.

Në këto fjalë tingëllonte gjithë vendosmëria dhe guximi i tyre.

— Dëgjoni, more djem. Mua më pëlqen shumë ky vendim që keni marrë, po duhet të dini se të futesh kështu qorrazi s'është mirë.

— Ne s'futemi qorrazi, — ia preu një i ri. — E kemi menduar si do t'ia bëjmë, shoku kryetar. Ne do të hapim një pjesë, pastaj do të fusim tuba be-

toni, pastaj prapë do të gërmojmë e prapë do të fusim tuba betoni.

Kryetari ra në hall. Si t'ia bënte me këta? Ndenji një hop e iku nëpër rrugën e përbaltur të kodrës. Arësytimi i tyre sikur e bindi ca.

U ngul qysqia e parë. Një copë shkëmbi ra përdhe. U ngul kazma e parë, u hoq lopata e e parë e dheut... kështu nisi puna. Një punë e shqetësuar, plot ankthe dhe emocione të thella. Krahët e tyre do të thanin një gjol. A do ta bënin dot këtë?

Hapën një gropë dy metra të thellë. Tashti nga fundi i gropës do të niste vrima drejt zemrës së shkëmbit: Një vrimë ku mund të punonte vetëm një njeri duke ecur këmba doras. Zbriti në gropë Kamber Tafani. Punoj një gjysmë ore dhe doli që andej i verdhë dyllë.

— Ç'ke? — e pyetën shokët të shqetësuar.

— Nuk e di, po m'u muar fryma dhe më vjen për të vjellë.

Ai u çapit çalë-çalë gjer tek një gur dhe u shtri në kurriz.

Gjashtë të tjerët rrinin të shtangur para tij me fytyra të menduara.

— S'do të kem gjë — tha ai — tashti ndjehem më mirë.

U ngrit, po mentë i merreshin dhe në ballë i bulonin djersë.

Atëhere në gropë zbriti tjetri dhe u fut në vrimën që hapi Kamberi. Ky ishte Qemal Haka. Po si kaluan nja njëzet minuta, duke gërmuar gjunjazi në gropë, doli dhe ai nga gropa me fytyrë të zverdhur e me ballë të mbytur nga djersët.

— Po ti Qemal? — e pyetën.

— S'e di ç'djall është kjo punë. Dhe mua m'u zu fryma.

Shkoi dhe ai e u mbështet mbas një guri duke u menduar të marrë frymë me gjithë mushkëritë.

Atëhere ranë gjatë në mendime të gjithë. Ata nuk e dinin atë ditë se kjo asfiksi u vinte nga gazi karbonik. Në vëndin ku punonin ata, nën nivelin e gjolit të Turbullit, kishte shumë gaz karbonik. Po si rrinin një orë e ca në ajër të pastër e mirrin veten prapë.

Si t'ia bënin? A ta linin këtë punë me që u doli një e papritur kaq e madhe? Në mbledhje të rinisë kishin dhënë fjalën, kishin dalë mbi paragjykimet e mosbesimin e disave dhe tashti s'duhej të tërhiqeshin. Ndryshe do të thonin se Shkëmbi i Turbullit vërtet është i paprekshëm.

U fut në gropë Petrit Tafani, i vetëdijsëm se dhe atij do t'i zihej fryma. Punoi atje brenda një gjysëm ore e doli i zverdhur e maramenthi. Shkoi u ul mbi një gur dhe shokët s'e pyetën më. Tashti e dinin se ç'ndodhte atje në fund të tokës. Hyri tjetri, tjetri... gjersa i erdhi prapë radha Kamberit. Pastaj prapë u fut Qemali, prapë u fut Petriti... Vrima nëntokësore e gjërë sa të futej njeriu këmbadoras, përparoi dy metra. Tani duhej futur në të tubi i betonit, nëntë kuinalë i rëndë. Kjo punë do të bëhej kur të sillnin aty tubat e betonit.

Ishte e pesta ditë që punonin dhe vrima kish shkuar gjashtë metra. Ajo tani kish dalë në një të

plasaritur shkëmbi dhe përmes kësaj plasaritjeje dukej një rryp i hollë qielli. Po këtu puna ishte me mjaft rrezik. Nga lart shkëmbi mund të shëmbej e nëpër të plasariturën rrezikonte atë që punonte atje thellë. Atëhere ata e hapën nga lart të plasariturën për të futur atje tubin e betonit. Ky tub do të vrente vetëm sa për të mbrojtur nga gurët atë që punonte poshtë. E lëshuan pastaj me dërrasa tubin gjer poshtë në vrimë. Dhe një koincidencë e çuditshme. Sa ra tubi në fund e po bëhej gati njëri të futej për të punuar, një masë e madhe shkëmbi u shëmb dhe e ndau tubin më dysh.

Po ata i qëruan gurët, nxorën copat e tubit dhe futën një tjetër. Pastaj Mehdiu u fut e nisi të gërryejë shkëmbin. S'kish gjë më të lodhëshme se sa të punoje i krrusur. Nxjerr gurë nga përpara, në ballin e tunelit të ngushtë dhe i hedh prapa. Vrima prapa teje sa vjen e mbyllet fare nga materiali i gërmuar. Ai që e tërheq këtë material të gërmuar dhe e nxjerr në dalje s'arrin dot ta pas-trojë shpejt. Dhe mbi të gjitha ajo asfiksi e tmerrshme. Puno një gjysëm ore dhe rri i shtrirë një orë e ca për të marrë veten.

4

U bë një muaj që ata punonin në Shkëmbin e Turbullit. Vinin këtu në mëngjez herët dhe iknin vonë, kur pothuaj errej fare. Dhjetori me shira dhe erëra kaloi e tashti kish ardhur janari me cikma e thëllime që të prisnin si brisk. Të shtatë, si shtatë diva përrallash, hynin e dilnin në atë vrimë të ngushtë nëntokësore. Hynin atje thellë gjirit të

shkëmbit e dilnin me fytyra të zverdhura si nga ethet, të mardhur nga të ftohtit e me këmbë të mpira, nga të qëndruarit gjunjazi. Ç'gjë madhështore që është kjo! Ç'vullnet, ç'heroizëm e ç'shpirt i pamposhtur që është ky! Vetëm idealet e partisë mund të brumosin njerëz të tillë që barazojnë veten me qëniet më vigane të përrallave, me heronjtë që ka krijuar fantazia e popullit.

Tuneli nëntokësor tashti ish bërë njëqind e ca metra i thellë. Që të vije gjer në ballin e punës të duhej një kohë e gjatë. Të nxirrje materialin e gërmuar që andej ishte tepër vështirë. Të rinjtë për këtë punë përdornin një karrocë dore. E çonin këtë karrocë gjer në krye duke ecur gjunjazi në pjesën më të madhe të tunelit dhe e nxirrnin po gjunjazi, duke e shtyrë, të shumtën e herës, me gjoks. Dhe atje thellë ishte errët, një errësi e thellë e pa-dëpërtueshme. Që të punonin në këtë errësi ata merrnin me vete fenerë. Një fener e mbante ai që gërmonte në ballë të tunelit dhe një fener ai që shtynte karrocën. Një fener qëndronte atje thellë shkëmbit, poshtë në themelin e tij e një fener shkonte e vinte, si një xixëllonjë e gëzuar, e gjallë që lëviz, që shtyhet hap pas hapi me gjoks.

Dhe ja se ç'ndodhi një ditë. Shkëmbi u shëmb. Diku në thellësitë e tij ranë masa gurësh dhe mbyllën vrimën e tunelit. Brënda mbeti Kamber Tafani dhe Ramazan Xhaferri. Prisin shokët që të dilte karroca, po më kot. Kaluan disa minuta. Ç'i ka ndodhur Ramazanit që s'po del? Në ç'vënd ka mbetur karroca e tij që s'po i dëgjohet gërvëlima? Pritën dhe pak e zemra ua ndjeu se diç do të kish ngjarë thellë atyre guvave të errëta, atyre guvavë të ftohta ku pikonte uji pik-pik si një melodi e

zgjatur, e përherëshme, monotone. Atëhere rrëmbyen veglat e rendën njëri pas tjetrit, rendën si ushtarë në një llogore të gjatë nëntokësore. Fener nuk kishin dhe sakaq i mbështolli errësira e thellë. Befas u penguan diku. Shkëmbi ish rrëzuar. Nisën të gërmojnë. Gërmonin si ndër ethe, fryma u mbahej, djerstët u rridhnin çurkë, një lëmsh u rëndonte në gjoks. Po ata gërmonin. Hapën një vrimë dhe errësirën e çpuan dy fenerë të venitur. Kamberi e Ramazani në gjunjë pranë e pranë, kishin hapur një pjesë të tunelit të zënë dhe kishin humbur ndjenjat të mbështetur në supet e shoku-shokut. I murarën dhe u zvarrisën me ta drejt dritës, drejt ajrit. Kaluan dy orë, e ca, u hodhën ujë në fytyrë, i tundën e i shkundën gjersa Kamberi dhe Ramazani erdhën në vete. A ta linin me kaq këtë punë? Tuneli s'kish mbaruar dhe ata kurrsesi s'do të tërhiqeshin.

5

Po, tuneli ende s'kish mbaruar. Kjo shëmbje i gjeti ata më të fortë, më të paepur se sa mund të kujtonin. Ata u bënë mburrja e gjithë fshatit. Pleqtë përplasnin buzët dhe tundnin kokën të habitur. Të rinj të tjerë ia filluan punës për të hapur kanal, që do të binte ujin nga gjoli tek gryka e tunelit.

Ndodhi dhe një shëmbje tjetër, prapë mbetën dy vetë brënda dhe prapë shokët i shpëtuan.

Po dilte janari. Tuneli tashti ish hapur gati 200 metra thellë. Ku do të dilte ai? Të rinjtë çanin përpara. Ana tjetër e malit ishte akoma larg. Dhe

ja, u rrëzua një gur nga balli i tunelit e përpara atij që punonte u hap një humnerë nëntokësore. Nga kjo humnerë vinte një rrymë e akullt ajri e diku thellë errësirës së panjohur dëgjoheshin gumëzhitje ujrash. Nga gumëzhinin këto ujra? Nga vinte gjithë ajo rrymë e ftohtë ajri?

U spraps i riu që punonte, doli në krye e tregoi për këtë gjë. Erdhën pastaj rresht të gjithë dhe u munduan me fener të shohin caqet e kësaj humnerë. Asgjë nuk dukej, veç errësirë dhe ajo gumëzhitje nëntokësore ujrash.

— Mbaroi! — tha dikush, — ujrata e gjolit do të derdhen në këtë humnerë.

Dhe dolën prapë.

...Kanali që ndërtuan të rinjtë, dy metër të thellë, i qe afruar grykës së tunelit. Ujrat e gjolit u avitën, pastaj të rinjtë hapën pjesën e fundit dhe këto ujra që flinin ndër shekuj në mezin e asaj kurore kodrash vërshuan në vrimën nëntokësore. Iknin ujrata, iknin, iknin. Në shesh dilte toka e shëndoshë e gjolit të Turbullit.

Këtë tokë, 250 dynmëshe, vitin që shkoi e mbollën me misër. Morën 40 kv. për hektar.

Sivjet, skuadra e eksperimentimit shkencor, me sekretaren e rinisë Merjeme Xhaferrin, ka marrë në gjolin e Turbullit dy hektarë për eksperiment. Në këta dy hektarë ata do të marrin 100 kv. për ha, kurse në sipërfaqen tjetër 80 kv. për ha.

* * *

Kështu doli në dritë toka e gjolit të Turbullit. Kjo ngjarje tregon për shpirtin heroik, për sakri-

ficën e pashëmbullt të të rinjve. Do të kalojnë vite e vite dhe vepra e tyre nuk do të harrohet kurrë. Dhe ai Shkëmbi i Turbullit s'do të jetë më vënd legjendash e qëniesh misterioze, vënd kobesh e tregimesh të frikëshme, që rëndonin në ndërgjegjen e fshatarëve, por vëndi, ku shtatë të rinjtë kryen një heroizëm të madh. Nën këmbët e tij tashti shtrihet një fushë e bukur pjellore, ku rritet bereqeti.

DRITA QË SHUAN KANDILET

Në fshatrat tona tashti festohet Festa e Dritave.

Kjo është një festë fare e re dhe e pañarruar, një gëzim, që shtegëton nga lokaliteti në lokalitet, nga fshati në fshat. Kjo festë e re dhe e paharruar, është si një erë e çuditëshme që fryn e shuan kandilët dhe ndez nëpër shtëpirat e rrugët tona gjerdane llampash elektrike. Një natë më parë se të vijë ajo, nëpër dritare regëtin drita e zbehtë e kandilit, kurse një natë më vonë, në këto dritare vezullon e shpërndan rreze gjer tej llampa elektrike. Dhe kjo erë e re dhe e çuditshme fryn e shtegëton kënd më kënd, duke lënë pas një det të tërë dritash të bardha, ishuj dritash të bardha.

Sot era e Festës së Dritave fryn në Dhoksat, Qestorat e Këllëz të Lunxhërisë. Në këta tre fshatra mbrëmë, pas qindra e qindra vjetësh, kandilët dhe llampat e vajgurit u ndezën për të fundit herë. Dritat e tyre regëtinë gjer në mbrëmje vonë nëpër dritaret e shtëpive, pastaj u shuan e u mbyllën një herë e përgjithmonë, si sy të lodhur e të venitur. Sonte, në këta tre fshatra të Lunxhërisë, këtu në rrëzë të Çajupit, për herë të parë do të ndizet një dritë e re dhe dritaret do të shkëlqejnë duke hedhur fasha drite gjer tej. Për herë të parë

këta tre fshatra, këtu në hijen e Çajupit. do të duken sonte nga larg si vapore të ndritshëm të ankoruar në detin e natës.

Është i kuptueshëm ky gëzim i dhoksatasve, qestoratasve dhe këllëzasve, që janë mbledhur sot këtu për të pritur me shendin e tyre dritën. Dhoksati është mbushur me fshatarë e me miq që urojnë në njëri tjetrin me urimin më të ri: «Gëzuar dritat!». Shtëpitë kanë mbetur bosh dhe nga dritaret e tyre të hapura ka dalë një herë e përgjithmonë tymi i kandilit dhe era e vajgurit. Në mbrëmje do të vijne njerzit dhe një «trak» e çelësit do t'i mbushë ato me dritë. Ky «trak» çelësi është dëgjuar në trembëdhjetë fshatra të Lunxhërisë, në gjithë fshatrat e Dropullit, në shumicën e fshatrave të Gjirokastrës. Sonte ai do të tingëllojë me gëzim dhe në Dhoksat, Qestorat e Këllëz.

Bisedoj me Violeta Priftin. Ajo flet për ndihmën që kanë dhënë të rinjtë e të rejat për sjelljen e dritës. Këta të rinj e të reja prenë shtyllat, hapën gropat, bënë instalime. Instalimi u duk në fillim si diçka e vështirë dhe e pakapëshme, po punëtorët i mësuan të rinjtë si t'i lidhin sigurecat, portallampat, çelësat. Punëtorët shkuan në fshatra të tjerë, do të çojnë dritë në shtëpira të tjera dhe pas, bashkë me dritën, lanë zanatin e tyre. Një zanat i ri dhe i bukur ky zanati i dritës.

Violetës ia presin fjalën në mes shoqet e sajë valltare. Ato, të zëna dorë për dorë, e ftojnë në podium. Janë vajzat e grupit artistik të Dhoksatit veshur me kostum lunxhi. Ç'gjë e bukur ky kostumi i Lunxhërisë! Një fustan i gjatë, i errët, plot qëndizma, një brez i bukur me stolira metalike të shëndritëshme, një kapele e vogël me ca fije të

verdha, që zbresin gjer poshtë si një ujvarë e lehtë. Këto vajza do të kërcejnë një valle përpara fshatarëve, që janë mbledhur në festë. Grupi i orkestrinës ia nis me nota të ulta e me një ritëm shumë elegant një valleje të Lunxhërisë. Ky ritëm përshkon si një drithëm vajzat valltare dhe ato lëvizin e këndojnë varg njera pas tjetrës. Është një këngë e re për dritën që u erdhi në shtëpitë e tyre, është gëzimi dhe mirënjohja e popullit për partinë.

Pranë meje, ndërsa rrijmë e shohim koncertin, nis një «grindje» e vogël për punë radios.

— S'ka për nder.

— Si s'ka? Shiko se mos i ke shkelur gjëkund me këmbë, kur hyre në dyqan.

— Unë të them s'ka, ti se ç'më thua.

— Dje mora unë, si s'paska?

— S'e dua si tënden. Desha një nga ato të mëdhatë. Më thanë se ka në Fier.

Ky është një preokupim i ri. Fshatarët blejnë radio. Mbrëmë në Këllëz blenë dhjetë radio, kurse në Dhoksat gjashtë. Bashkë me dritën tek ata hyn edhe radioja.

Në podium ngjitet një plak. Mund t'i ketë kaluar të gjashtëdhjetat, fytyrën e ka të mprehtë dhe të rreshkur. Nga xhepi nxjerr një copë letër të madhe, shkruar nxitimthi me një shkrim të imët e të dendur. E quajnë Lipe Spiri dhe është vjershëtor popullor. Xha Lipja ka bërë një vjershë për dritat dhe del t'ua recitojë bashkëfshatarëve. Plaku nis recitimin dhe të bën përshtypje energjia e tij. Në këtë ditë sikur është përtërirë dhe i është zgjuar djalëria...

Nga ky podium hapet zemra e popullit, gazi i popullit. Njeri pas tjetrit, grup pas grupi shprehet

gëzimi dhe dashuria e tyre. Dhe mbi zhurmërimën e njerëzve që kanë mbushur sot Dhoksat, mbi këngët dhe vallet e tyre, ngrihet si një leitmotiv urimi i ri: «Gëzuar dritat!». Ky urim shkon gojë më gojë, shtëpi më shtëpi. Kjo ditë nuk do të harrohet kurrë për këta tre fshatra këtu në këmbët e malit të lartë Çajup. Në jetën e këtyre fshatrave, si një monument që përjetëson, do të mbetet kjo e thjeshta, e bukura dhe e reja, Festa e Dritave.